

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԳՈՒՄ

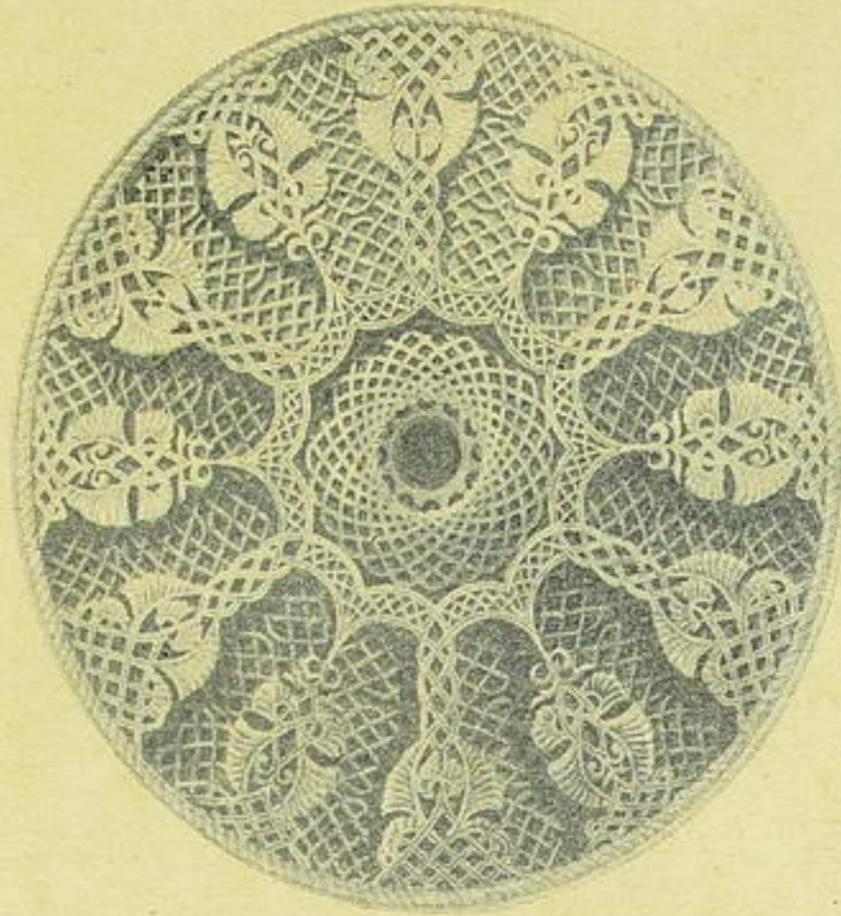
ՆԱՅ ԲԺՇԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

ИЛЛЮСТРАЦИИ

К ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ В АРМЕНИИ

ILLUSTRATIONS

SUR L'HISTOIRE DE LA MÉDECINE EN ARMÉNIE

Проф. Л. А. ОГАНЕСЯН

Действительный член Академии Медицинских наук СССР и академик
Академии наук Армянской ССР

ИЛЛЮСТРАЦИИ

К ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ В АРМЕНИИ
С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО
НАШИХ ДНЕЙ

Պրոֆ. Լ. Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՍՍՌԻ Բժշկական Գիտությունների Ակադեմիայի և Հայկական ՍՍՌ
Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ

61(47.925)(09)
Հ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴՈՒՄ

ՀԱՅ ԲԺՇԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ,
ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻՑ ՄԻՆԶԵՎ,
ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

A 85

Prof. L. A. OHANESSIAN

Membre de l'Académie des Sciences Médicales de l'URSS
et de l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie

ILLUSTRATIONS

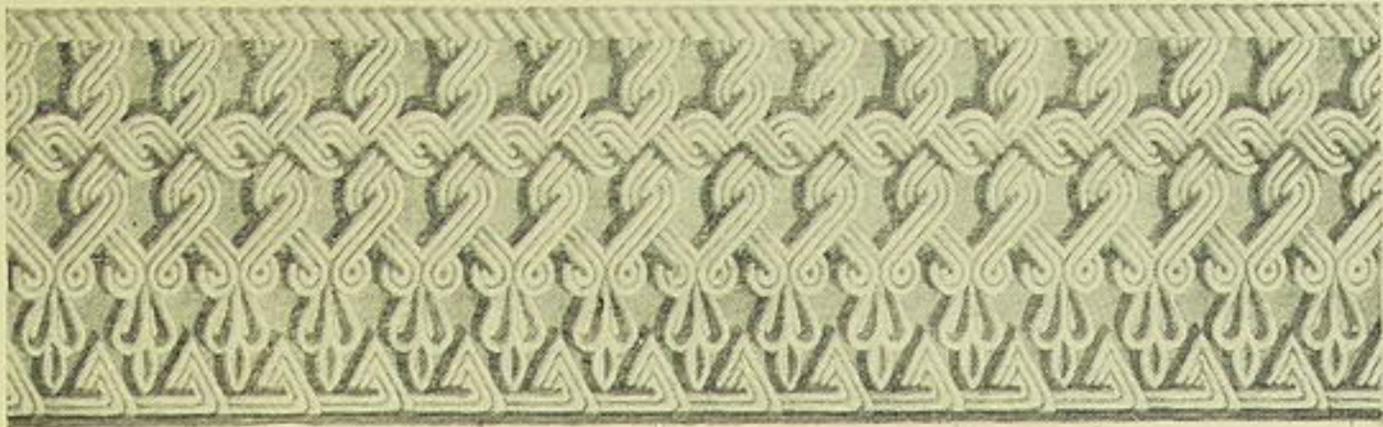
RELATIVES À L'HISTOIRE DE LA MÉDECINE
EN ARMÉNIE DE L'ANTIQUITÉ
JUSQU'À NOS JOURS

ՀԱՅԿՍՏԱՆԻ ՍՍՌ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅՈՒՆ
МИНИСТЕРСТВО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ АРМЯНСКОЙ ССР
MINISTÈRE DE LA SANTÉ PUBLIQUE
DE LA RSS D'ARMÉNIE

Պատ. խմբագիր՝ Հայկական ՍՍՌ
առողջապահության մինիստր Ա. Ի. ԽՐԻՄԼՅԱՆ

Ответ. редактор министр здравоохранения
Армянской ССР А. И. ХРИМЛЯН

Sous la rédaction de A. I. KHRIMLIAN,
Ministre de la Santé Publique de la RSS d'Arménie

Հայաստանի հեռավոր պատմական անցյալում բժշկական գիտության զարգացման, ամենաականավոր բժիշկների գործունեության, բժշկական գրականության, ձեռագրերի, տպագրված գրքերի, բուժական հիմնարկների և բժշկական դպրոցների դրությունը վերաբերվող հարցերը ներկայումս բավական չափով մշակված են: Այդ խնդիրներին նվիրված է բավականին հարուստ գրականություն հայերեն (Վ. Թորգոմյան, Կ. Բասմաջյան, Գ. Հարությունյան, Ա. Կծոյան, Օ. Սեփեաշյան և ուրիշներ), ռուսերեն (Լ. Հովհաննիսյան, Խ. Մելիք-Փարսադանյան և այլք), գերմաներեն (Է. Չալդել, Ս. Նելման, Հ. Վիրխով և ուրիշներ), ֆրանսերեն (Է. Լըգրեն, Վ. Թորգոմյան, Կ. Բասմաջյան) և այլ լեզուներով:

Զնայած դրան, դեռևս այդ խնդիրներին վերաբերվող ոչ բոլոր հարցերն են ժամանակակից գիտության սեփականությունը դարձել: Հայկական ՍՍԻ հին ձեռագրերի պետական գրադարանի (Մատենադարանի) խոշոր գրականական գանձարանի բժշկական աշխատությունները բավարար չափով դեռևս չեն ուսումնասիրված: Հայերեն լեզվով բժշկական ձեռագրեր պահպանված են նաև աշխարհի շատ ուրիշ գրադարաններում, ինչպես Վիեննայի և Վենետիկի մխիթարյան միաբանությունների, Փարիզի ազգային գրադարանում, Տյուբինգենի համալսարանի գրադարանում, Բրիտանական թանգարանում և այլն: Համաձայն հրապարակված գրացուցակների, հայերեն լեզվով բժշկական ձեռագրերի ընդհանուր թիվը հավասար է 1074-ի: Եթե վրան ավելացնենք նաև այն գրադարանների ձեռագրերը, որոնց նյութերը դեռևս չեն հրապարակված, ինչպես նաև մասնավոր մարդկանց մոտ պահված ձեռագրերը, ապա նրանց ընդհանուր թիվը օրինատի կերպով պետք է համարել հավասար 1500-ի:

Այդ ձեռագրերի թվումն են հալ բժշկության կլասիկների՝ Մխիթար Հերացու (12 դ.), Ամիրգոզվաթի (15 դ.) և շատ այլ հեղինակների աշխատությունները: Նշանակալից է այն, որ այդ ձեռագրերի շարքում կան նաև հին, հունա-հուսկական կլասիկների և միջնադարյան հեղինակների աշխատություններ, որոնց բնագրերը չեն հասել մինչև մեր օրերը (օրինակ՝ Օրիբասիուսի աշխատությունները և այլն): Այս հանգամանքի նշանակությունը շեշտել է

ժամանակին ականավոր բանաստեղծ Բայրոնը, երբ նա, Վենետիկի հայկական վանքում, ուսումնասիրելով հայոց լեզուն, հնարավորութիւն ունեցավ գնահատելու այդ ձեռագրերի նշանակութիւնը այլ ազգերի կուլտուրական ժառանգութեան ուսումնասիրելու խնդրում:

Այդ իսկ պատճառով մեզ հասած հայ բժշկական գրականութեան շատ մեծ ժառանգութեան ուսումնասիրումը խոստանում է բաց անել դեռևս շատ նոր էջեր անցյալում Հայաստանում մշակված բժշկական գիտութեան պատմութեան բնագավառից:

Հին Հայաստանում գործնական բժշկութեան զարգացման մասին կարելի է դատել նաև նկատի ունենալով այն մեծ թիվով գեղանյութերը, որոնք Հայաստանից անցել են հին, ապա արարական, իսկ հետագայում նաև եվրոպական բժշկութեան մեջ: Այդ գեղամիջոցների շարքին են պատկանում հայկական կալը, կապուլտ քարը, հայկական բորակը, նաշատիրը (որը կոչվել է «արմենիակ», որակից էլ ըստ Շիլինգի առաջացել է եվրոպական ammonium բառը), asa foetida (Պլինիոս), որդահալած «լուսո» բույսը, և շատ ուրիշներ: Միջնադարյան հայ բժիշկները ծննդաբերութիւնը ցավազրկելու նպատակով օգտագործել են այնպիսի միջոցներ, ինչպես Zedoar, Melilotus officinalis և այլն: Ընդհանուր կամ տեղական ցավազրկման նպատակով վիրաբուժները կիրառել են Dipsacus, մանդրագորան և այլն:

Բավականին վաղ շրջաններում Հայաստանում հիմնադրել են բուժական հիմնարկներ՝ հիվանդանոցներ, բորոտանոցներ, տկարների, ծերունիների և որբերի համար ապաստաններ: Հայաստանում առաջին բորոտանոցը (35 հիվանդների համար) հիմնվել է նախարարի կնոջ՝ Աղվիդա իշխանուհու կողմից 260—270 թթ.: Հիվանդանոցային հիմնարկների լայն շափերով հիմնվելը սկսվել է 4-րդ դարի երկրորդ կեսից, Աշտիշատում կալացած Առաջին հայկական եկեղեցական ժողովի (365 թ.) որոշման հիման վրա:

Հին ժամանակների հիվանդանոցներից ամենահայտի հիմնարկները եղել են Արևմտյան Հայաստանում 4 դարում բացված՝ Սեբաստիա և Կեսարիա քաղաքների հիվանդանոցները: Կեսարիայում գոյութիւն է ունեցել ամբողջ մի հիվանդանոցային թաղամաս մի շարք առանձնաշենքերով, մեկուսարաններով և այլն:

Հիվանդանոցային գործը ավելի մեծ չափով զարգացել է հետագա ժամանակներում և առանձնապես մեծ բարգավաճում ստացել է Կիլիկիայում: 1241 թ. Չաբել թագուհին Սիս քաղաքում հիմնադրել էր առանձնապես մեծ համբավ վայելող մի հիվանդանոց, որակից հենց ինքը թագուհին մասնակցել էր հիվանդների խնամքի գործում:

Այդ բոլոր հիվանդանոցները մատակարարվել են անհրաժեշտ միջոցներով ի հաշիվ տուրքերի կամ ժողովրդական բարեգործութեան կարգով ստացված միջոցներից: Սկզբնական շրջանում նրանք տնօրինվել են կրոնական կազմակերպութիւնների կողմից, սակայն հետագայում անցել են աշխարհական իշխանութեան հովանավորութեան տակ:

Ավելի ուշ ժամանակներում հիվանդանոցներ են հիմնադրվել հայ համայնքների կամ առանձին կուլտուրական գործիչների կողմից նաև հարենիքի սահմաններից դուրս: Այսպես, Հայաստանից դուրս հիմնվել են հիվանդանոցներ Լվովում (13-րդ դ.), Մադրասում՝ Հնդկաստան (18-րդ դ.), Կ. Պոլսում, Իզմիրում (18-րդ դ.) և այլն:

Հայաստանի ուսումնական հաստատություններից, որտեղ դասավանդվել են բժշկություն և բնական գիտություններ, ամենահայտնի հիմնարկները եղել են հետևյալները. —

1. Սանահինի ուսումնարանը, որի լսարանը պահպանված է ցարդ և որտեղ 11-րդ դարի հայտնի գիտնական Գրիգոր Մագիստրոսը դասավանդել է տարբեր գիտություններ, որոնց շարքում նաև բժշկությունը: Մեզ հասել է մարտոզության ֆիզիոլոգիայի մասին նրա դասախոսական նյութը, որը գրված է բանավիճական ոճով ի պատասխան նման բովանդակությամբ մի դասախոսության, որը կարդացվել է Անի քաղաքում հուլյն ֆիզիոլոգ Կյուրակոսի կողմից:

2. Տաթևի ուսումնարանը, որը կոչվել է համալսարան և որտեղ 14-րդ դարում հայտնի գիտնական Օհան Որոտնեցին դասավանդել է փիլիսոփայություն և բնական գիտություններ: Վերջինս, ի միջի այլոց, իր գիտական կոնցեպցիաներում կանխել է Բեկոնի էմպիրիկ մեթոդոլոգիան, գտնելով, որ բոլոր գիտելիքների հիմքը փորձն է, որը միակն է վավերական ճշտությունների հաղորդելու գործում և որը չի կարող ներշնչել կասկած:

Օհան Որոտնեցու մահից հետո (1388 թ.) նրա ամբիոնը անցնում է Գրիգոր Տաթևացուն (1341—1411), որը մի շարք կրոնական երկերի հետ միասին գրել է նաև աշխատություններ անատոմիայի և բնագիտության մասին, որոնք կազմված են դասագրքերի ձևով: Նշանակալից է այն, որ Տաթևի համալսարանի դասընթացները ավարտելիս, ուսանողները պետք է պաշտպանեին գիտական մի խնդիր, որը նրանց տալու էր վարդապետի (գիտնականի կամ բառի ժամանակակից իմաստով դոկտորի) կոչումը: Պահպանվել է մի ձեռագիր, որտեղ նկարագրվում է «Վարդապետ» կոչումը ստանալու արարողությունը:

Մյուս բարձրագույն դպրոցներից, որտեղ դասավանդվել է բժշկությունը, ամենահայտնին Սիս քաղաքի «Ներսես Լամբրոնացու» համալսարանն էր (11-րդ դ.): Մեզ հասել է նրա հիմնադրի կողմից դպրոցի ուսանողների համար գրված անատոմիայի դասագիրքը:

Հայտնի էր նաև Սեզաբի դպրոցը: Հայ պատմաբաններից Թոմա Մեծոբեցին հայտնում է, որ 14 դ. այդ դպրոցում նա ուսումնասիրել է բնական գիտություններ:

Կարևոր և նշանակալից է այն, որ ելնելով բժշկագիտության զարգացման շահերից, Հայաստանում, սկսած 12-րդ դարից, բժիշկներին թույլատրվում է անհրաժեշտ դեպքերում կատարել մահացածների հերձում: Ինչպես հայտնի է, Եվրոպայում այդ մեթոդը կիրառվել է զգալիորեն ավելի ուշ՝ 16-րդ դարում և օրինականացվել է Պիոս 4-րդ պապի որոշումով:

13-րդ դարի պատմաբան Հովհաննեսը հայտնում է, որ իր ժամանակ, ուսումնական և գիտական նպատակներով Հայաստանում թույլատրվում էր կատարել նույնիսկ վիվիսեկցիաներ, կենդանահերձումներ՝ մահվան դատապարտված հանցագործների վրա:

Սովետական շրջանում բժշկական գործը ստացել է շատ խոշոր զարգացում: Ռեսպուբլիկայում գործում են բժշկական ինստիտուտ երեք ֆակուլտետներով, մի ամբողջ շարք գիտահետազոտական ինստիտուտներ, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի կից գործում է բժշկական բաժանմունք, բացված են բժշկական գրադարաններ և այլն: Նկատի ունենալով այդ շրջա-

նին վերաբերվող նյութերի արտակարգ լայնածավալությունը, այս աշխատու-
թյան մեջ նրանք համարյա չեն արտահայտված և պետք է դառնան առանձին
ավելի մեծ հրատարակության առարկա: Սույն հատորում ներկայացված են
հիմնականում մինչև 20-րդ դ. շրջանին վերաբերվող պատմաբժշկական նյու-
թերի սոսկ միայն մի մասը:

Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների տիպոգրաֆիայի ակադեմիկոս և
ՍՍԻՄ բժշկական գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ
պրոֆեսոր Լ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Երևան. Սովետական Հայաստան
1958 թ.

Вопрос о развитии медицинской науки в Армении в отдаленном историческом прошлом, о деятельности наиболее выдающихся врачей прежних времен, состоянии медицинской литературы, дошедшей до нас в рукописях, а со времени введения книгопечатания также и в вышедших в свет печатных произведениях, о лечебных учреждениях и медицинских школах Армении является более или менее разработанным. Вопросам этим до настоящего времени посвящена довольно большая литература на армянском (В. Торгомян, К. Басмаджян, Г. Арутюнян, А. Кцоян, О. Сепетчян и др.), русском (Л. Оганесян, Х. Мелик-Парсаданян и др.), немецком (Е. Seidel, С. Neumann, Н. Virchow и др.), французском (Е. Legrain, V. Torghomian, К. Basmadjan) и других языках.

При всем том далеко не все относящиеся к данной теме материалы стали полностью достоянием современной науки. Огромная сокровищница Госуд. центральной библиотеки древних рукописей Армянской ССР (Матенадарана) в отношении произведений медицинского содержания еще не является достаточно изученной. Между тем медицинские рукописи на армянском языке хранятся также и во многих других книгохранилищах мира—библиотеках конгрегаций мхитаристов Вены и Венеции, в Парижской национальной библиотеке, библиотеке Тюбингенского университета, в Британском музее и пр. Общее число всех медицинских рукописей на армянском языке по данным опубликованных каталогов равно 1074; включая сюда еще рукописи тех библиотек, материалы которых не опубликованы, а также находящиеся на руках у частных лиц, общее число армянских медицинских рукописей ориентировочно следует считать равным 1500.

В числе этих рукописей имеются труды классиков армянской медицины — Мхитара Гераци (XII в.), Амирдовлада (XV в.) и многих других авторов. Важным обстоятельством является также то, что среди этих

рукописей имеются медицинские произведения античных, греко-римских классиков и средневековых авторов, оригиналы которых являются в настоящее время утраченными (напр., труды Орибасия и др.).

Значение последнего обстоятельства было подчеркнуто знаменитым поэтом Байроном, когда он во время пребывания в Венецианском армянском монастыре, занимаясь здесь армянским языком, имел возможность оценить значение сохранившихся армянских рукописей для изучения культурного наследия и других народов.

В виду этого изучение дошедшего до нас большого армянского литературного медицинского наследия обещает открыть еще много новых страниц из области медицинской науки, разрабатывавшейся в Армении в прошлые времена.

О развитии практического лечебного дела в Армении в прошлом можно судить еще по большому количеству лекарственных веществ, перешедших из Армении в античную, затем в арабскую, а позднее, и в европейскую медицину. Сюда относятся такие средства, как армянская глина, синий камень, армянская бура, нашатырь (называвшийся «арме-ниаком» откуда по Шиллингу и исковерканное европейское слово *ammonium*), *asa foetida* (Плиний), глистогонное растение «куссо» и многие другие. Средневековые армянские врачи применяли для обезболивания при родах назначение таких средств как *Zedoar*, *Melilotus officinalis* и др. Хирурги же применяли для общей и местной анестезии мандрагору, *Dipsacus* и др. средства.

В Армении довольно рано были открыты также лечебные учреждения — больницы, лепрозории, а также приюты для призрения немощных, стариков и сирот. Первый лепрозорий на 35 больных был открыт в Армении женой феодала, княгиней Агвида, в 260—270 гг. Больничные же учреждения в широком масштабе стали открываться в Армении со второй половины IV века на основании постановления первого армянского церковного собора, состоявшегося в Аштишате (в 365 г.).

Из лечебных учреждений древности наиболее известными были больницы в западной Армении, открытые в IV веке, в городах Сивасе и Кесарии. В последнем был открыт даже целый больничный городок с рядом госпитальных корпусов, изоляторов и пр. Больничное дело развивалось и во все позднейшие времена. Особенного расцвета оно достигло в Киликийской Армении, где в 1241 г. царицей Забель была открыта пользовавшаяся особенно большой известностью больница в г. Сисе, причем сама Забель принимала участие в уходе за больными. Снабжались эти учреждения всеми необходимыми средствами за счет налоговых обложений или пожертвованных народом средств. Содержались они первоначально религиозными организациями, позднее же перешли в ведение советской власти.

В дальнейшем армянские общины и культурные деятели стали открывать больничные учреждения в местах наибольшего расселения армян и за пределами своей родины. Так, за пределами Армении армяна-

ми были открыты больницы во Львове (XIII в.), в Мадрасе (XVIII в., в Индии), в Константинополе, Смирне (XVIII в.) и пр.

Из учебных заведений Армении, в которых находило место преподавание медицины и естественных наук, наиболее известными были следующие:

1. Училище в **Санаине**, где и сейчас еще сохранилась аудитория, в которой известный ученый XI века Григорий Магистр преподавал различные науки, в том числе и медицину. Сохранился текст его лекции о физиологии пищеварения, написанной им в полемическом тоне в ответ на лекцию такого же содержания, прочитанную в гор. Ани греческим физиологом Кюракосом.

2. **Татевское училище**, называвшееся университетом, в котором в XIV веке преподавал философию и естественные знания известный ученый Оган Воротнеци. Последний между прочим предвосхитил в своих научных концепциях эмпирическую методологию Бекона, и признавал основой всяких знаний только лишь опыт, могущий открывать истину, являющийся единственно достоверным и не внушающим сомнений методом.

После смерти Огана (1388 г.) кафедра его перешла к Григорию Татевскому (1341—1411), оставившему в числе ряда религиозных сочинений также труды по анатомии и естествознанию, составленные в виде учебников. Замечательно то, что оканчивающие Татевский университет должны были защищать научное задание, дававшее им звание «вардапета» (ученого, или в современном смысле — доктора). Сохранилась рукопись, в которой описана процедура, которыми сопровождалась посвящение в сан «вардапета».

Из других высших школ, в которых преподавалась медицина, наиболее известным был так называемый «**университет Нерсеса Ламбронаци**» в г. Сисе (XI в.) До нас дошел и учебник анатомии основателя этого учреждения, составленный для учащихся этой школы.

Известностью пользовалась еще школа в **Сезабе**. Один из армянских историков (Тома-Мецобеци) сообщает, что он изучал в этой школе в XIV веке естественные науки.

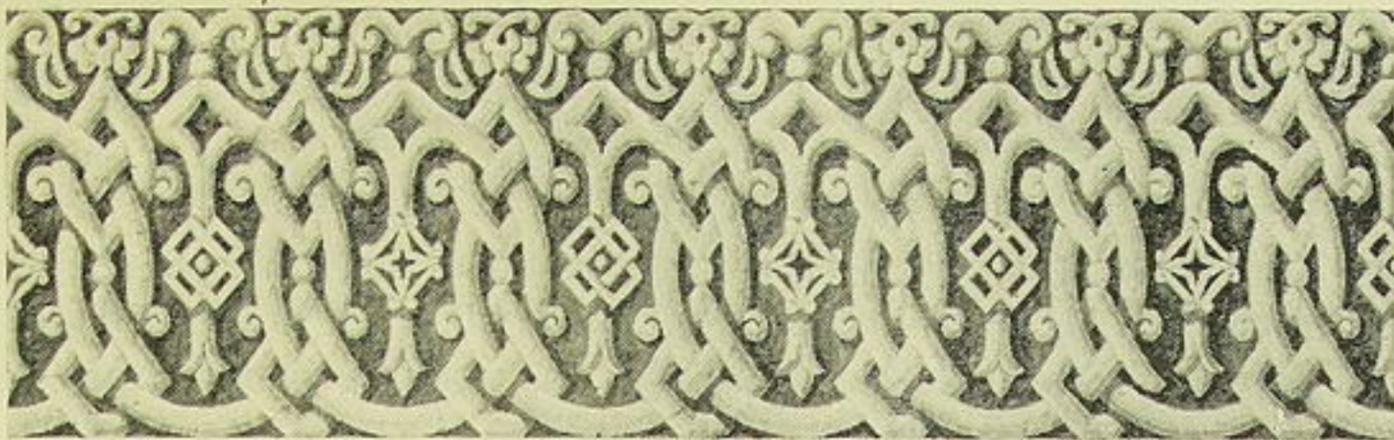
Замечательно то, что в интересах развития медицинской науки, начиная с XIII века в Армении было разрешено врачам производить в необходимых случаях вскрытия умерших. В Европе, как известно, эта мера была введена значительно позднее, в XVI в., и легализирована постановлением Пия IV. Историк XIII в. Иоаннес сообщает, что в его время в Армении производились даже вивисекции с учебной и научной целями над приговоренными к смерти преступниками.

В советское время медицинское дело получило в Армении очень большое развитие. В республике имеется медицинский институт с тремя факультетами, целый ряд научно-исследовательских институтов, медицинское отделение при Академии наук Армянской ССР, медицинские библиотеки, и пр. В виду необычайной обширности относящихся к этому

периоду материалов, они почти не представлены в настоящем сборнике, будучи отложенными для отдельного, более обширного издания. В приведенной же книге в основном представлена лишь часть историко-медицинских материалов, относящихся к периоду до XX века.

Академик Акад. наук Армянской ССР и
действительный чл. Акад. мед. наук СССР профессор
Л. А. ОГАНЕСЯН

Ереван. Советская Армения.
1958 г.

Parmi les questions concernant l'histoire de la médecine en Arménie ont été plus ou moins bien étudiées jusqu'ici les questions du développement de la science médicale en Arménie depuis les temps préhistoriques jusqu'à nos jours, l'activité des médecins arméniens de l'antiquité et la littérature médicale, les manuscrits et les livres médicaux, enfin la question des établissements médicaux et des écoles médicales arméniennes. Ces études ont été exposées dans de nombreux ouvrages en langues arménienne (V. Torkomian, K. Basmadjian, G. Haroutiunian, A. Ktsoyan, O. Sepetchian et autres), russe (L. Ohanessian, K. Melik-Parsadonian et autres), allemande (E. Seidel, C. Neumann, H. Virchow et autres), française (E. Legrain, V. Torkomian, K. Basmadjian) etc.

Néanmoins on ne peut considérer encore cette importante question comme épuisée. L'immense patrimoine de la Bibliothèque nationale des manuscrits anciens de la RSS d'Arménie (Maténadarane), relatif aux oeuvres médicales est loin d'être étudié comme il le mérite. En outre, des manuscrits médicaux en langue arménienne sont conservés dans de nombreuses bibliothèques du monde entier, comme celles des Congrégations Mékhitaristes de Vienne et de Venise, de la Bibliothèque Nationale de Paris, celle de l'Université de Tubingue, au Musée Britannique etc.

Le nombre total des manuscrits médicaux en langue arménienne, d'après les catalogues officiels, atteint jusqu'à 1074. Néanmoins si l'on compte les manuscrits non encore publiés ou se trouvant dans des collections particulières, ainsi que d'autres matériaux, on peut conclure que le nombre total des manuscrits médicaux arméniens atteint environ 1500.

Parmi les manuscrits médicaux arméniens on trouve des oeuvres des classiques de la médecine arménienne—Mekhitar Heratzi (XII s.), Amirdovlat (XV s.) et d'autres. Mais ce qui n'est pas moins intéressant c'est que l'on trouve aussi des oeuvres des classiques de la médecine antique, en particulier gréco-romaine, dont les originaux ont actuellement

disparu (comme, par exemple, les oeuvres d'Oribase et d'autres). Ce dernier fait a été particulièrement souligné par le poète Byron qui, au cours de son séjour au monastère Mékhitariste de Venise, s'occupa de l'étude de la langue arménienne et eut ainsi la possibilité d'apprécier l'importante place occupée par les manuscrits arméniens dans le patrimoine culturel du peuple arménien lui-même, ainsi que d'autres peuples.

L'étude de la littérature médicale qui nous est parvenue nous promet d'ouvrir encore de nouvelles pages de l'histoire de la médecine sur des questions qui ont été particulièrement travaillées dans le passé en Arménie.

Sur le développement de la médecine curative pratique en Arménie on peut juger par le grand nombre de médicaments qui sont passés de l'Arménie dans la pharmacopée antique, puis arabe, et enfin européenne. Parmi ces médicaments on peut citer entre autres l'argile d'Arménie, la pierre bleue, le bore d'Arménie, le chlorure d'ammonium (appelé armeniacum, d'où dérive d'après Schilling le mot ammonium), l'asa foetida (Pline), une plante anthelminthique le „kouso“ et d'autres. Les médecins arméniens du moyen âge ont utilisés aussi pour l'anesthésie au cours de l'accouchement des médicaments tels que le Zedoar, le *Melilotus officinalis*, ainsi que d'autres. Les chirurgiens utilisaient des anesthésiques locaux et généraux, comme le *Dispacus*, le *Mandragore* et d'autres.

En Arménie furent aussi fondés dans des temps assez reculés des établissements médicaux: hôpitaux, léproseries, ainsi que des hospices pour débilés, vieillards et orphelins. La première léproserie pour 35 malades fut ouverte en Arménie par la femme d'un féodal, la princesse Agvida en 260—270. Des établissements hospitaliers furent ouverts à partir de la deuxième moitié du IV siècle sur décision du Premier concile oecuménique arménien qui s'était tenu à Achtichat en 365.

Parmi les établissements médicaux on compte des hôpitaux ouverts en IV siècle en Arménie Occidentale dans les villes de Sébastie et Césarée. Dans cette dernière ville il existait même une cité hôpital avec un groupe de bâtiments hospitaliers, parmi lesquels des pavillons d'isolement et autres.

Les services hospitaliers ont continué à se développer à des époques plus tardives, mais atteignirent leur plein essor dans l'Arménie Cilicienne. Dans ce dernier en 1241 la reine Zabèle fonda à Sis un hôpital qui connut une grande réputation. Dans cet établissement Zabèle elle-même participait aux soins des malades. Cet établissement était pourvu de tous les moyens nécessaires et était entretenu grâce aux impôts et aux bienfaisances faites par le peuple. Ces établissements étaient dirigés au début par des organisations religieuses, mais ils passèrent ensuite sous la direction du pouvoir civil.

Plus tard les communautés arméniennes et les personnalités éminentes du monde culturel ouvrirent des établissements hospitaliers dans les lieux les plus habités par les arméniens, aussi bien en Arménie qu'à l'étranger. Ainsi, en dehors des frontières de l'Arménie furent ouverts par les arméniens des hôpitaux à Lvov, Madras (Inde), Constantinople, Smyrne etc.

En Arménie, parmi les établissements enseignant la médecine et les sciences naturelles, les plus réputés furent: a) l'école de Sanahine, dont l'auditoire subsiste jusqu'à nos jours et où, l'éminent savant du XI siècle, Grégoire Magistros, enseigna les sciences les plus diverses, parmi lesquelles la médecine. Le texte de sa leçon sur la physiologie de la digestion écrit dans un style polémique constituant une réponse au physiologiste grec Kurakos, ayant traité du même sujet à Ani, a été conservé jusqu'à nos jours,

b) l'école de Tathève, qui s'appelait université et où, au XIV siècle, enseignait la philosophie et les sciences naturelles Ohan Vorotnetzi. Ce dernier a précédé dans ses conceptions philosophiques la méthode empirique de Bacon et admet comme fondement des connaissances l'expérience qui seule est capable de découvrir la vérité.

Après le décès d'Ohan (1388) sa chaire passa à Grégoire Tathévatzl, (1341—1411) qui a laissé, outre des oeuvres religieuses, des travaux d'anatomie, de sciences naturelles écrits sous forme des manuels. Il est remarquable de citer, que ceux qui terminaient l'université de Tathève devaient défendre un travail scientifique leur donnant le titre de „Vardapet“ (savant, où plus tôt docteur au sens actuel du mot). Un manuscrit est conservé, où est exposée la procédure accordant le titre de „Vardapet“.

Parmi les autres hautes écoles où était enseignée la médecine, le plus connu était „l'Université de Nerses Lambronatzi“ à Sis (XI siècle). Le manuel d'anatomie destiné aux élèves de cet établissement est parvenu jusqu'à nos jours. Jouissait aussi d'une grande réputation l'école de Sésabe. L'historien arménien Thomas Metzobetzi déclare qu'il a étudié dans cette école les sciences naturelles.

Il est remarquable de rappeler que dans l'intérêt du développement de la science médicale à partir du XIII siècle fut autorisée en médecine la pratique des autopsies des cadavres. En Europe, comme il est connu, cette mesure a été introduite sensiblement plus tard, au XVI siècle, et fut légalisée par un décret du Pape Pie IV. L'historien du XIII siècle Ohannés déclare qu'à cette époque en Arménie se pratiquaient même des vivisections dans un but d'enseignement ou de recherche sur les criminels condamnés à mort.

A l'époque Soviétique la médecine connut en Arménie un grand développement. La RSS d'Arménie possède un institut de médecine avec 3 facultés, un grand nombre d'établissements de recherches médicales, une section de médecine à l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie, des bibliothèques médicales etc. Ces derniers matériaux sont beaucoup trop importants pour être présenté dans ce recueil et seront exposés ultérieurement dans une édition plus étendue. Dans la présente plaquette sont présentés exclusivement quelques uns des matériaux médicaux historiques relatifs aux époques précédant le XX siècle.

*Membre de l'Académie des Sciences Médicales de l'URSS
et de l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie
Professeur L. A. OHANESSIAN*

Erevan, RSS d'Arménie
1958

351-2

Ձի թէպէս և եմք անու փոքր և բուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեւ: և գորութեամբ տկար և ընդ այլով յոլով անգամ նուաննայ բազատորութեամբ, սակայն բազում գործք արարեան գտանին գործեայ և ՚ի մերում աշխարհիս, և արժանի գրոց յիշատակի, գրոց և ոչ մի ոք ՚ի նոցանէ պէտք յանձին կալաւ մատենագրել:

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Պատմութիւն Հայոց (5-րդ դար)

Хотя мы представляем собой маленькую нацию, очень небольшую по численности и слабую по мощи, ...но и в нашей стране совершилось много доблестных дел, которые заслужили письменного упоминания.

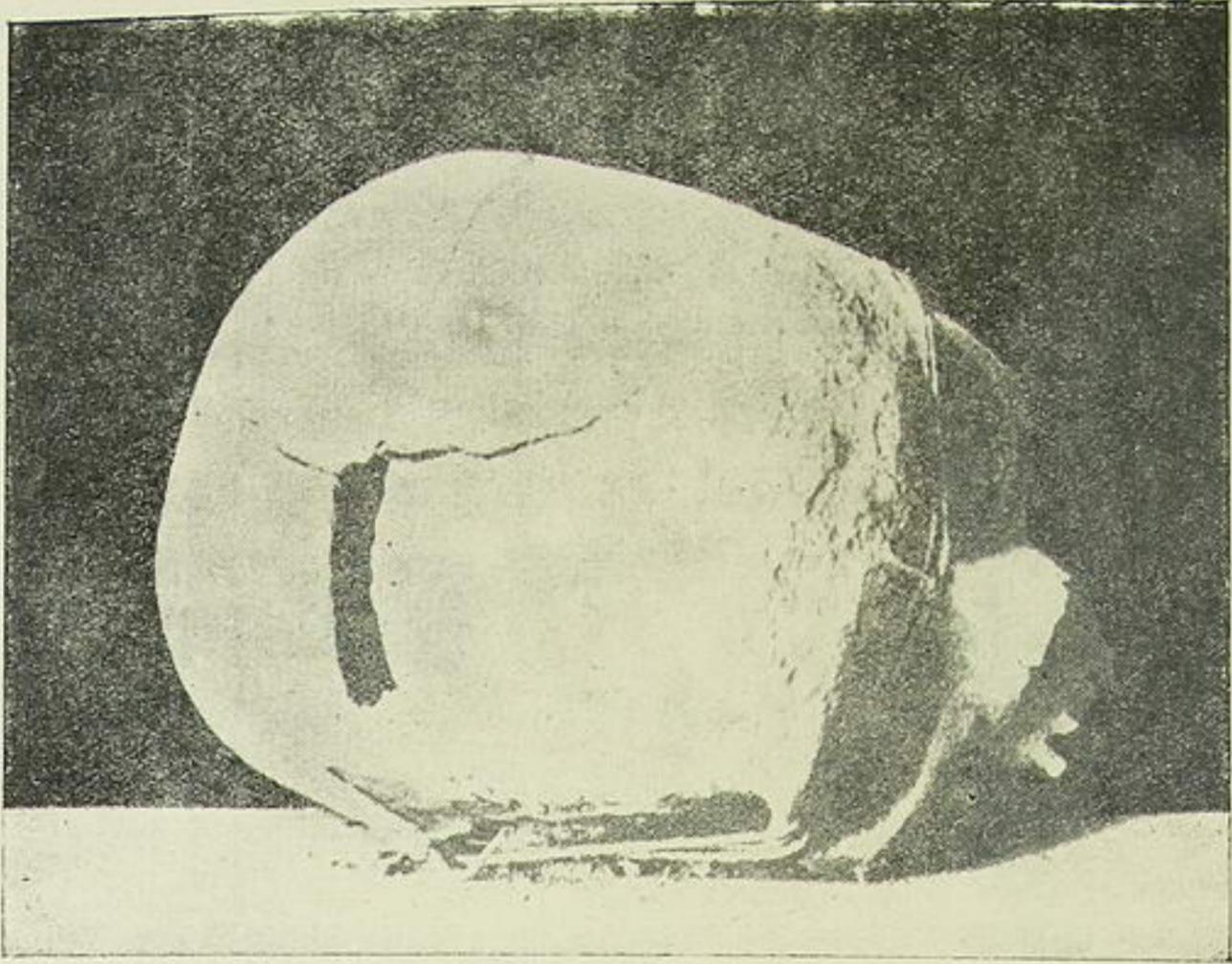
МОИСЕЙ ХОРЕНСКИЙ (5 в.).

«История Армении».

Bien que nous soyons une petite nation, toute petite par le nombre et faible en puissance... néanmoins dans notre pays aussi se sont réalisées beaucoup de choses glorieuses qui méritent une mention écrite.

MOÏSE DE KHORÈNE (V siècle)

„Histoire de L'Arménie“

Գանգ՝ Բունֆային շրջանում 4×1 սմ մեծությամբ տրեպանացիոն անցքով: Գտնված է Երևանի շրջանում, Ավան գյուղի մոտ. կմախֆը տեղափորված էր սափորի մեջ (5—10-րդ դդ. մ.թ. առաջ):

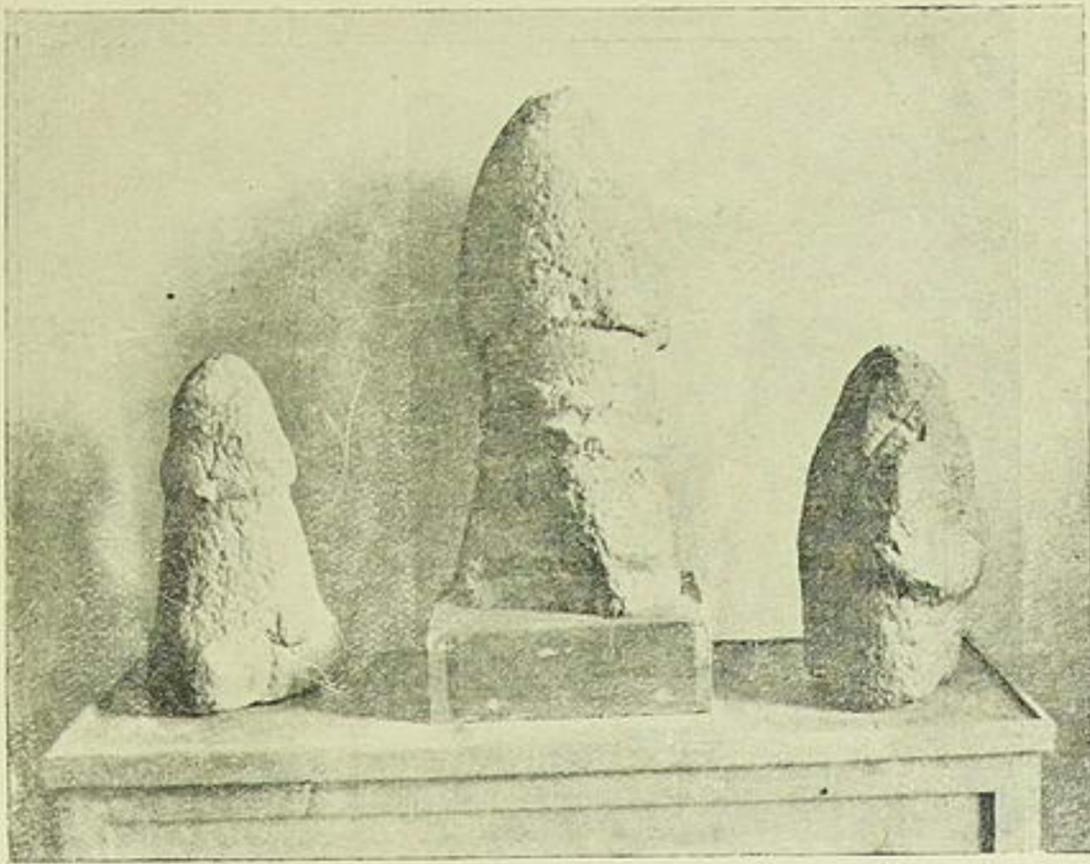
(Երևանի ազգային թանգարան)

Череп с трепанационным отверстием в 4 × 1 см в области темени, найденный неподалеку от г. Еревана, близ с. Аван. Скелет помещался в кувшине (5—10 вв. до н. э.).

(Ереванский национальный музей).

Crâne portant une ouverture de trépanation de 4×1 cm sur la région temporale, trouvé aux alentours de la ville d'Erevan près du village d'Avan. Le squelette était déposé dans un pot (V-X s. s. av. J. C.)

(Musée nationale d'Erevan)

Ֆալլուսներ, որոնք գտնված են Հայաստանում (1—10 դար մ.թ.ա.):

(Հայկական ՍՍՏ Գիտությունների ակադեմիայի Բժշկության պատմության սեկտորի կոլեկցիա):

Фаллусы, найденные в Армении (I—X вв. до н. э.).
(Коллекция Сектора истории медицины АН Армянской ССР).

Exemplaires de phallus trouvés en Arménie (I—X s. s. av. J. C.).

(Collection de la Section de l'histoire de la médecine de l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie),

Ֆալուսի պաշտամունքը Հայաստանում (ոչ հեռավոր
անցյալի մնացորդներ):

К культу фаллуса в Армении (остатки этого культа
в недалеком прошлом).

Documents relatifs au culte phallique en Arménie
(vestiges de ce culte ayant subsisté jusqu'à
notre époque).

Ֆալուսի պաշտամունքը Հայաստանում (ոչ
հեռավոր անցյալի մնացորդները):

К культу фаллуса в Армении (остатки
этого культа в недалеком прошлом).

Documents relatifs au culte phallique
en Arménie (vestiges de ce culte ayant
subsisté jusqu'à notre époque).

1

2

3

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԿՆԻՔ

Կրոնա-մոգական նկարով. գործ էր արվում հիվանդություններից պաշտպանվելու համար: Գտնված է Վանի շրջանում: Կնիքի ստորին մասում (2) նկարված է մարդու զոհաբերություն: Կողմնային մասում (3) բարդ կոմպոզիցիա — զոհաբերվող այծ մահիկի և աստղի սիբոլներով. անկողնում պառկած է հիվանդ մարդ, նրա մոտ՝ բուրմ, հետո քնավոր արեգակնային դիսկ (արեգակնային աստված՝ Խալդի սիմբոլ), նրա տակը՝ ձուկ, ավելի հեռու՝ բուրմ կամ քաղափոր գահի վրա նստած:

УРАРТИЙСКАЯ ПЕЧАТЬ

с религиозно-магическим изображением, предназначенная для предохранения от болезней. Найдена близ г. Вана. На нижней части печати (2) изображено человеческое жертвоприношение. На боковой стороне (3) сложная композиция: жертвенный козел с символами месяца и звезды, больной человек на ложе, около него жрец; затем крылатый солнечный диск (символ солнечного бога Халда), под ним рыба, далее жрец или царь на троне.

SCEAU OURARTIEN

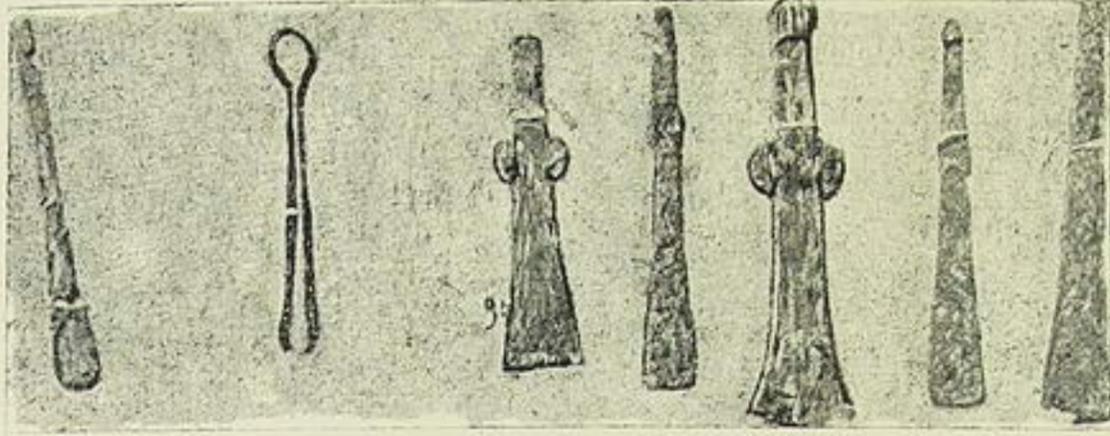
Avec des effigies religio-magiques. Etait utilisé dans le but de protection contre les maladies. Trouvé dans la région de Van. La partie inférieure (2) représente un sacrifice humain. La partie latérale (3) représente une composition vivante -sacrifice d'un chèvre avec les symboles du croissant et de l'étoile. Malade couché sur un lit, auprès de lui un prêtre. Disque solaire ailé (symbole du dieu solaire Khald). Sur la partie inférieure est représenté le poisson, plus loin un prêtre ou un roi assis sur le trône.

Ուրարտական ծագում ունեցող
ներքինակերպի արձան: Գտնված
է Վան քաղաքի մոտակայքում
Լեման Հաուպտի կողմից:

Статуетка евнухоида урартий-
ского происхождения, найден-
ная близ г. Вана Леман Гауп-
том.

Statuette d'eunuchoide d'origine
ourartienne trouvée près de la
ville de Van par Lehmann
Haupt.

Ուրարտական ծագում ունեցող բրոնզե պինցետներ և մազա-
պեկիչներ (էպիլատորներ):

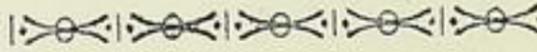
(Երևանի ազգային թանգարան):

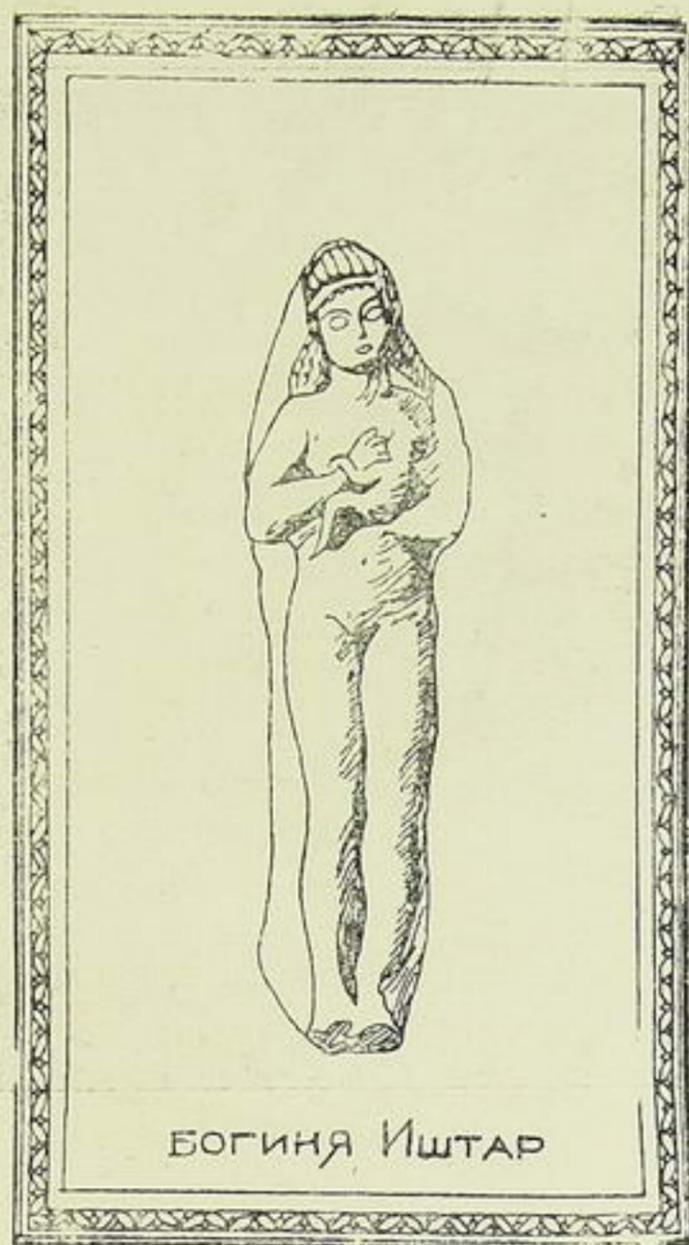
Пинцеты и эпиляторы урартийского происхождения. Брон-
зовый век.

(Ереванский национальный музей).

Pincettes en bronze et pincettes épilatoires d'origine
ourartienne.

(Musée national d'Erevan)

БОГИНЯ ИШТАР

ԻՇՏԱՐ ԱՍՏՎԱԾՈՒՂԻՆ ՆԱԽԱ-
ՀԱՅԵՐԻ (ՀԵԹԻՏՆԵՐԻ) ՄՈՏ:

Հայ աստվածների պանթեոնում
կրում էր Աստղիկ անունը և հան-
դիսանում էր հիվանդների և հղի
կանանց հովանավորուհին:

БОГИНЯ ИШТАР У
ПРОАРМЯН (ХЕТТОВ).

В пантеоне армянских богов
Иштар фигурировала под на-
званием Астхик. Считалась по-
кровительницей больных людей
и беременных женщин.

DÉESSE ICHTAR DES AN-
CÊTRES DU PEUPLE ARMÉ-
NIEN (HETTES).

Au panthéon des dieux armé-
niens Ichtar figurait sous le nom
d'Astkhik. Elle était considérée
comme la patronne des malades
et des femmes enceintes.

ՄՍ.ՅԲ ԵՎ ԶԱ.ՎԱ.Կ

Ոսկե մեդալյոն, հանդիսացել է մայրության
խորհրդանշան և պաշտամունքի առարկա
Հին Հայաստանում (I դար մ.թ. առաջ):

МАТЬ И ДИТЯ

Золотой медальон. Символ материнства
и предмет культа в Древней Армении
(I век до н. э.).

MÈRE ET ENFANT

Médaille en or, symbole de la maternité
et objet de culte dans l'Arménie ancienne
(I s. av. J. C.).

ԱՆԱՀԻՏ ԱՍՏՎԱԾՈՒՅՈՒ ԳԼՈՒԽԸ

Եղել է հիվանդների և ծննդկանների հովանավորուհի:
Արևմտյան Հայաստանում գտնված արձանի մի բեկոր:

(Բրիտանական թանգարան)

ГОЛОВА БОГИНИ АНАИД

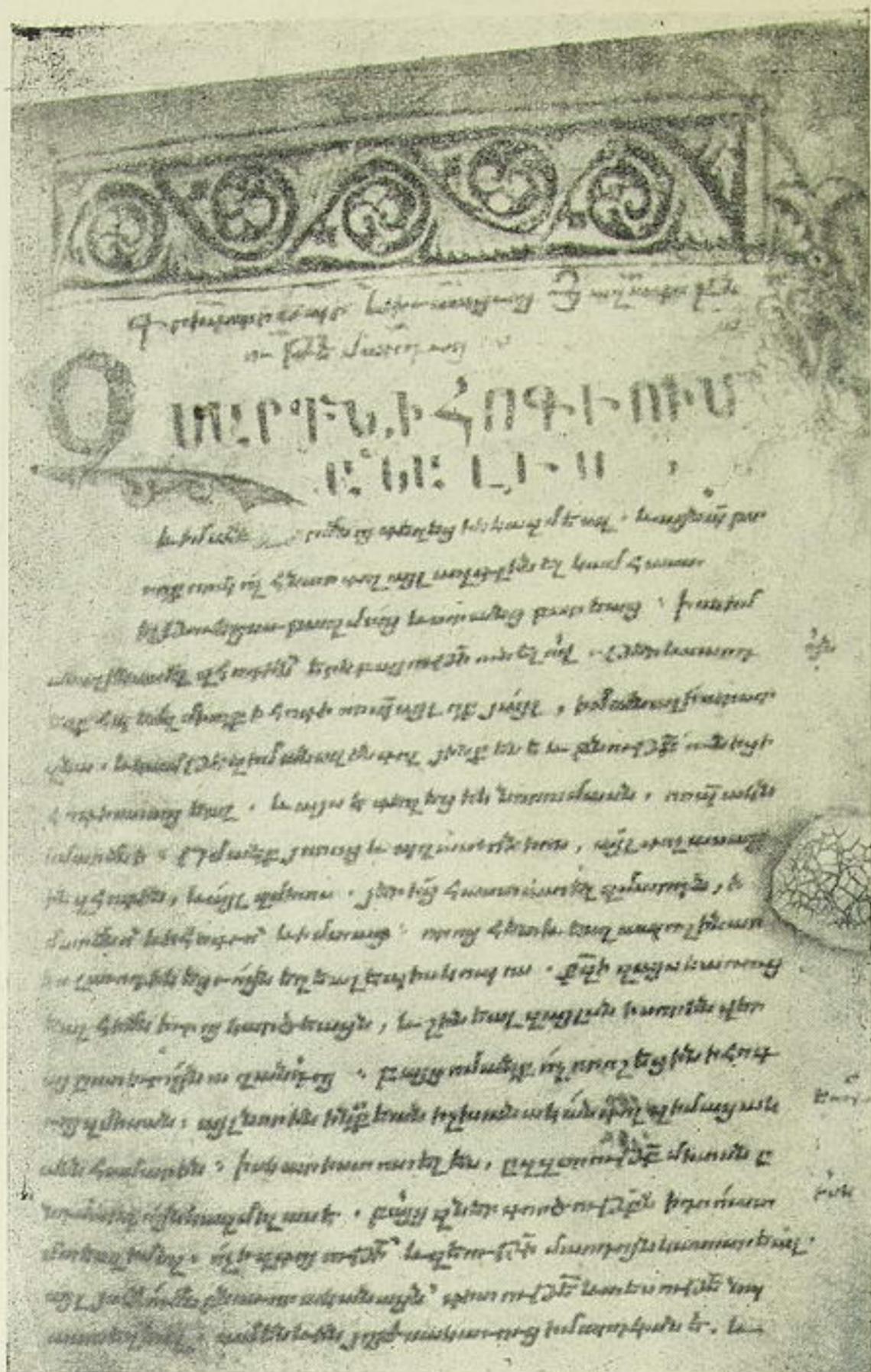
считалась покровительницей больных и рожениц.
Обломок статуи, найденной в Западной Армении.

(Британский музей).

TÊTE DE LA DÉESSE ANAHID

patronne des malades et des parturientes. Une pièce
de la statue a été trouvée en Arménie Occidentale,

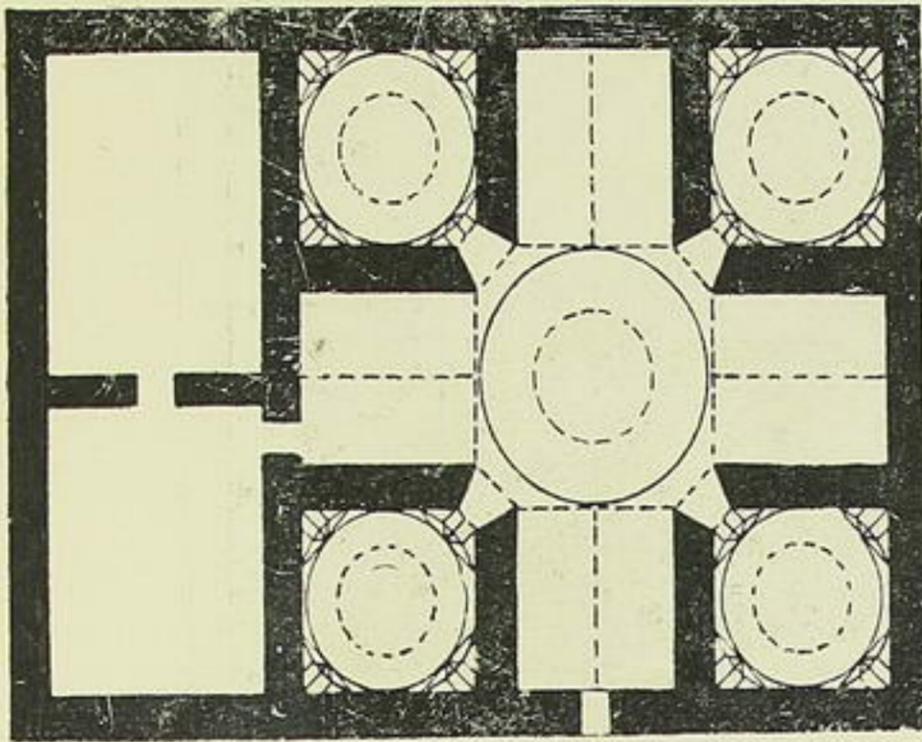
(Musée Britannique)

ԳՐԻԳՈՐ ՆՅՈՒՍՏՅՈՒՆ (331—394) ՅԱՂԱԳՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԳՈՅ
 (անատոմիա և ֆիզիոլոգիա) աշխատության անվանաբերը: Հեղի-
 նակը Փոքր Հայքի բեկկներից էր: Աշխատությունը գրված էր հու-
 նարեն. հայերեն թարգմանությունը մեզ հասել է բազմաթիվ
 օրինակներով:

ТИТУЛЬНАЯ СТРАНИЦА «О ПРИРОДЕ ЧЕЛОВЕКА»
 (анатомии и физиологии) Григория Нисского (331—394), уро-
 женца Малой Армении. Оригинал написан на греческом языке.
 Армянский перевод дошел в большом числе списков.

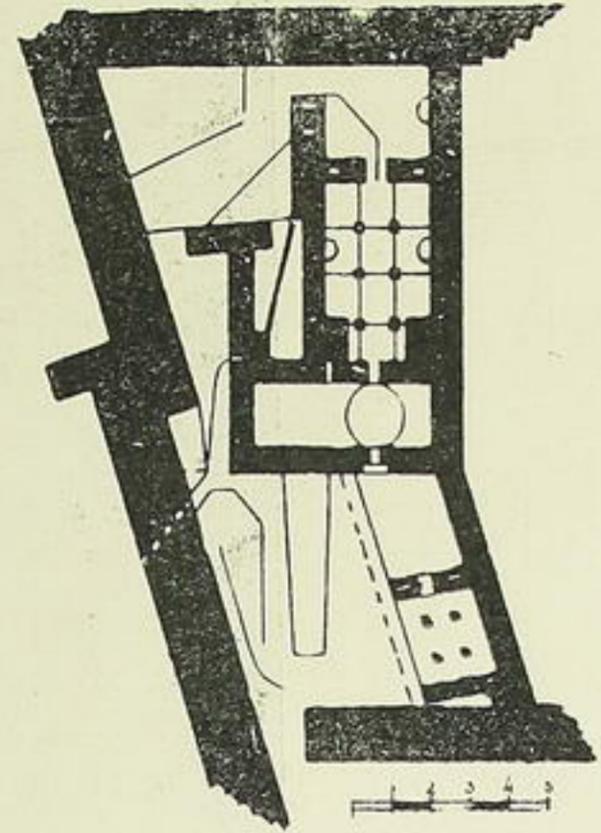
FRONTISPICE DE L'OUVRAGE „SUR L'ORIGINE
 DE L'HOMME“
 (anatomie et physiologie) de Grégoire Nissetzi (331—394),
 originaire de l'Arménie Mineure. L'original est écrit en langue
 grecque. La traduction arménienne nous est parvenue en
 grand nombre.

Անիի քաղաքային բաղնիքի հատակագիծը
(9—10-րդ դդ.):

План городской бани в г. Ани (IX—X вв.).

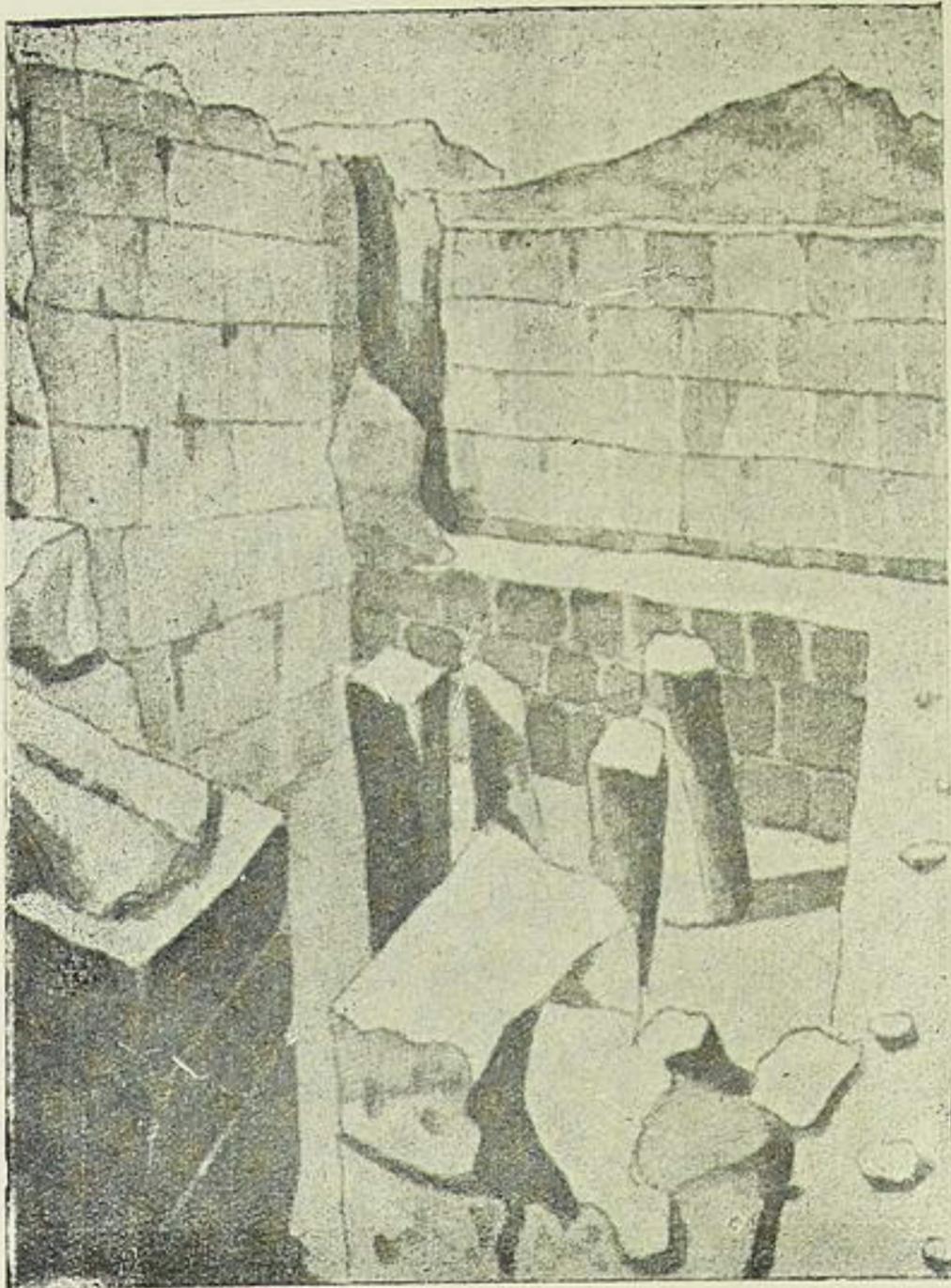
Plan des bains publics de la ville d'Ani
(IX—X s. s.).

Անիի քաղաքի պալատական բաղ-
նիքի հատակագիծը
(9—10-րդ դդ.):

План дворцовой бани в г. Ани
(IX—X вв.).

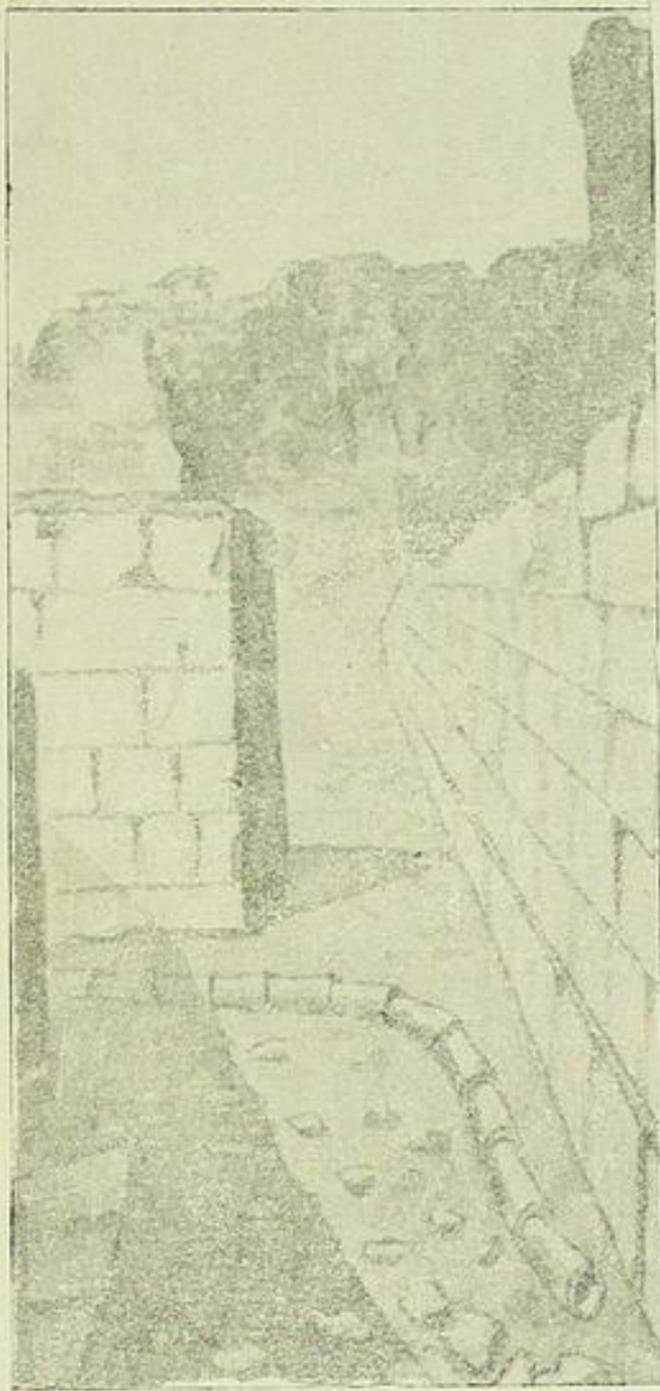
Plan des bains royaux de la ville
d'Ani (IX—X s. s.).

ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻ ԱՐՐԱՅԱԿԱՆ ԲԱՂՆԻՔԻ ԱՎԵՐԱԿՆԵՐԸ:
Բաղնիքի շէնքը:

РАЗВАЛИНЫ ДВОРЦОВОЙ БАНИ В г. АНИ
Помещение бани.

LES RUINES DES BAINS ROYAUX D'ANI.
Bâtiment des bains.

ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻ ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ԲԱՂ-
ՆԻՔԻ ԱՎԵՐԱԿՆԵՐԸ:

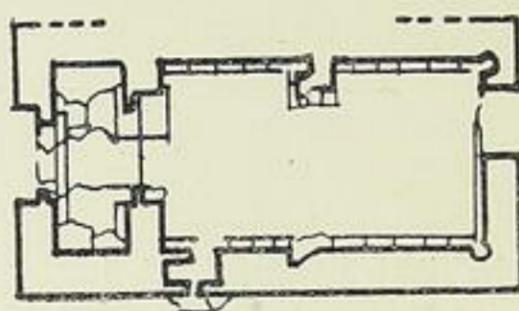
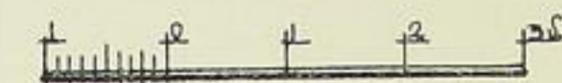
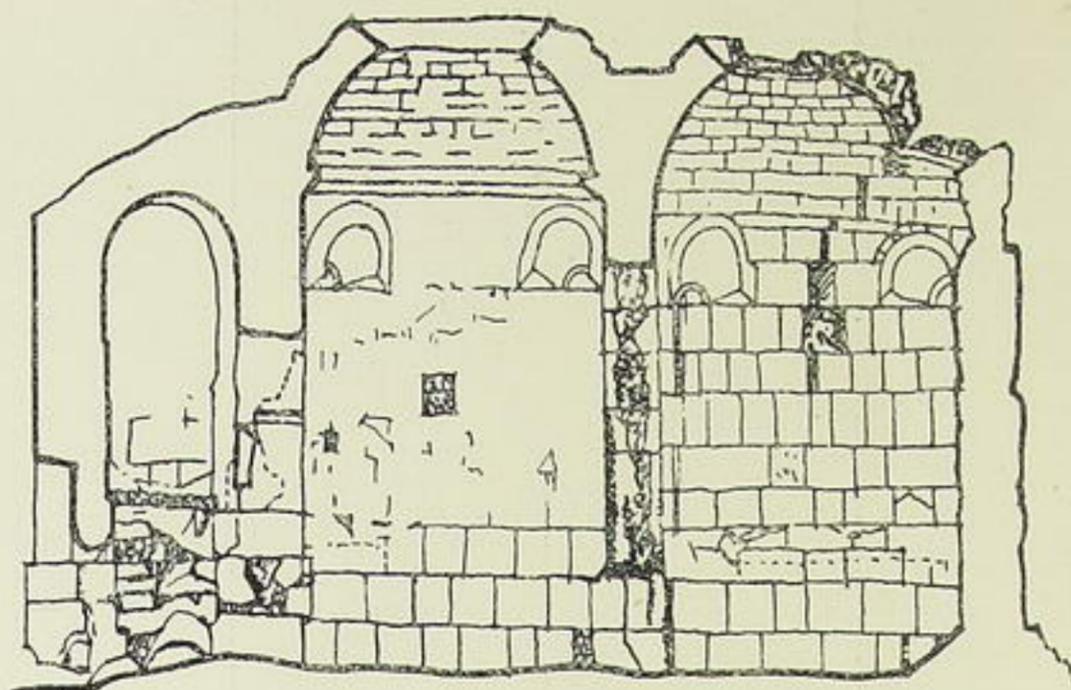
Կոյուղային խողովակ բաղնիքում
(9—10-րդ դդ.):

РАЗВАЛИНЫ ДВОРЦОВОЙ
БАНИ В г. АНИ.

Сточная труба в бане
(IX—X вв.).

LES RUINES DES BAINS
ROYAUX D'ANI

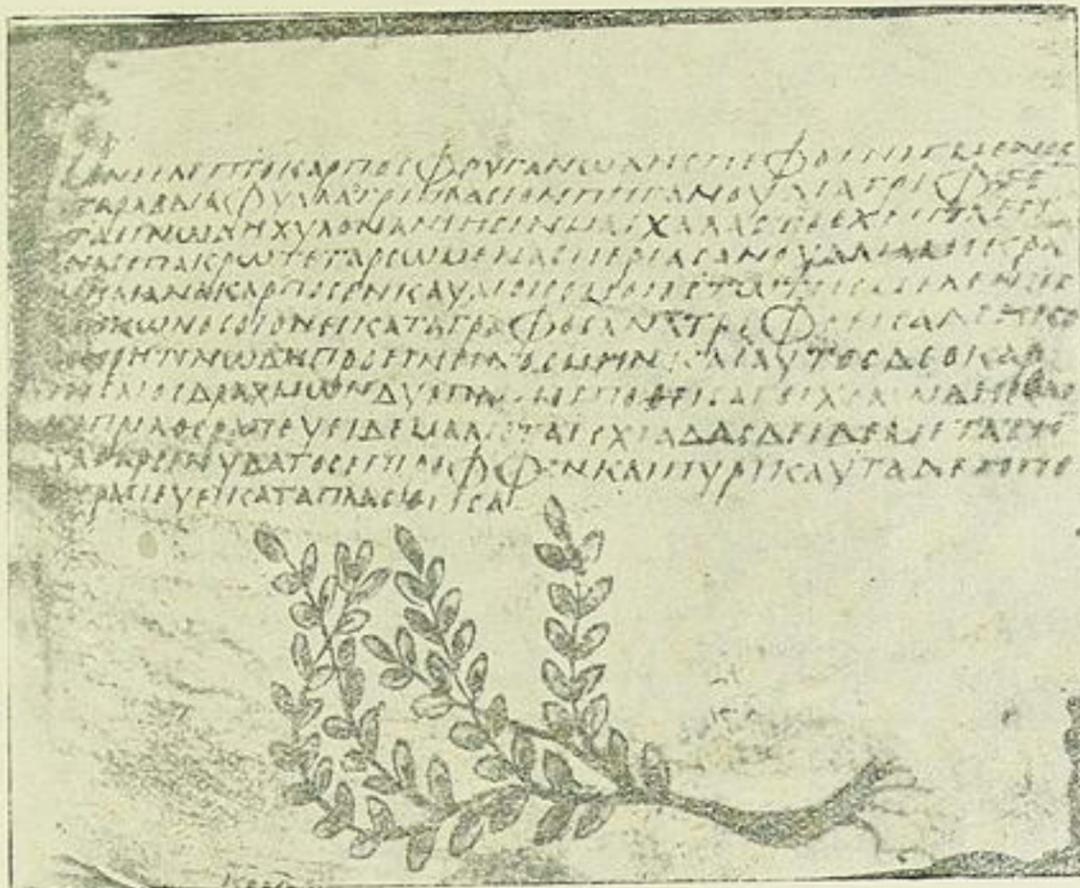
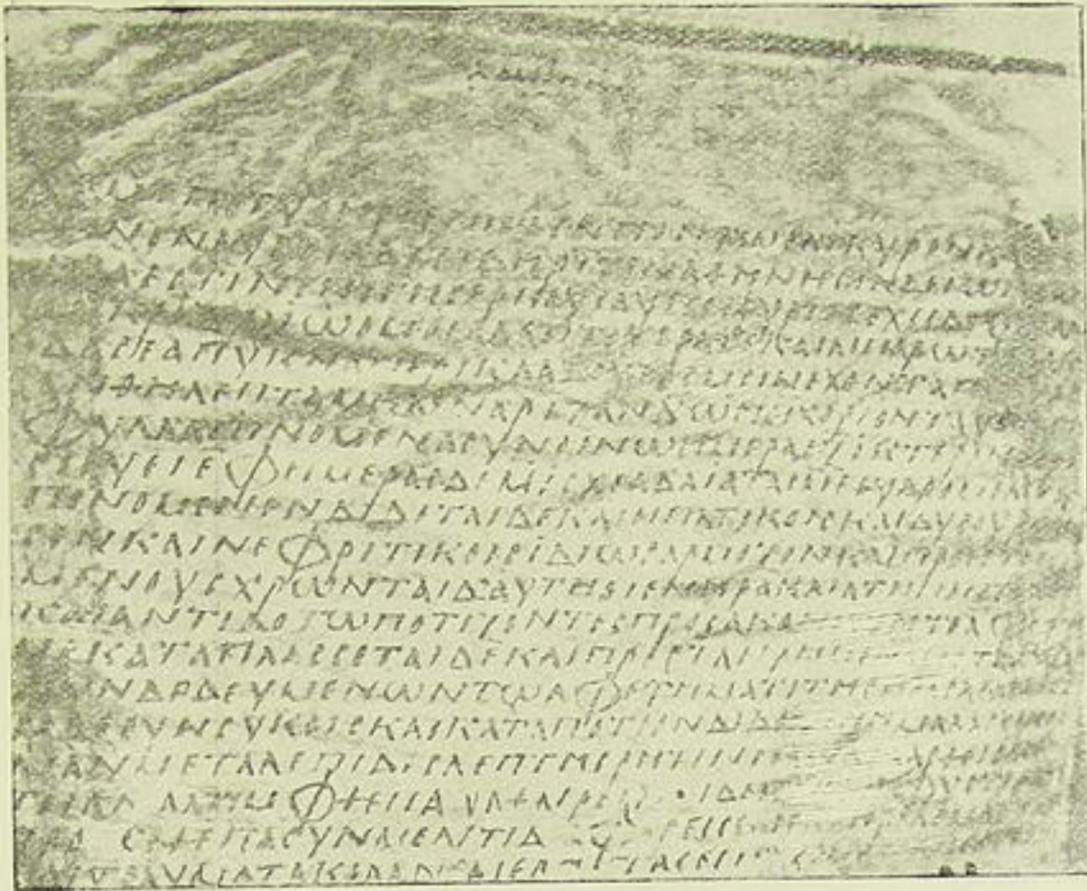
Egouts des bains (IX—X s. s.)

Երկայնական կտրվածք և բաղնիքի հատակագիծը
Համբերդում (10-րդ դ.):

Продольный разрез и план бани в Амберде (X век).

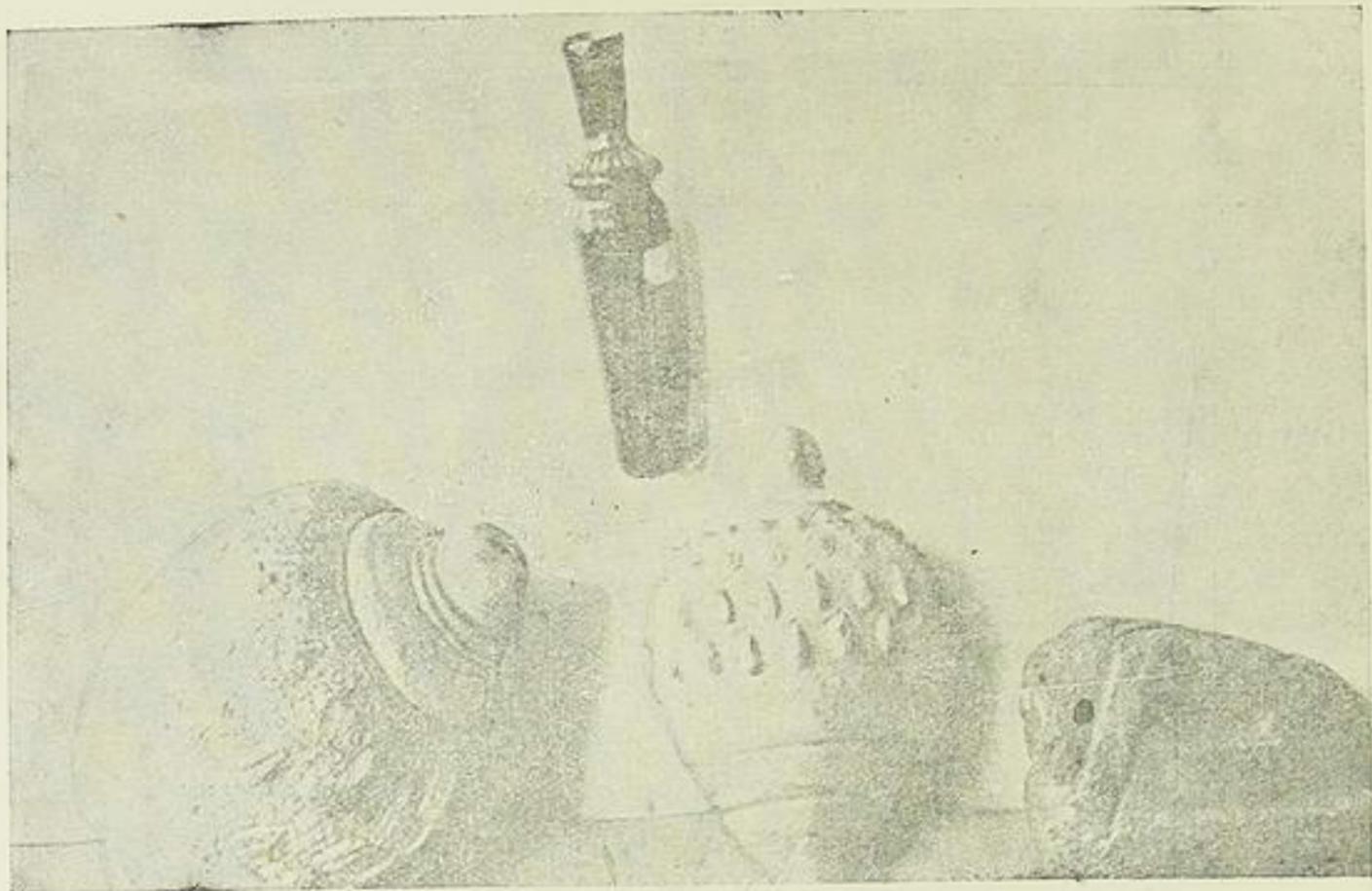
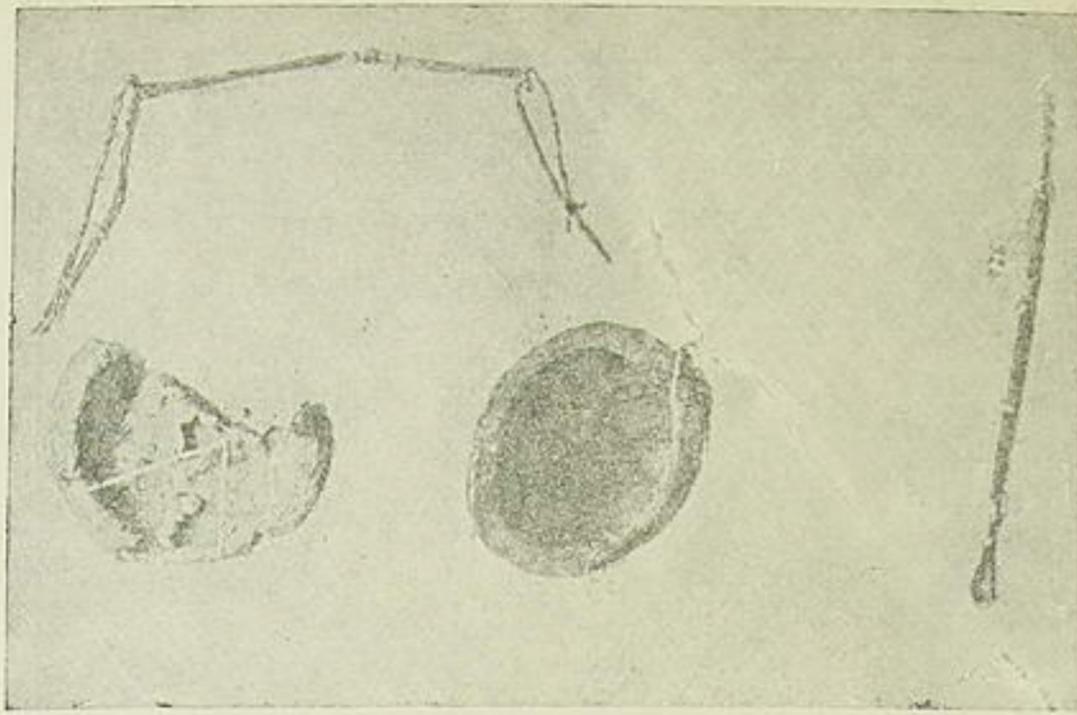
Elévation et plan des bains d'Amberde (X s.).

Պիոսկորիդեսի բժշկական աշխատության մազաղարի
պատարիկներ (Մատենադարան):

Фрагменты из медицинского произведения Диоско-
рида. Пергамент. (Библиотека древних рукописей
Армянской ССР).

Fragments de l'ouvrage médical de Dioscoride. Par-
chemin. (Bibliothèque des manuscrits anciens de la
RSS d'Arménie).

Բժշկական իրեր, որոնք գտնվել են Հայաստանի միջնադարյան մայրաքաղաք Անիում: Բժշկական կշեռք, ֆերիչ, սնդիկի ամաններ, կոշտուկները հեռացնելու հուրբուկ, դեղորայքի շշեր: 9—10-րդ դդ.:
(Նրևանի ազգային թանգարան):

Медицинские предметы, найденные в средневековой армянской столице, г. Ани. Медицинские весы, кюретка, ртутные сосуды, утюжок для стирания мозолей, лекарственная склянка. IX—X века н. э. (Ереванский национальный музей).

Divers objets médicaux trouvés dans la capitale médiévale d'Arménie, Ani. Balance médicale, curette, vases à mercure, cautère servant à extirper les durillons, fiole à médicaments. Ces objets remontent aux IX—X s. s. de l'ère chrétienne.

(Musée national d'Erevan)

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ (11-րդ դար)

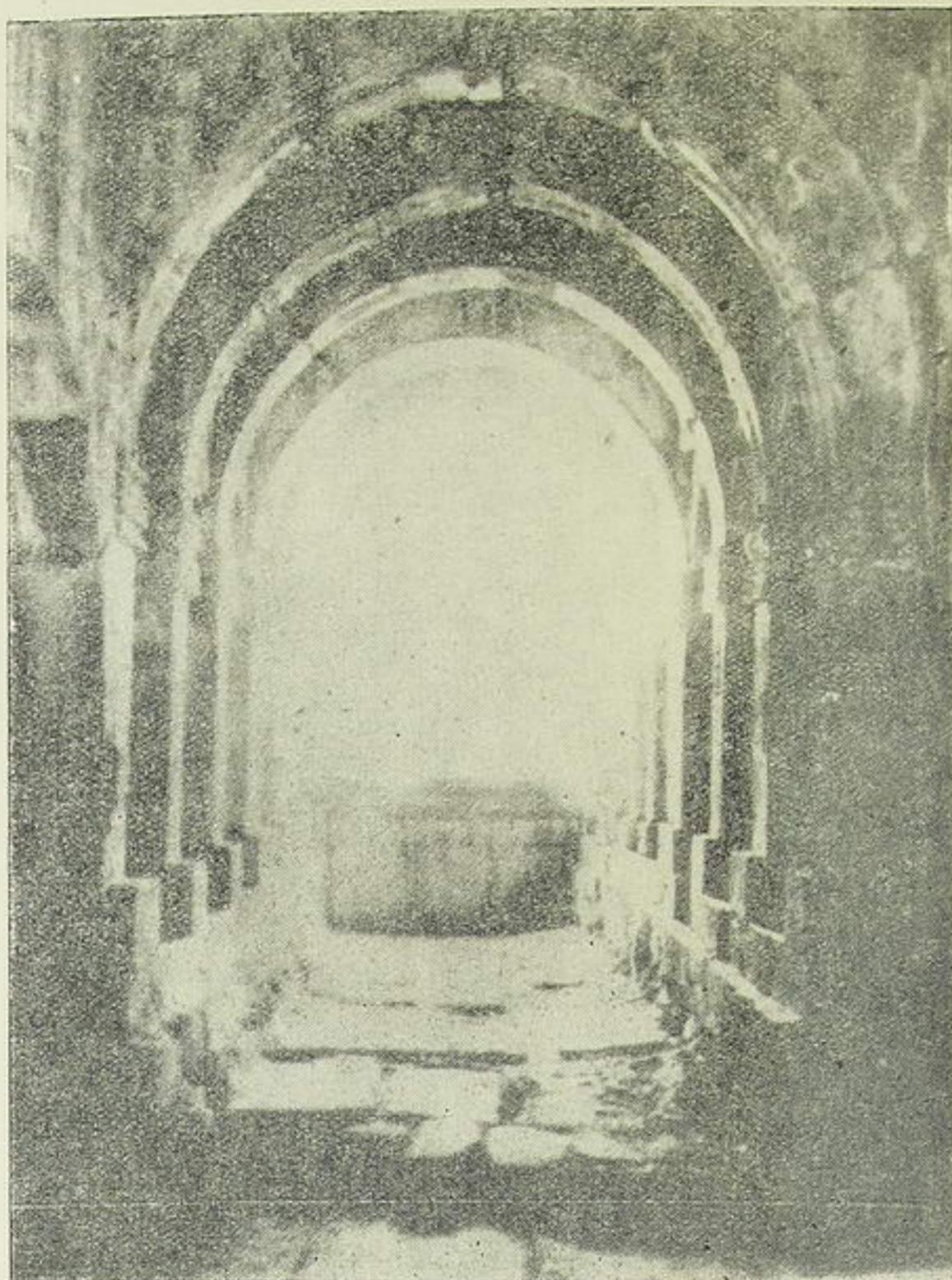
Գրիգոր Մագիստրոսը բազմակողմանի և շատ հայտնի գիտնական էր, դասավանդում էր տարբեր գիտություններ (որոնց թվում և բժշկություն) իր կողմից հիմնադրված Սանահինի և Տարոնի գիտական հաստատություններում:

ГРИГОРИЙ МАГИСТР (XI век).

Григорий Магистр был всесторонне образованным и выдающимся ученым. Занимался преподаванием различных наук, в том числе и медицины, в основанных им научных учреждениях в Санаине и Тароне.

GRÉGOIRE MAGISTROS (XI s.)

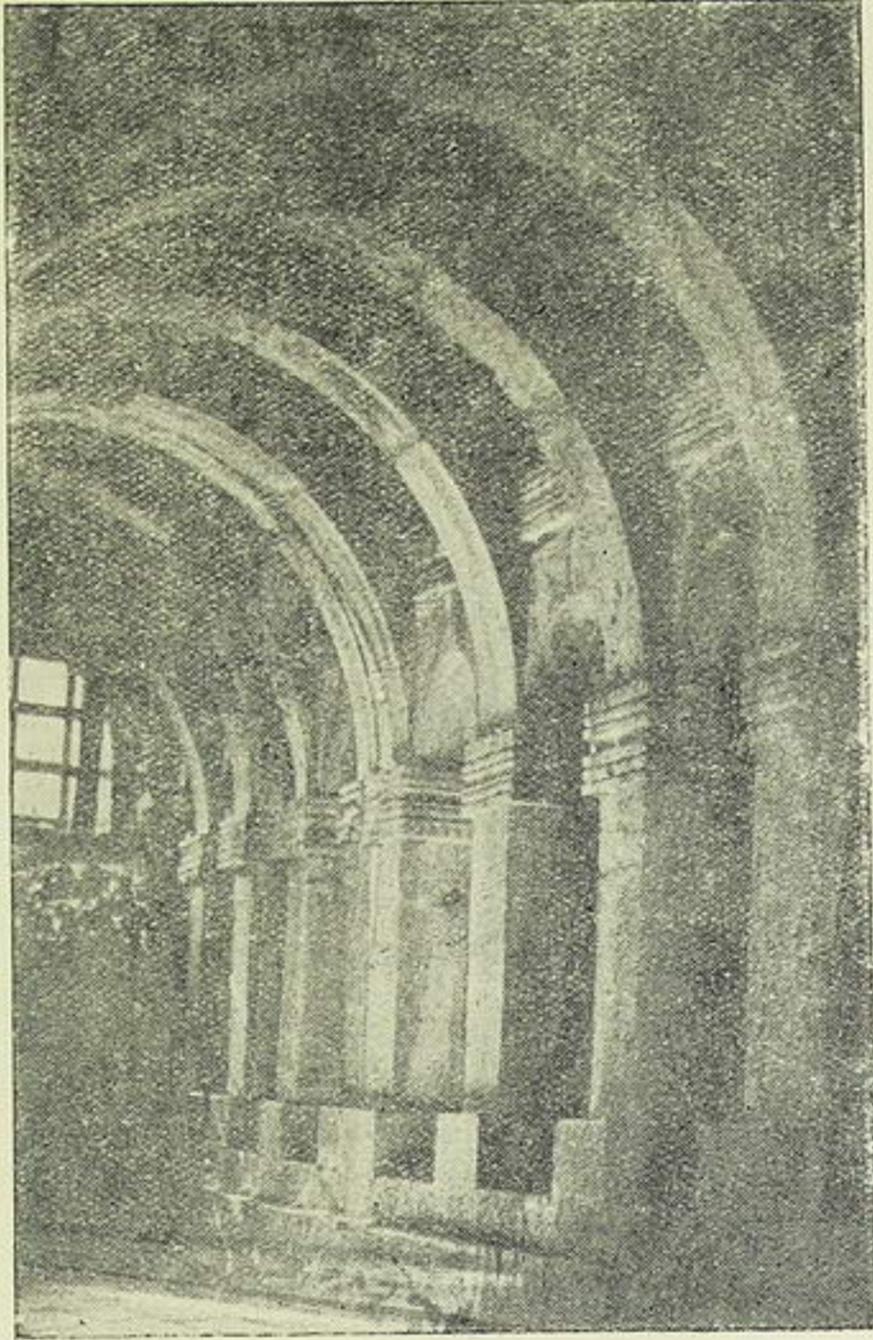
Grégoire Magistros fut un éminent savant du XI siècle. Il enseignait les sciences les plus diverses, parmi lesquelles la médecine, dans les établissements fondés par lui-même à Sanahine et à Tarone.

Գրիգոր Մագիստրոսի լսարանը Սանահինում (11-րդ դար):

Аудитория Григория Магистра в Санане (XI век).

L'auditoire de Grégoire Magistros à Sanahine (XI s.).

Գրիգոր Մագիստրոսի լսարանը Սանահինում
(11-րդ դար):

Аудитория Григория Магистра
в Санане (XI век).

L'auditoire de Grégoire Magistros
à Sanahine (XI s.).

Հոսպիտալ հեծելազորի կարգի ասպետ Կիլիկիայում (1149 թ.):

Рыцарь ордена госпитальной кавалерии в Киликийской Армении
(1149 г.).

Chevalier de l'ordre des Hospitaliers de la Cilicie Arménienne
(en 1149).

ՀԱՅ ԲՈՂԿԱԿԱՆ ԾԱԾԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
 АРМЯНСКАЯ МЕДИЦИНСКАЯ КРИПТОГРАФИЯ

ՀԱՅՈՒՆԸ ՏՄՐՔ ԱՐՄՅԱՆՔԻ ԲՈՒԿՅԷ	ԼԱՏԻՆ ՏՄՐՔ ԼԱՏԻՆՔԻ ԲՈՒԿՅԷ	ԾԱԾԿՈՒՄ ԿՐԻՊՏՈ- ԳՐԱՄՆԷ	ՀԱՅՈՒՆԸ ՏՄՐՔ ԱՐՄՅԱՆՔԻ ԲՈՒԿՅԷ	ԼԱՏԻՆ ՏՄՐՔ ԼԱՏԻՆՔԻ ԲՈՒԿՅԷ	ԾԱԾԿՈՒՄ ԿՐԻՊՏՈ- ԳՐԱՄՆԷ
Ա	A	Խ	Ա	M	Բ
Բ	B	-	Բ	H	>
Գ	C	Գ	Գ	N	66
Դ	D	Գ	Դ	SH	8
Ե	E	Բ	Ե	VO	Δ
Զ	S	Դ	Զ	TSH	-
Է	E	8	Է	P	У
Ը	E	-	Ը	DJ	-
Թ	TH	-	Թ	RH	-
Ժ	J	-	Ս	S	V
Ի	I	Ժ	Վ	V	†
Լ	L	Լ	Տ	T	~
Խ	CH	-	Ր	R	Մ
Ճ	C	-	Յ	C	5
Կ	K	Ե	Ի	V	Օ
Հ	H	-	Փ	PH	Փ
Ձ	DS	Զ	Բ	KH	X
Ղ	G	Ը	Օ	O	-
Ճ	TSCH	-	Ֆ	F	-

Հայ բժշկական ծածկագրեր:

Армянские медицинские криптограммы.

Cryptogrammes médicaux arméniens.

БЫСТЬ ЖЕ ВЪ ТО ВРЕМЯ ВЪ ГРАДЕ КИЕВѢ ВРАЧЬ НѢКТО, РОДОМЪ И ВѢРОЮ АРМЕНИНЪ, ХИТРОУ СЪЛѠ ВО ВРАЧЕВАНІИ, ТАКѠ ПРѢЖДЕ ТОГѠ НЕ БЫТИ ТАКОВОМЪ: ИБО ТОКМѠ ВОЗРѢВЪ НА ВОЛѠЩАГО КЪ СМЕРТИ, АБѢ ПОЗНАВАШЕ, И ПОВѢДАШЕ ЕМЪ ДЕНЬ И ЧАСЪ СМЕРТИ, И НИКОГДАЖЕ ИЗМѢНИШЕСА СЛОВО ЕГО: ТѢМЪ ЖЕ ТАКОВАГО НИНАКОЖЕ УЖЕ ВРАЧЕВАТИ ХОТѢШЕ.

(Киево-Печерский Патерик, XIII век)

Եղել է այդ ժամանակ (12-րդ դարում) Կիև քաղաքում մի բժիշկ, ազգով և կրոնով Հայ, եղել է նա շատ հմուտ բժշկություն մեջ, ինչպես, ոչ ոք նրանից առաջ: Եվ եթե նա հասկացավ, որ հիվանդը մահանալու է, և որոշեց նրա մահվան օրը և ժամը, երբեք նրա խոսքը չէր կարող փոխվել, և այդպիսուն միտք չկար այնուհետև բուժել:

(Կիևո-պեչերային Պատերիկ, 13-րդ դարի տարեգրության մի պատահիկ վլադիմիր Մոնոմախի (12-րդ դար) բժշկի մասին:

A cette époque-là (XII siècle) vivait dans la ville de Kiev un médecin de nationalité et de religion arménienne d'une érudition inconnue jusqu'alors. Ses jugements sur la date et l'heure de la mort des patients étaient irrévocables au point de rendre inutile tout traitement ultérieur.

Extrait d'une chronique russe du XIII siècle (Petchorsky Patérik) sur le médecin de Vladimir Monomakh (XII siècle).

ՄԵԽԻՏԱՐ ՀԵՐԱՏԻ (12-րդ դար)

Մի շարք բժշկական աշխատությունների հեղինակ:

МХИТАР ГЕРАЦИ (XII в.).

Автор ряда медицинских произведений.

МЕКХИТАР ХЕРАТЗИ (XII s.)

Auteur des nombreux ouvrages médicaux.

Մխիթար Հերացու «Ջերմանց մխիթարու-
թյուն» ձեռագրի անվանաթերթը (անաչա-
բանը) (1184 թ.): Սույն աշխատությունը
տպագրված է հայերեն, ռուսերեն և գերմա-
ներեն լեզուներով, իսկ առանձին ֆաղվածի-
ների ձևով նաև ֆրանսերեն և վրացերեն
լեզուներով:

Титульная страница (предисловие) руко-
писи Мхитара Гераци под заглавием
«Утешение при лихорадках» (1184 г.).
Труд напечатан на армянском, русском,
немецком, а в выдержках также на фран-
цузском и грузинском языках.

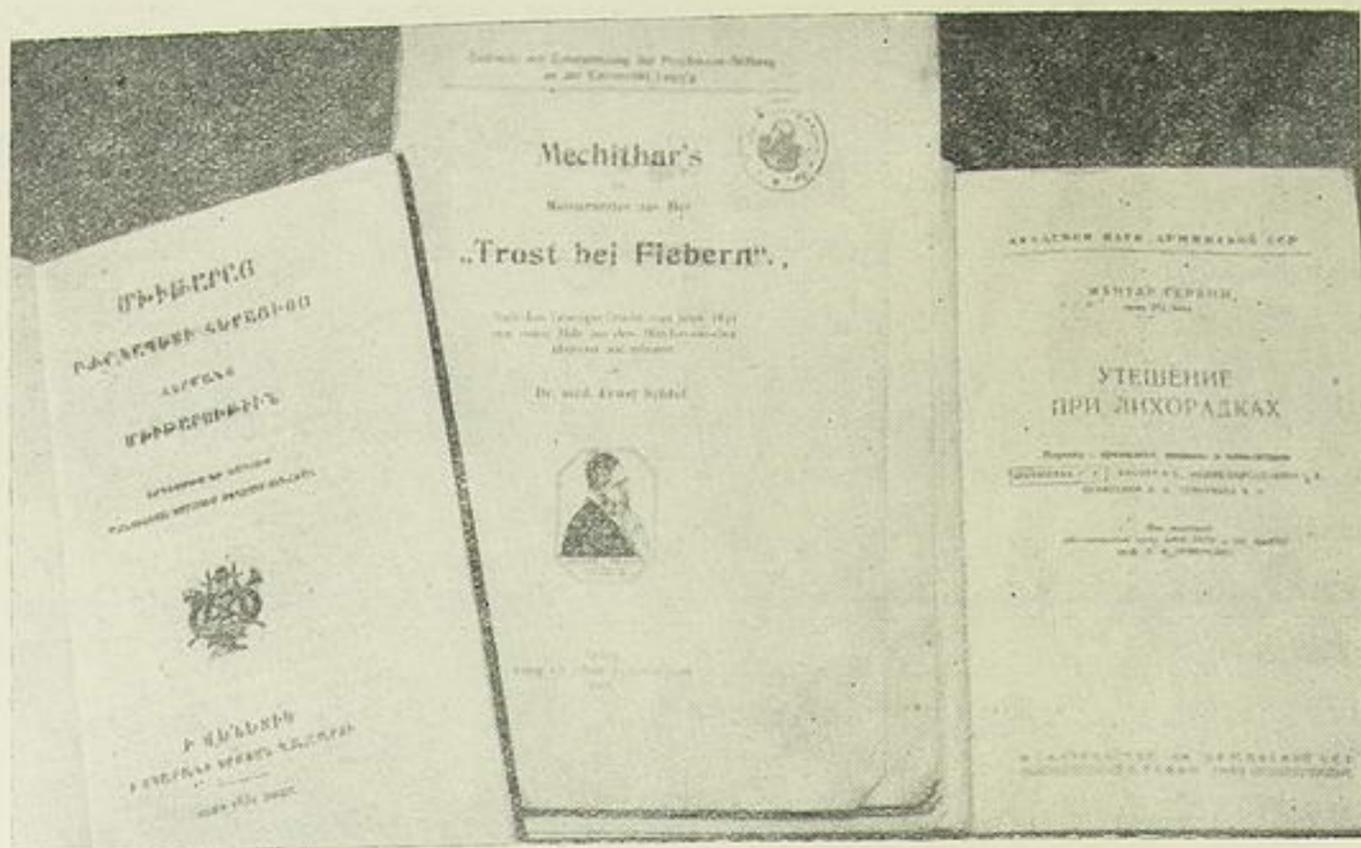
Frontispice (préface) du manuscrit de Me-
khitar Heratzi intitulé „Du Soulagement des
Fièvres“ (1184). Cet ouvrage est imprimé
en langues arménienne, russe, allemande;
des extraits en ont été édités en français et
georgien.

Ժշկարան անուանքն այ՛ յիայն վասն երկ
ագլէրմանցն արարեալ յիսթ արայեմաստղմբ
լշկնոտի հերքաղաքէ ծնընդեամբ : և վար ժեւիլ

Իմաստութիւնացոց , հայոց արարացոց
և պարսկից :

ՄՍՍ Ի Ի Թ Ը Ն Ե Մ Ե Յ Ե Ն Թ Ի Ո Ս Ի Ս Ի Ս

Երժշկաց : որ իմանկութենէ սիւ ող
եղէ իմաստութեան : եւ ժշկականա
ստեանից . եւ վար ժեցան իդպրութի ա
րարացոց , եւ պարսկից , և հելենացոց .
սեւի լինթերցումն որ ար նոսայ ցոցն ,
զի ոմնէին զարուեստ բժկութե , լի և
կարասեալ ըստ առաջին իմաստնոցն :
այսինքն զնաեապետութի որ ի իմաստ
եւ վարդապետութի բժկական արուեստ
ից : և ի հայք բնառ ոչ քոտի զվարդա
պետութի . եւ ի իմաստնաեապետութեն :
այլ զստածոմն յիայն : եւ այսոչ ըստ
կարգի և լի : այլ համարաւոր եւ ծաղկա
քաղ : սաստ իմաստեալսքեալ . այլ
և այլ ցոցաց եւ յոսաց այլ այլաժ :
Կամեցան պայլ ըստ իմոց կարողութե

ԱՆՎԱՆԱԹԵՐԹԵՐ

Մխիթար Հերացու «Ձերմանց մխիթարություն» երկի հայկական, ռուսական և գերմանական հրատարակությունների:

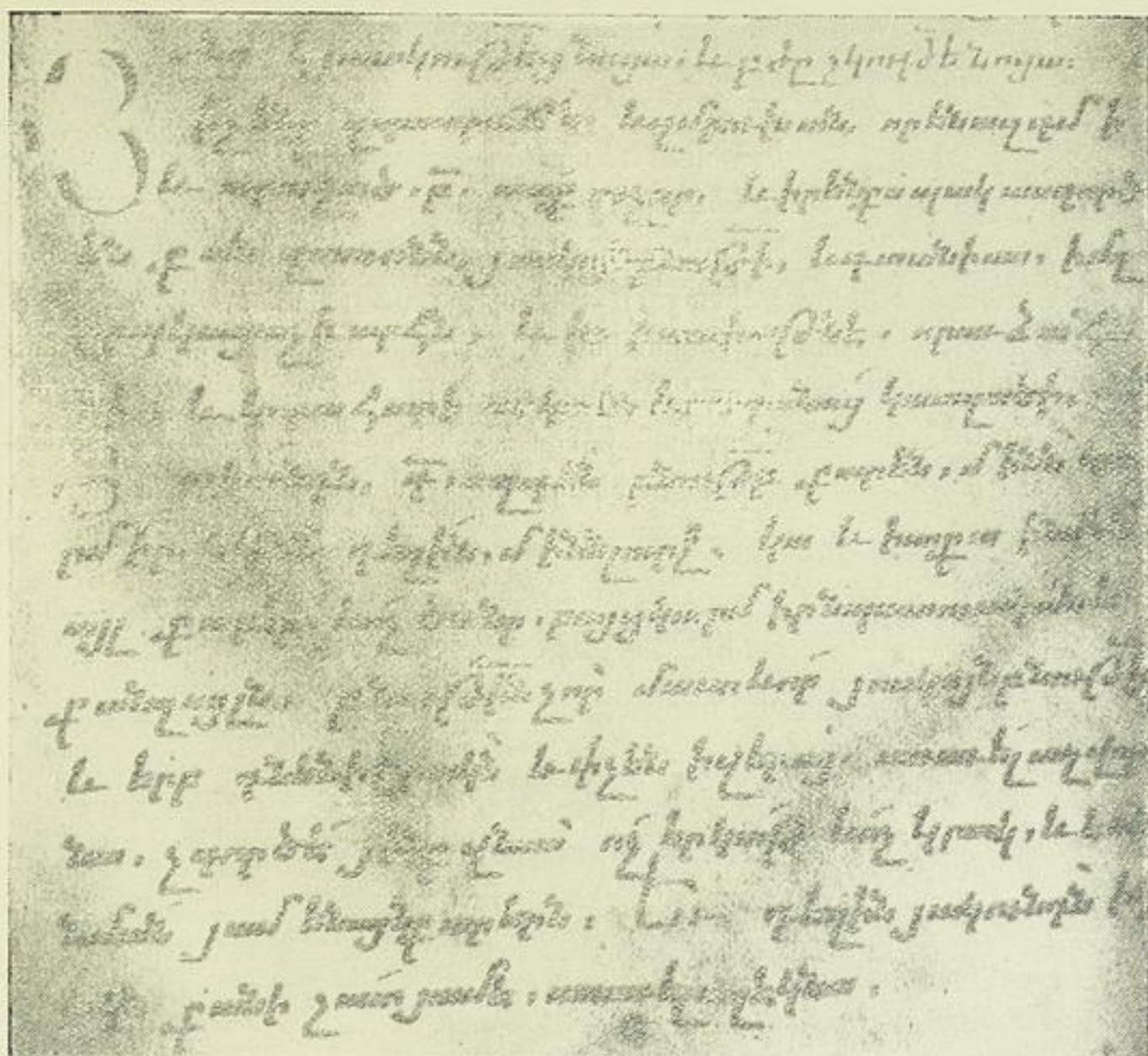
ТИТУЛЬНЫЕ ЛИСТЫ

армянского, русского и немецкого изданий труда Мхитара Гераци «Утешение при лихорадках».

FRONTISPICES

des éditions arménienne, russe et allemande de l'ouvrage de Mekhitar Heratzi „Du soulagement des Fièvres“.

Միտար իմաստուն բժշկապե-
տի, վասն բարանց և յատկութեաց
նոցա, և բժշկութեանոցա:

Միտար Հերացու «Վասն բարանց և յատկութեանց նոցա և բժշկութեանց
նոցա» աշխատության անվանաթերթը:

Заглавная страница труда Мхитара Гераци «О драгоценных камнях, их
качествах и лечебных свойствах».

Tête de chapitre du manuscrit de Mekhitar Heratzi „Sur les pierres
précieuses, leurs qualités et leurs propriétés curatives“.

«Երբ մենք... առանց նախապաշարմունքի համեմատում ենք մի կանի տասնյակ տարիներ առաջ լույս տեսած Հիլդեգարդի ֆիզիկան մեր հայ վարպետի (Մխիթար Հերացու) աշխատությունների հետ, ապա մենք պետք է վնասկանորեն վերջինիս հանձնենք առաջնության դափնին բնության հիմնովին ուսումնասիրման, հետևողական ինֆորմույն մտածողության և սխոլաստիկայի ստրկացումից լրիվ ազատության համար»:

ԷՐՆՍՏ ՉԱՅԴԵԼ

«Когда мы ...сопоставляем без предубеждения вышедшую несколькими десятками лет ранее физику Гильдегарда с произведением нашего армянского мастера (Мхитара Гераци), то мы должны решительно предоставить последнему пальму первенства за основательное знание природы, последовательное самостоятельное мышление и полную свободу от схоластической кабалы».

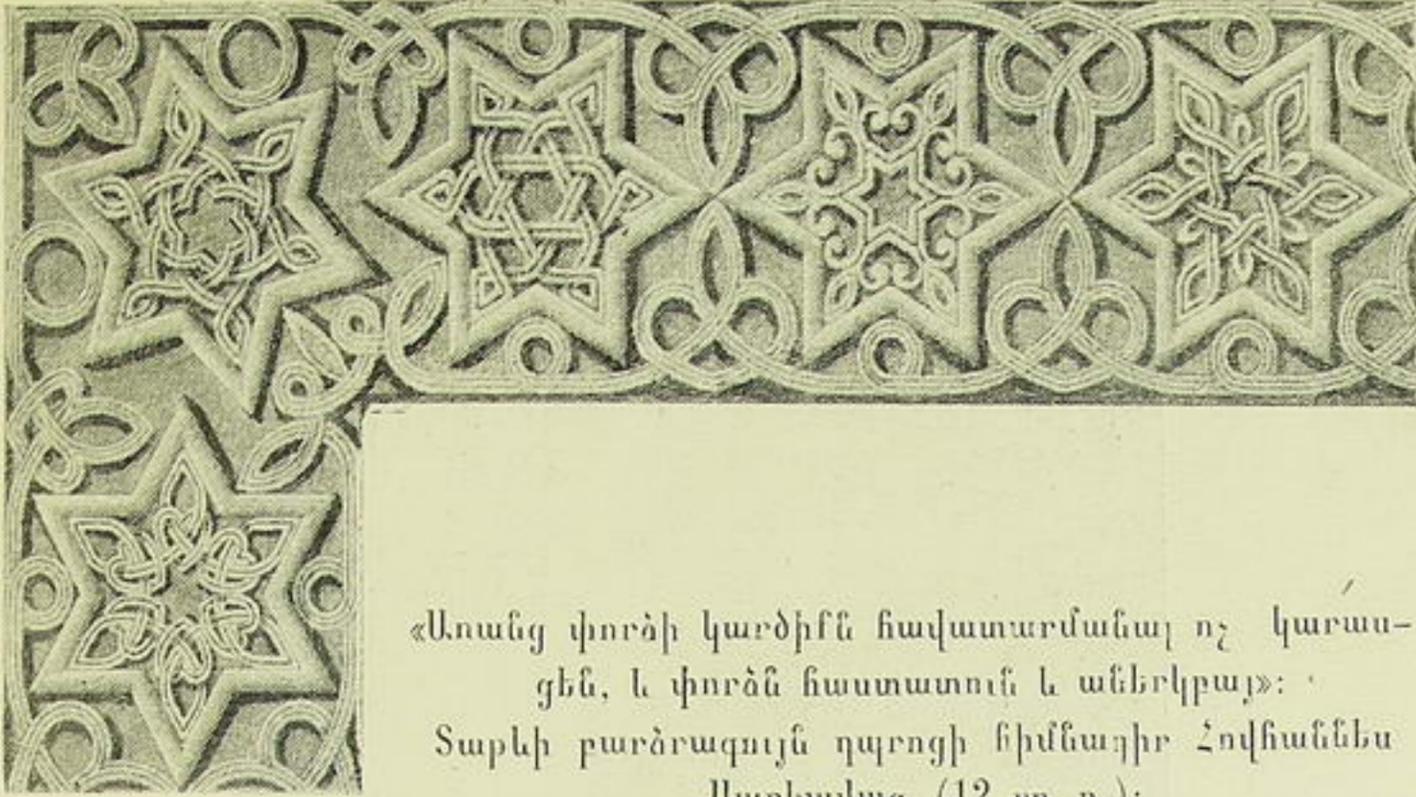
ЭРНСТ ЗЕЙДЕЛЬ.

Denn wenn wir Z. B. die um nur wenige Jahrzehnte früher verfaßte Physica der hl. Hildegard mit dem Erzeugnis unseres armenischen Meisters ohne Voreingenommenheit vergleichen, so werden wir entschieden dem letzteren die Palme kernigeren Naturwissens, folgerichtigeren, selbständigeren Denkens und volliger Freiheit von scholastischer Befangenheit darreichen müssen.

ERNST SEIDEL

Si nous comparions sans idée préconçue la physique d'Hildegarde, ayant paru il y a à peine quelques dizaines d'années, avec les oeuvres de notre maître arménien (Mekhitar Heratzi) nous devrions franchement accorder à ce dernier les palmes de la priorité pour ses connaissances profondes de la nature, pour ses réflexions logiques et originales et son affranchissement total de toute servitude scholastique.

ERNST SEIDEL

«Առանց փորձի կարծիքն հավատարմանալ ոչ կարա-
ցեն, և փորձն հաստատուն և աներկբայ»:

Տարևի բարձրագույն դպրոցի հիմնադիր Հովհաննես
Սարկավագ (12-րդ դ.):

«Без опыта воззрение не может быть убедитель-
ным, так как только опыт достоверен и не внушает
сомнений».

Ованес Саркаваг, основатель высшей школы
в Татеве (12 век).

„Sans l'expérience l'idée seule ne peut convaincre,
car l'expérience seule n'inspire pas le doute et donne
la certitude“.

Hovanés Sarkavag, fondateur de l'école
supérieure de Tathève (XII siècle).

Միջին դարերում հայերը ունեին ամենահայտնի
Ակադեմիան Ասիայում:

ՎԻԼՖՐՈՒԱ

Армяне имели в средние века известнейшую ака-
демию в Азии.

ВИЛЬФРУА

Les arméniens possédaient au moyen âge l'académie
la plus renommée en Aste.

VILLEFRUA

Գրիգոր Տաթևացի (14-րդ դ.). կրոնա-փիլիսոփայական և բժշկա-կենսաբանական խոշոր աշխատությունների հեղինակ: Վերջինները գրվել են Տաթևի բարձրագույն դպրոցի ուսանողների համար, որտեղ հեղինակը այլ գիտությունների հետ առընթեր դասավանդում էր անատոմիա և ֆիզիոլոգիա: Նկարի վրա՝ Գրիգոր Տաթևացին իր աշակերտների հետ դասավանդման ժամանակ:

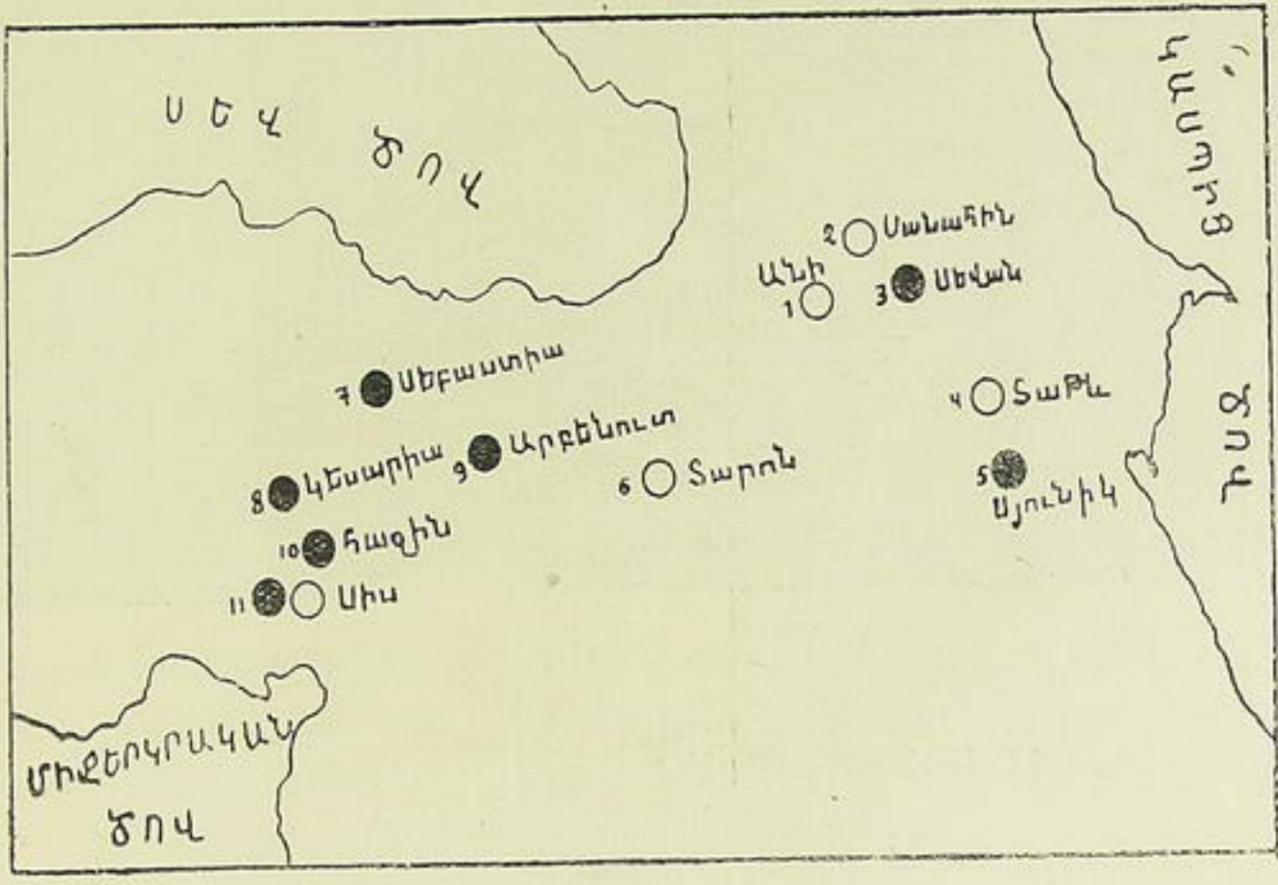
Григорий Татеваци (14 в.), автор капитальных трудов религиозно-философского и медико-биологического содержания. Последние были написаны для учащихся высшей школы в Татеве, где Григорий Татевский преподавал, в числе прочих наук, анатомию и физиологию. На рисунке Григорий Татеваци с учениками во время преподавания.

Grégoire Tathévatzl (XIV siècle), auteur d'ouvrages théologo-philosophiques et médico-biologiques fondamentaux. Ces derniers furent écrits à l'usage des étudiants de l'école supérieure de Tathève, où l'auteur enseignait particulièrement l'anatomie et la physiologie.

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԳՊՐՈՅՆԵՐ ԵՎ ԲՈՒԺԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
 (հիվանդանոցներ, ուղիանոցներ, ապաստարաններ ականների հա-
 մար և այլն) Միջնադարյան Հայաստանում:

МЕДИЦИНСКИЕ ШКОЛЫ И ВАЖНЕЙШИЕ ЛЕЧЕБНЫЕ
 УЧРЕЖДЕНИЯ (больницы, приюты для призрения немощ-
 ных и пр.) в Средневековой Армении.

LES ÉCOLES MÉDICALES ET LES ÉTABLISSEMENTS DE
 CURE LES PLUS IMPORTANTS
 (hôpitaux, hospices pour débiles etc.) en Arménie médiévale

○ Բժշկական դպրոց: Медицинская школа. École médicale.
 ● Հիվանդանոց: Больница. Hôpital.

1. Ани	1. Ani
2. Сананн	2. Sana'ine
3. Севан	3. Sévan
4. Татев	4. Tathève
5. Сюник	5. Sunik
6. Тарон	6. Tarone
7. Себастья	7. Sébastie
8. Кесария	8. Césarée
9. Арбенут	9. Arhenout
10. Хаджин	10. Hadjin
11. Сис	11. Sis

Բժիշկների նկար 1294—1307 թթ. ձեռագրից, որը պահվում է Երուսաղեմի
ս. Հակոբ վանքի գրադարանում:

Изображения врачей из рукописи 1294—1307 гг. Армянской библиотеки
при монастыре св. Якова в Иерусалиме.

Figures de médecins extraites d'un manuscrit de 1294—1307 conservé à
la bibliothèque du Couvent arménien de St. Jacob à Jérusalem.

Բժիշկների նկար հիվանդին բնակելու ժամանակ: Վերցրած է 1294—1307 թ.
ձեռագրից, որը պահվում է Երուսաղեմի ս. Հակոբ վանքի գրադարանում:

Врачи, исследующие больного. Из рукописи 1294—1307 г. Армянской
библиотеки при монастыре св. Якова в Иерусалиме.

Médecins examinant un malade, d'après un manuscrit de 1294—1307 con-
servé à la bibliothèque du Couvent arménien
de St. Jacob à Jérusalem.

ԲԺՇԿԻ ՆԿԱՐ

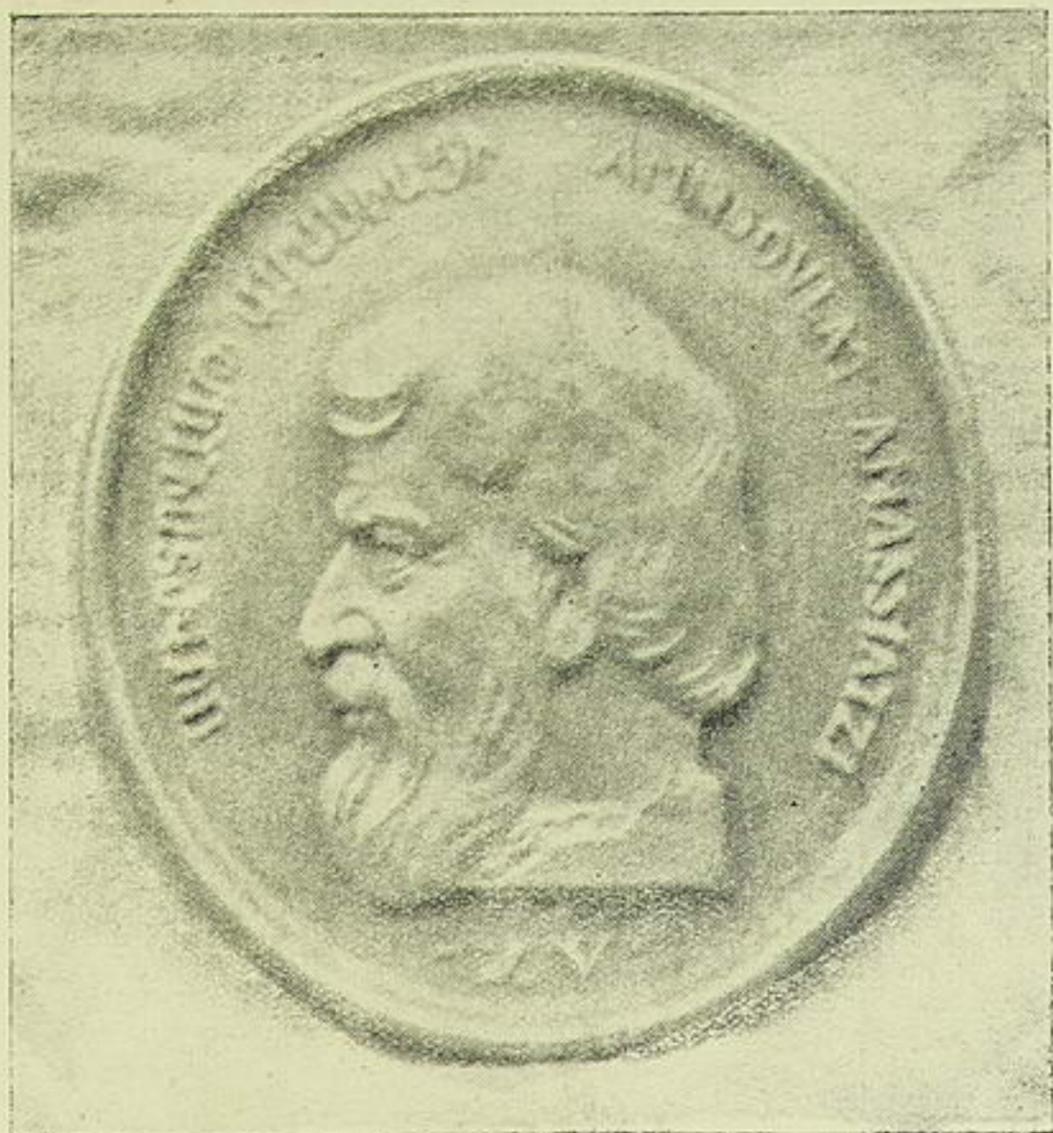
Կատարում է մանիպուլյացիա հիվանդի վրա:
(Միջնադարյան հայ ձեռագրից)

ИЗОБРАЖЕНИЕ ВРАЧА

производящего манипуляцию над больным.
(Из средневековой армянской рукописи).

IMAGE D'UN MÉDECIN

faisant une manipulation chez un malade.
(Extrait d'un manuscrit arménien médiéval)

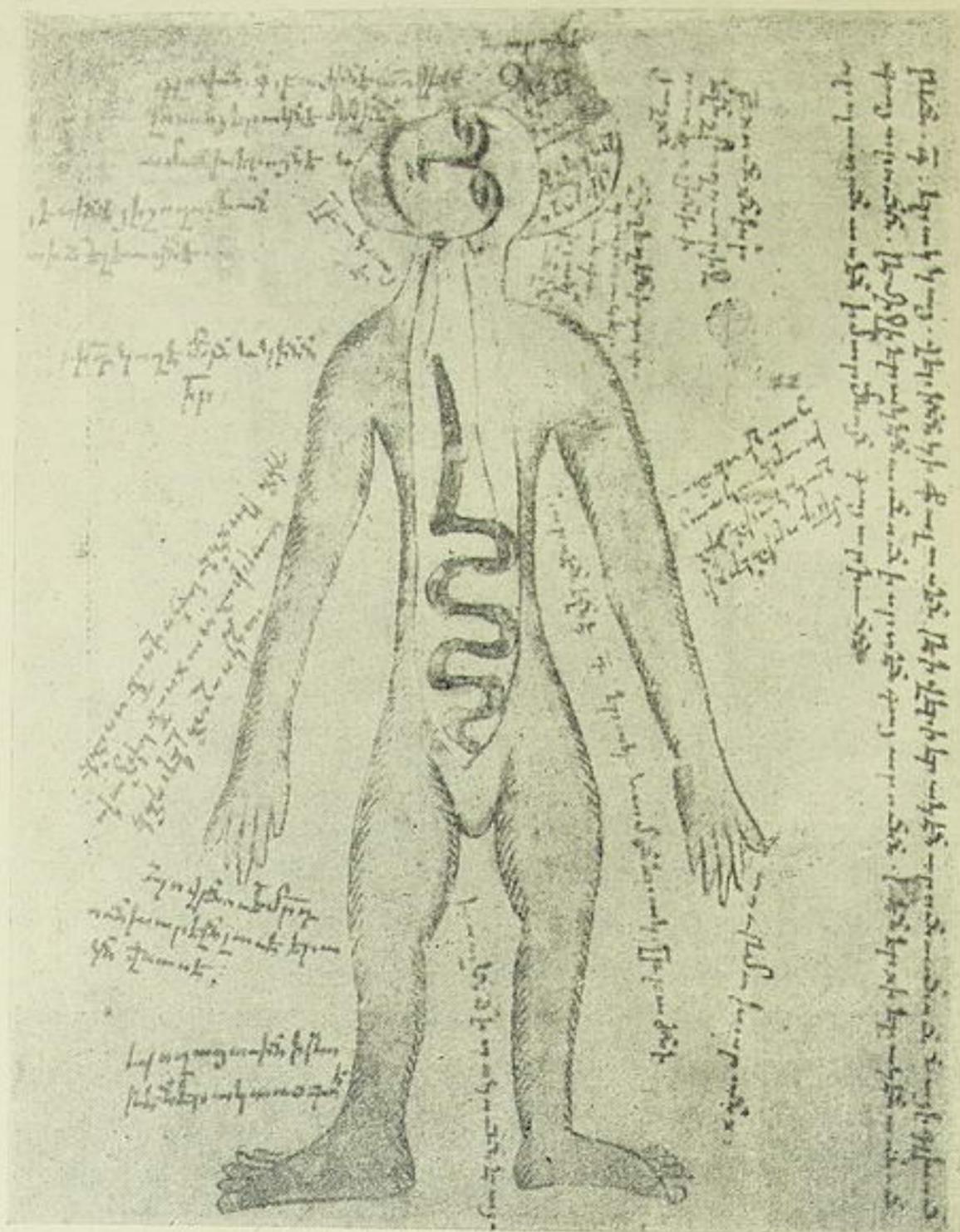
ԲԺԻՇԿ ԱՄԻՐԴՈՎԼԱՏ (1420—1496)

Բազմահատոր բժշկական աշխատությունների հեղինակ,
որոնցից երկու մեծածավալ զբեր տպագրված են: (Միջ-
նադարյան ձեռագրի մանրանկարից):

ВРАЧ АМИРДОВЛАТ (1420—1496). Автор много-
томных медицинских трудов, из которых напеча-
таны два капитальных произведения. (По средневеко-
вой рукописной миниатюре).

LE MÉDECIN AMIRDOVLAT (1420—1496).

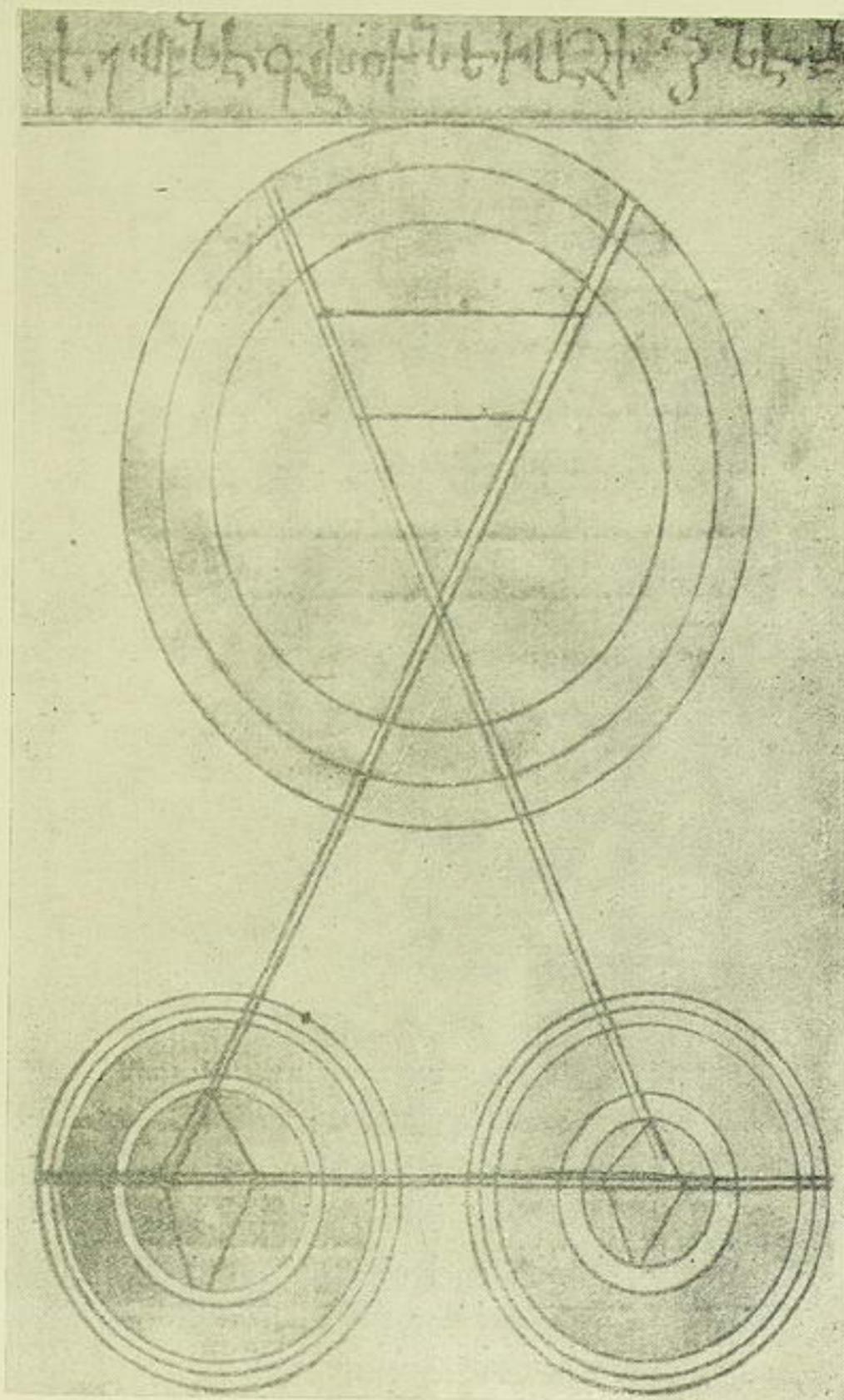
Auteur de nombreux ouvrages médicaux, dont deux
oeuvres fondamentales sont imprimées. (D'après une
miniature médiévale).

Անատոմիական նկար, որտեղ ցույց են տրված մարդկային մարմնի մի քանի կարևոր նանաշողական կետեր և արյունատար անոթներ: Կազմված է Ամիրդովլատի կողմից (Մատենադարանի ձեռագիր № 429 (414)):

Анатомическое изображение с указанием некоторых важнейших опознавательных пунктов и кровеносных сосудов человека. Составлен Амирдовлатом (рукопись Матенадарана № 429 (414)).

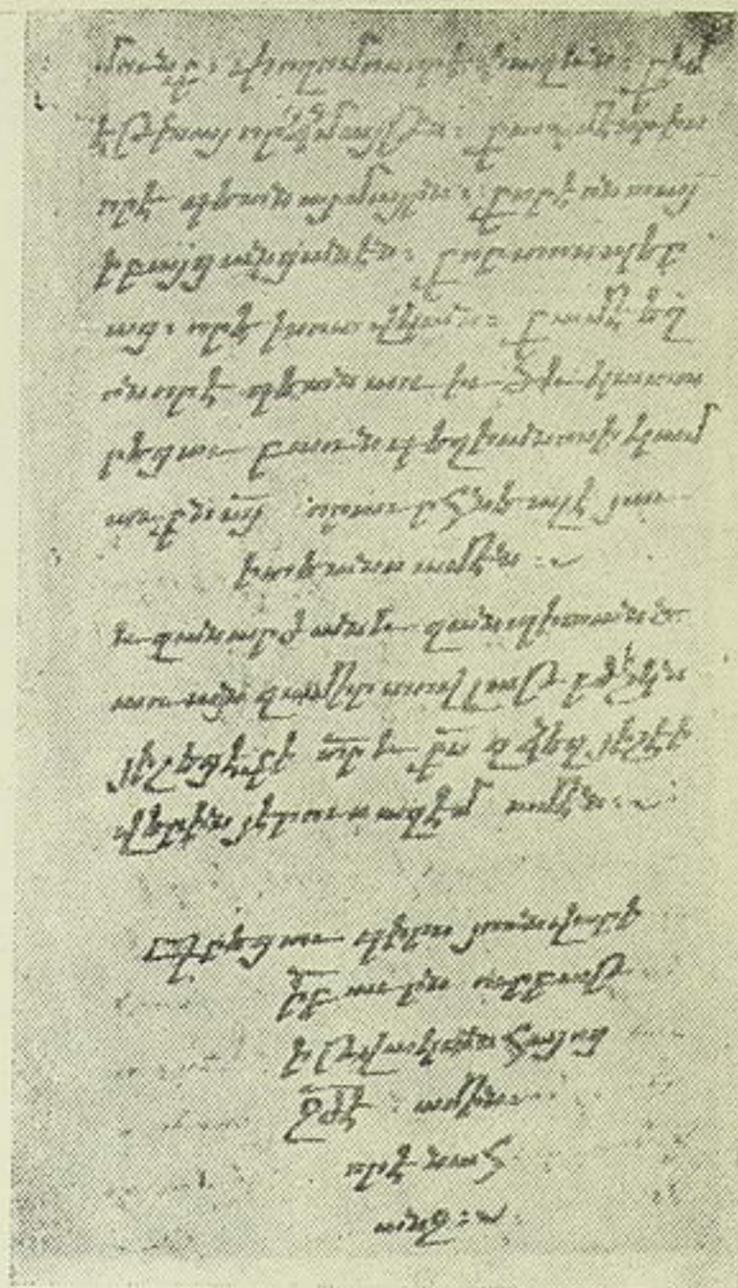
Dessin anatomique avec indications de quelques uns des plus importants points de repères et des vaisseaux du corps humain, composé par Amirdovlat (manuscrit de Maténadarane № 429 (414))

Տեսողական նեւրների ուղին ըստ Ամիրդովլատի «Փգուն
բժշկության» գրքից (15-րդ դար):

Ход зрительных нервов по Амирдозлату. Из книги
«Полезьа медицины» (XV век).

Voie des nerfs optiques d'après Amirdovlat, extrait
de son ouvrage „Utile à la médecine“. (XV siècle).

ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹԻ ՁԵՌԱԳԻՐ-ԻՆՔՆԱԳԻՐԸ
«Քառ Գաղիանոսի» վերնագրով, գրված է
1468 թ. :
(ինքնագրի ծավալը փոքրացրած է):
Հայկական ՍՍՌ հին ձեռագրերի
գրադարան (Մատենադարան)

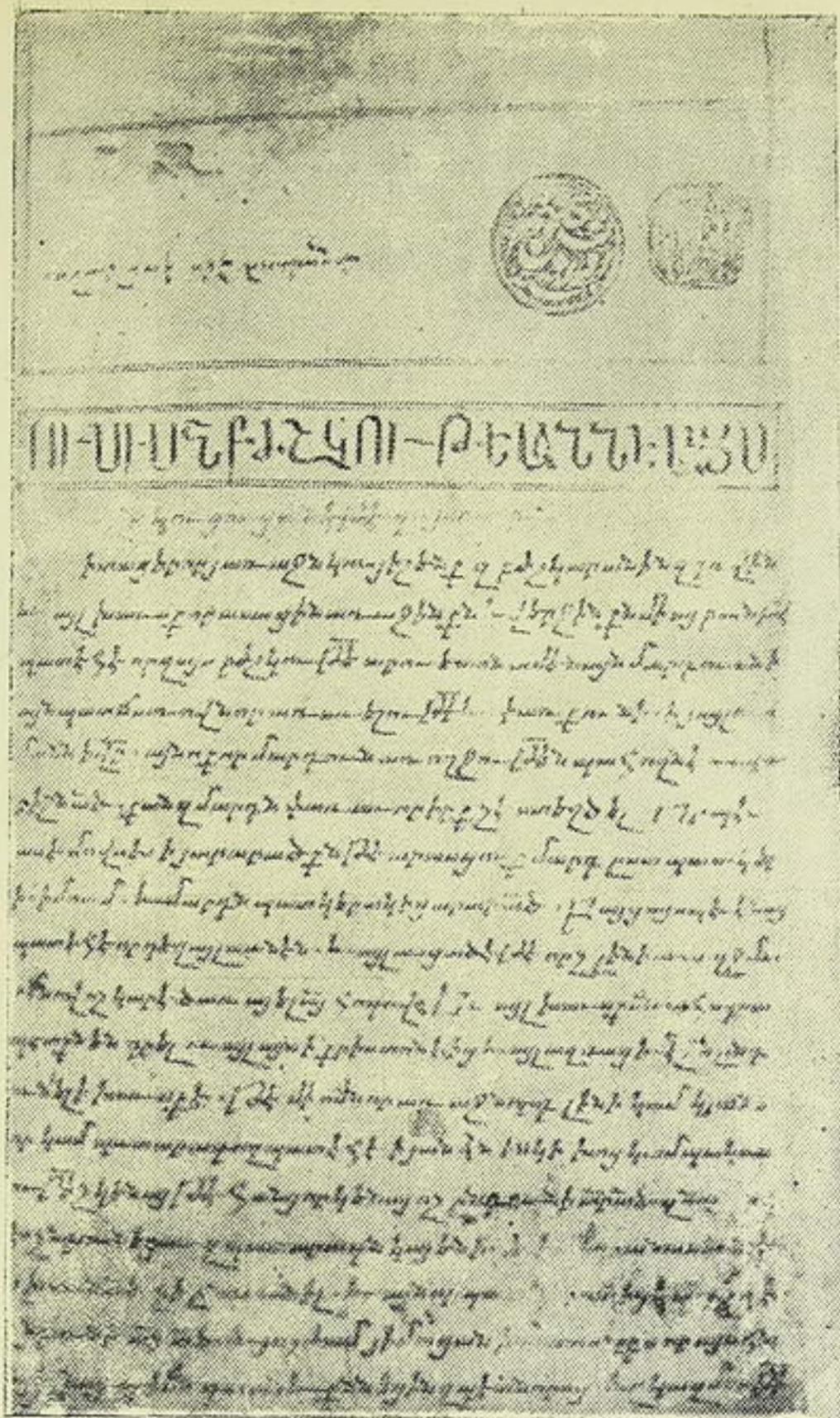
РУКОПИСЬ - АВТОГРАФ АМИРДОВЛАТА
ПОД ЗАГЛАВИЕМ:

«Слова врача Галена», написана в 1468 г.
(Автограф уменьшен почти вдвое).
Библиотека древних рукописей
Армянской ССР (Матенадаран).

MANUSCRIT-AUTOGRAPHE
D'AMIRDOVLAT INTITULÉ

„Les paroles du médecin Galien“ écrit
en 1468.

(Réduit environ 2 fois).
Bibliothèque des manuscrits anciens de la
RSS d'Arménie (Maténadarane)

ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹԻ ՉԵՌԱԳԻՐ-ԻՆՔՆԱԳԻՐԸ
 «Ուսումն բժշկութեան» վերնագրով. գրված է 1459 թ.
 (Ինքնագրի ծավալը փոքրացրած է):
 Հայկական ՍՍՌ հին ձեռագրերի
 գրադարան (Մատենադարան)

РУКОПИСЬ - АВТОГРАФ АМИРДОВЛАТА
 ПОД ЗАГЛАВИЕМ:

«Учение о медицине», написана в 1459 г.
 (Автограф уменьшен почти вдвое).

Библиотека древних рукописей
 Армянской ССР (Матенадаран)

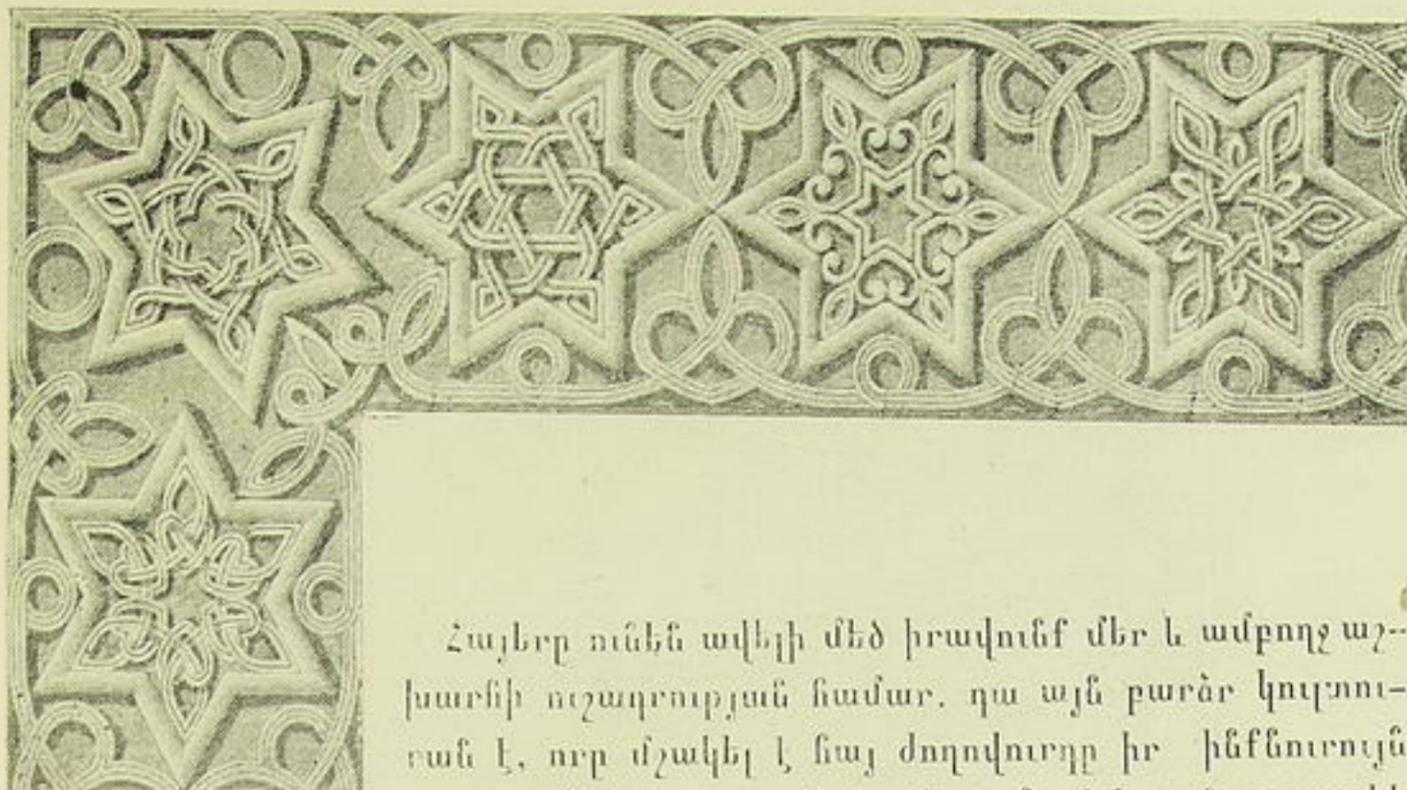
MANUSCRIT-AUTOGRAPHE D'AMIRDOVLAT
 INTITULÉ

„Étude sur la médecine“ écrit en 1459.
 (Réduit environ 2 fois).

Bibliothèque des manuscrits anciens de la
 RSS d'Arménie (Maténadarane)

Բժշկական մանրանկարներ 14—17-րդ դդ. ձեռագրերից: Բորոսավորներ,
հաշմանդամներ:
Медицинские миниатюры из рукописей 14—17 вв. Прокаженные,
инвалиды.
Miniatures médicales (extraits des manuscrits du XIV—XVII siècles).
Lépreux et invalides.

Հայեր ունեն ավելի մեծ իրավունք մեր և ամբողջ աշխարհի ուշադրության համար. դա այն բարձր կուլտուրան է, որը մշակել է հայ ժողովուրդը իր ինքնուրույն գոյության երկար դարերի ընթացքում և այն բացառիկ հարուստ գրականությունը, որը կազմում է Հայաստանի քանկարձեռն ներմուծումը մարդկության գանձարանի մեջ:

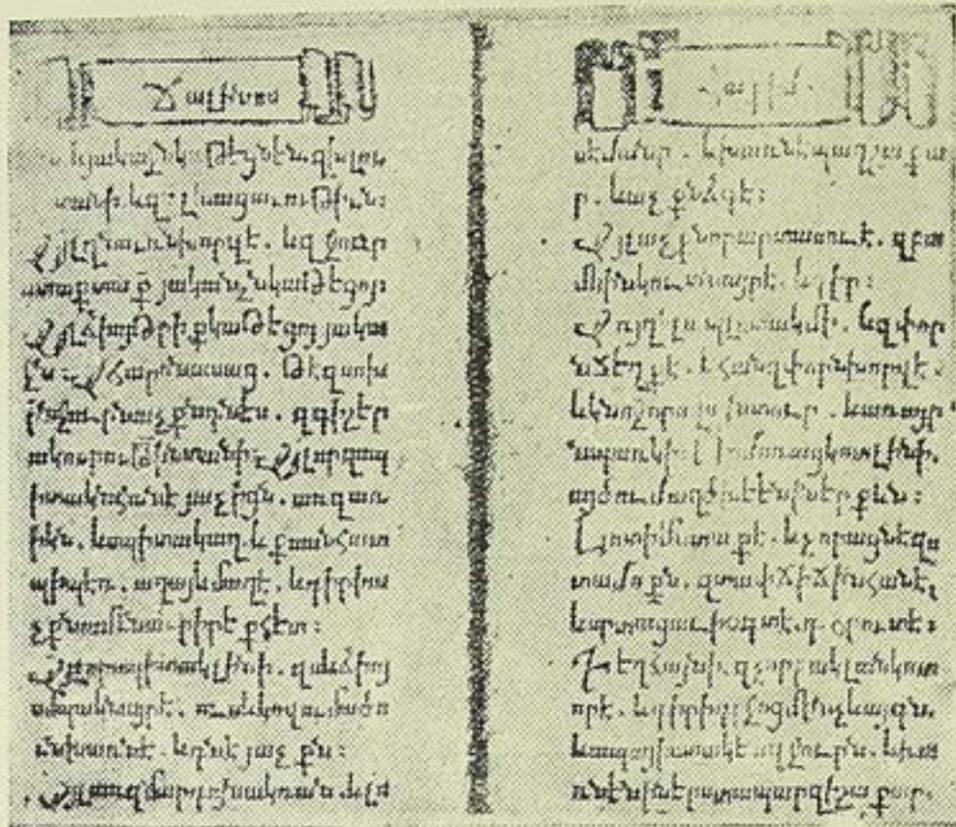
Վալերի Բրյուսով

Есть у армян более высокое право на наше внимание и внимание всего мира: та высокая культура, которую выработал армянский народ за долгие века своего самостоятельного существования и та исключительно богатая литература, которая составляет драгоценный вклад Армении в сокровищницу человечества.

Валерий Брюсов.

Les arméniens méritent plus notre attention et celle du monde entier: la haute culture que le peuple arménien a créée au cours des siècles de son existence indépendante et sa littérature exceptionnellement riche constituent un apport précieux aux trésors de toute l'humanité.

Valery Brussov

Առաջին Հայկական տպագրված բժշկական գրքից (Գալիանոսի աշխատությունը) մի էջ: Տպագրված է 1513 թ. հավանաբար Վենետիկում:

Страница из первой армянской печатной медицинской книги (Сочинение Галена). Напечатана в 1513 г.

Page extraite du premier livre de médecine imprimé en arménien (oeuvre de Galien) en 1513, probablement à Venise.

Նկար, որտեղ ցույց է տրված զանազան դավանանքի ֆահանգներ, որոնք մխիթարում են հիվանդին:
(16-րդ դարի հայկական տպագիր գրքից):

Иллюстрация, изображающая священников различных вероисповеданий, утешающих больного молитвами (из армянской печатной книги 16 века).

Illustration représentant des prêtres de différentes religions guérissant un malade par la prière. (Extrait d'un ouvrage arménien imprimé de XVI siècle).

Հոռմի համալսարանի պրոֆեսոր Ջորջո Բալլիվի
(1668—1707), որը անվանվել էր հոռմեական Հիպո-
կրատ: Ծագում էր Նոր Ջուղայի գաղթականներից
(Արևելյան Հայաստան):

Профессор римского университета Джорджо Баль-
ви (1668—1707), прозванный римским Гиппократом.
Происходил от выходцев из Н. Джуги (Восточной
Армении).

Giorgio Baglivi (1668—1707), professeur à l'Univer-
sité de Rome, surnommé l'Hippocrate Romain. Etait
originaire de Nor Djougha (Arménie Orientale).

✠ Լ՝ առջ՝ գալիանոսի բժշկությանն :
 Լ՝ րջտակն. պուհուլուլեյլեմ և գոյնն
 Թիրանի է : Լ՝ րթուղայ. չահթարաճն :
 Լ՝ շեղուկն. լապատայ : Լ՝ նազած ծա
 րուր. որ է թուեթայն : Լ՝ նշուրայ .
 եղինճն : Լ՝ սրեճ. սիլկոնն : Լ՝ նդա
 մանդ. մի լատղ ապրսելի քար : Լ՝ սա
 րոն . քեսի օդի : Լ՝ ճսլ . սինեմեքի :
 Լ՝ սիօս . քօհարչելի : Լ՝ քիօն . սֆիօն :
 Լ՝ զարր . սօմսի : Լ՝ րթսի . վազամե
 առուկն : Լ՝ կեկահարայ . բողթաակ . որ է
 օտր : Լ՝ նիգողոն . նոաչ : Լ՝ սիաղօթ .
 նեֆա : Լ՝ ստուլուրիայ . ըռեղենա :
 Լ՝ յթաւ կտիկ . սյծի ոպտուր : Լ՝ կապ
 թարիկ . կսուն : Լ՝ կիգասս . ճիճի մանր :
 Լ՝ նմոնթ . համեմ . ւնդ խաթմի : Լ՝ նգո
 քօտ . փիփուս : Լ՝ նեմօն . պուտ : Լ՝ զ
 բեսարոյ . կեր : Լ՝ րիոյթ . բանջար վայ
 րի : Լ՝ լղենն . սապու : Լ՝ յրածեղեգն .
 որ է տապաշիր ճիգի : Լ՝ օղարթին . որ
 է ծնեբեկն : Լ՝ նմառուկ . փրփրեմե է :
 Լ՝ ազտակն . է կիր : Լ՝ արհի ժատ . որ է
 ջարհոտ և է խանի : Լ՝ լթենի . որ է
 հայ համեմ : Լ՝ արթա . անխոն : Լ՝ ս.թ
 կենի . քշօթն :

Բժիշկ Գալիանոսի տերմինները, որոնք տպագրված են
 եղել վարդապետ Երեմիայի բառգրքում 1728 թ.:

Термины врача Галена. Напечатаны в словаре вар-
 дапета Еремеи в 1728 г.

Terminologie du médecin Galien, imprimée dans
 le dictionnaire du vardapet Eremie en 1728.

Բժիշկ Պետրոս Քալանթարյան (1735—?), բնակվում էր Մոսկվայում: Հեղինակ էր «Բժշկարան համառոտ» վերնագրով և «Բժշկական բառարան» աշխատությունների, որոնք տպված էին Նախիջևանում Դոնի վրա: Նկարը վերցրած է նրա աշխատության տիտղոսաթերթից:

Врач Петрос Калантарян (1735—?). Жил в Москве. Автор медицинской книги и словаря медицинских терминов, изданных в Нахичеване на Дону в 1793 г. Портрет взят из его печатной книги.

Le médecin Petros Kalantarian (1735—?). Auteur d'un ouvrage médical intitulé „Abrégé de Médecine“ et d'un dictionnaire médical. Vivait à Moscou. Le portrait est extrait du frontispice de son ouvrage.

ԲԺՇԱԿԱՐԵՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ

Հարազրեայ 'ի ներհուն Բժիշկ Տ. Կալանտարի Երկրայն
նկս Քաղաքաբնական Պարսն Պիտրոսե .
Յամի ան 1789 ին .

Տպագրեալ 'ի Հարազրեայն թիւ 1 ուսանկար Մարտի մարտի Սոյ Գահն
Էջմիածնի Տն ԼՈՒՎԱՍՈՒ Սարգիստը ԿՅՂԵՒ ԸՄ Հարց .

Հրամանաւ Սոյ Աթոռոյն Էջմիածնի Տպագրոյն Կոնտրակի
և Հիւսիսայնի կողմանս կղերայ ազգիս Հարց Վարքաշաւիկի
Վաղնորդի Սանահնեցոյ Երկայնարարուի Արդուխնայն
Իշխանագնեայ Տն Երկրայն Սրբազան Արք Եպիսկոպոս և Հիւս
նայրի նոր Կոնտրակիսու և Գրեգորուպու Քաղաքայն Հարց .

Արքեպիսկոպոս և Ժառիհա 'ի Հնդկի 'ի Սարաբ Բնակեալ Տ. Կա
լանտարի Պայման Իշխան Ազայ Երկրայն Գրեգորեան .

Սրբազրեայ զգուշութի 'ի վերայ Հեղինակին ձեռադրոյ
'ի թարգմանոյ Արդուպեան Կոստանդնուպոլսեցոյ
Մարտիքեան :

Յամի Տեամն 1793 Մարտի 15 ին .

Ի տպարանի Նորին Բարձր Սրբազնութիւնն .

Ընդ հովանեաւ Երկրահանգիս Սուրբ Խաչ
Ղանկոյն, որ 'ի նորն

Ն Ա Խ Ի Ք Ե Ի Ա Ն

Բժիշկ Պետրոս Քալանտարյանի բժշկական աշխատության անվանաբերը, որ տպագրված է Նախիջևանում Դոնի վրա 1793 թ.:

Титульный лист медицинского труда врача П. Калантаряна, напечатанного в Нахичеване на Дону в 1793 г.

Frontispice de l'oeuvre médicale du medecin P. Kalantarian, imprimee a Nakhitchevane sur le Don en 1793.

Նադիր Շահի գովասանագիրը, ուղղված բժիշկ Ա. Հերմեթյանին (18 դար): Պատեներ պահպանված է Հայկ. ՍՍՌ Հին ձեռագրերի գրադարանում (Մատենադարանում):

Похвальная грамота шаха Надира врачу А. Герметяну (18 век). Копия с грамоты хранится в Библиотеке древних рукописей Армянской ССР (Матенадаране).

Diplôme d'honneur accordé par le Shah Nadir au médecin A. Hermetian (XVIII siècle). Conservé à la Bibliothèque des manuscrits anciens de la RSS d'Arménie.

ԲԺԻՇԿ ՀՈՎԱԿԻՄ ՕՂՈՒԼԼՈՒԽՅԱՆ (1745—?)

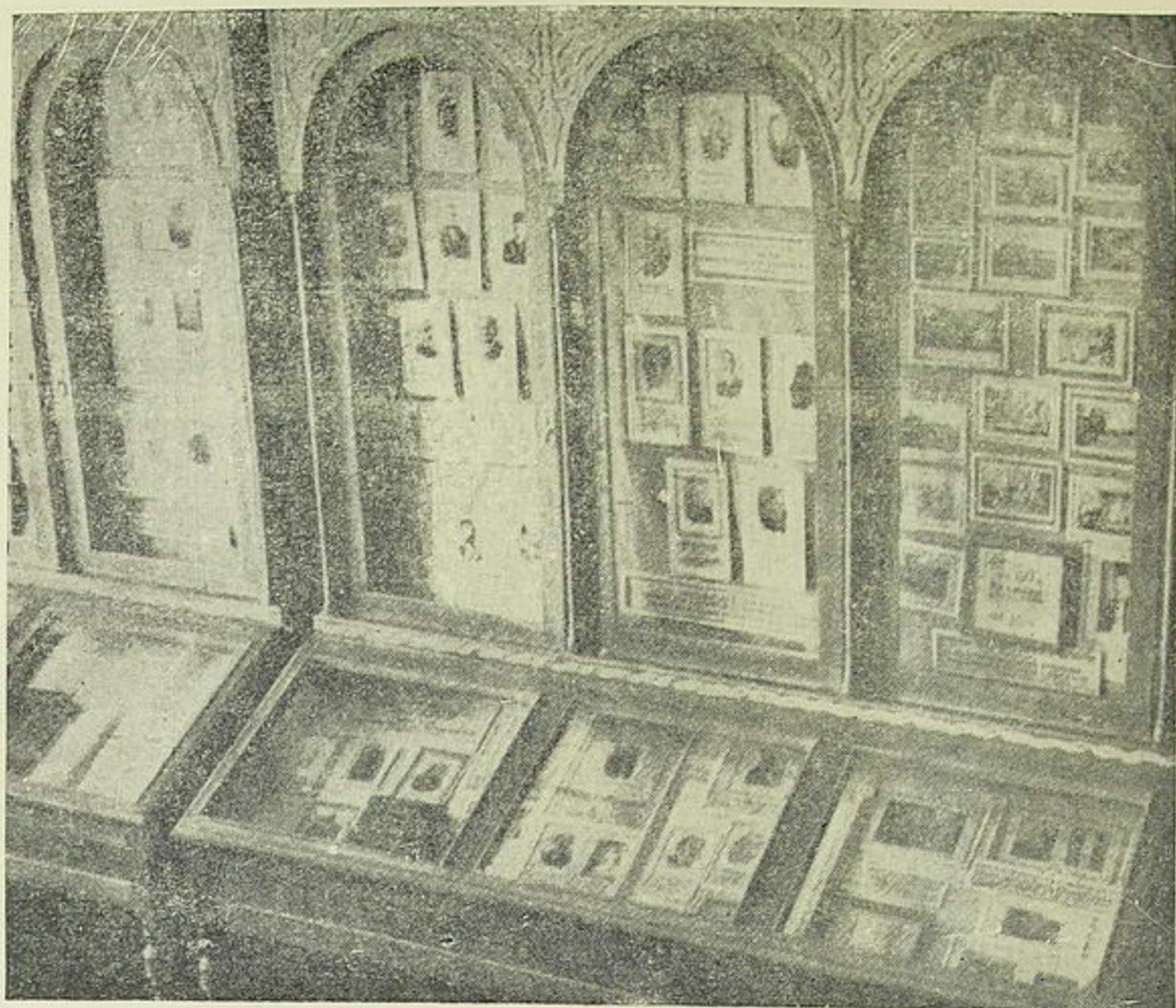
Հեղինակ «Նյութ բժշկական» վերնագրով գրքի, որը տպագրված էր 1805 թ.: Նկարը վերցրած է 1768 թ. յուղաներկով կատարված պատկերից:

ВРАЧ ИОАКИМ ОГУЛЛУХЯН (1745—?)

С портрета, выполненного в 1768 г. маслянными красками. Автор «Фармакологии» (напечатана в 1805 г.).

JOACHIM OGOULLOUKHIAN (1745—?)

auteur d'une „Pharmacologie“, imprimée en 1805.
Portrait à l'huile exécuté en 1768.

Հայ բժշկության պատմության նվիրված ցուցահանդես Երևանում:
(Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի բժշկության պատմության
սեկտոր):

Выставка по истории армянской медицины в Ереване. (Сектор истории
медицины Академии наук Армянской ССР).

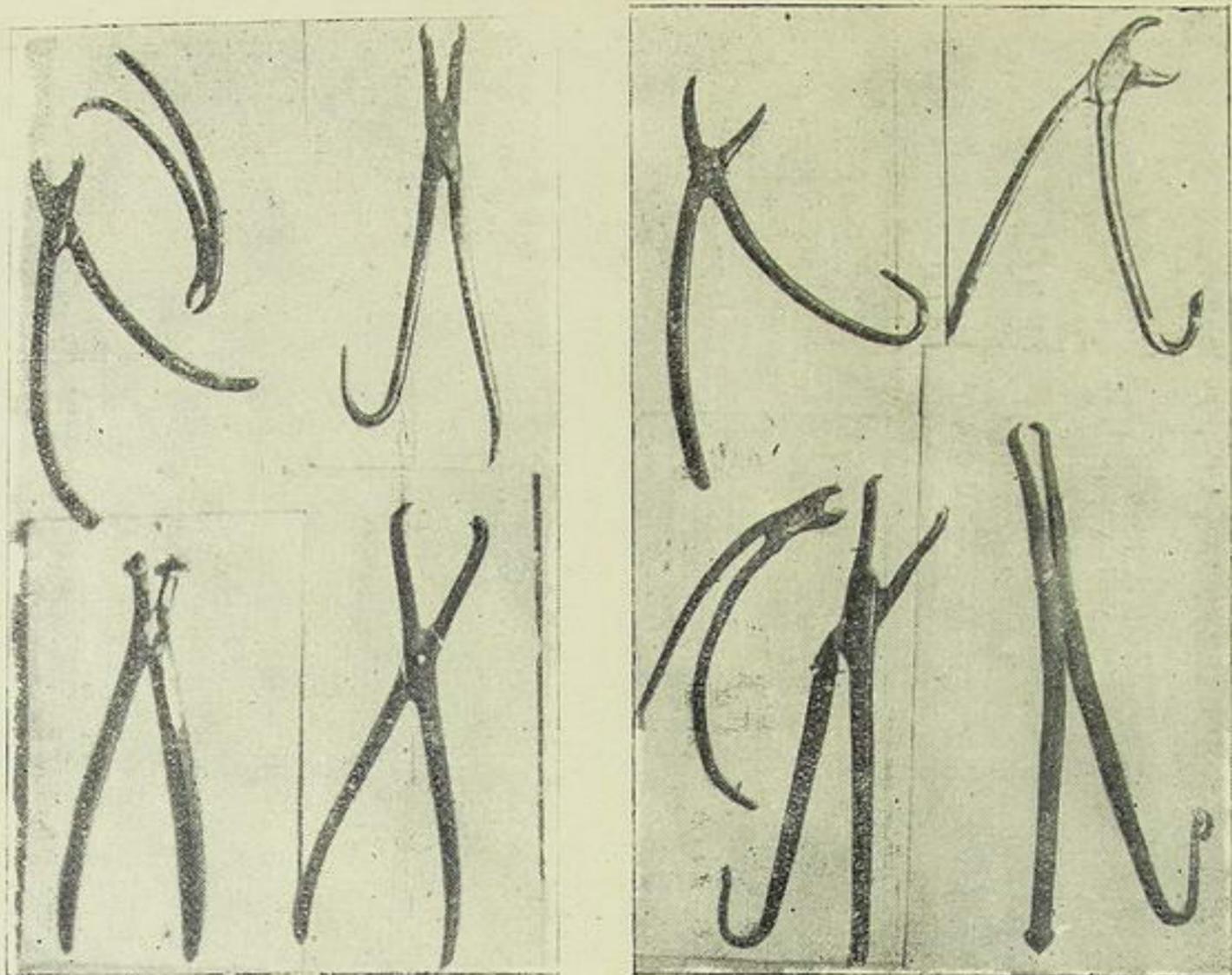
.Exposition sur l'histoire de la médecine arménienne à Erevan.
(Section de l'histoire de la médecine de l'Académie des Sciences
de la RSS d'Arménie).

Հայ բժշկության պատմության նվիրված ցուցահանդես Երևանում:
(Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի բժշկության պատմության
սեկտոր):

Выставка по истории армянской медицине в Ереване.
(Сектор истории медицины Академии наук Армян-
ской ССР).

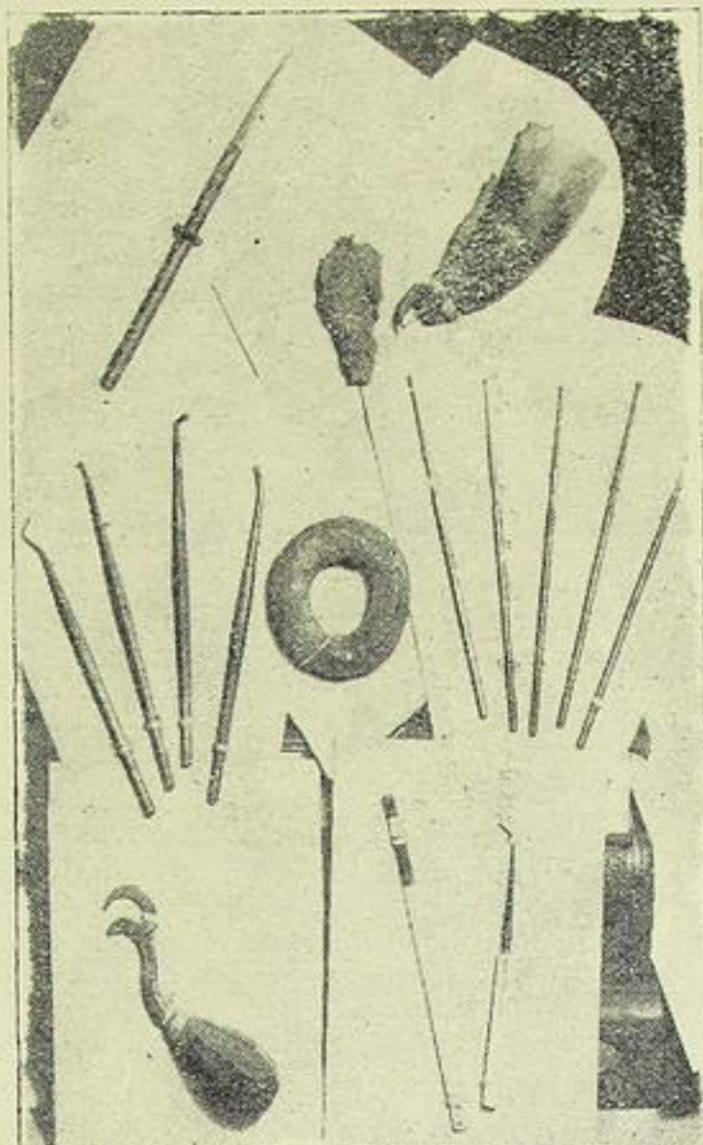
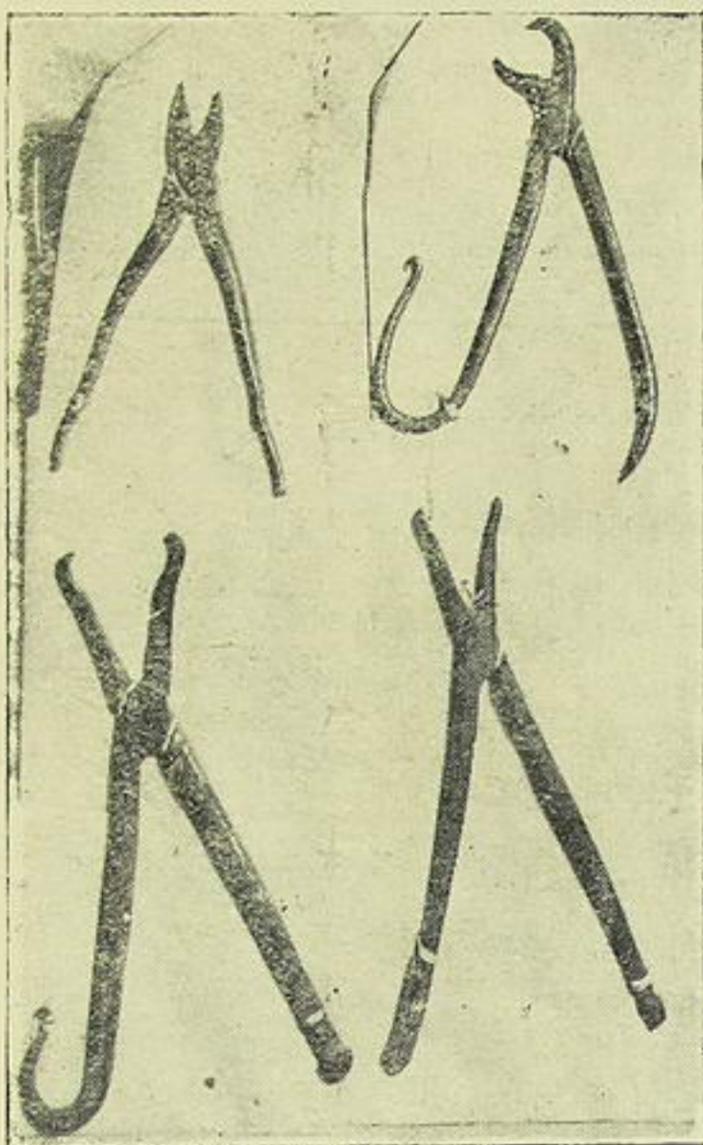
Exposition sur l'histoire de la médecine arménienne à Erevan. (Section
de l'histoire de la médecine de l'Académie des Sciences de la RSS
d'Arménie).

Հնագույն բժշկական գործիքներ, որոնք գործ են անում Հայաստանում: (Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի բժշկության պատմության սեկտորի հավաքածու):

Старинные медицинские инструменты, употреблявшиеся в Армении. (Коллекция Сектора истории медицины Акад. наук Армянской ССР).

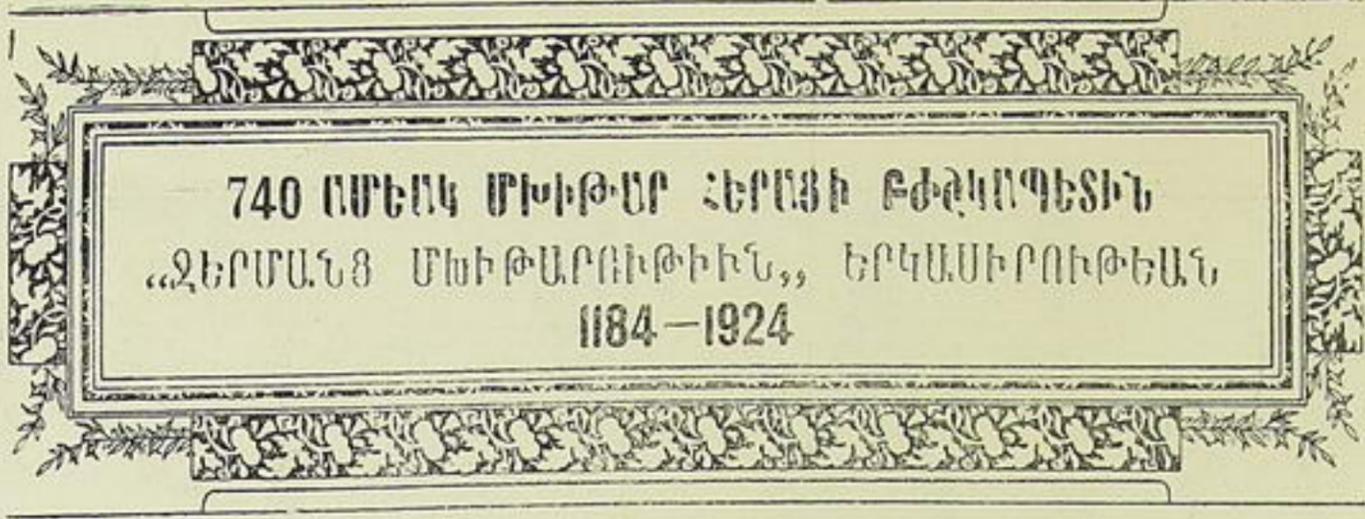
Instruments médicaux anciens utilisés en Arménie. (Collection de la Section de l'histoire de la médecine de l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie).

Հնագույն բժշկական գործիքներ, որոնք գործ են անում Հայաստանում: (Հայկական ՍՍՏ Գիտությունների ակադեմիայի Բժշկության պատմության սեկտորի հավաքածու):

Старинные медицинские инструменты, употреблявшиеся в Армении. (Коллекция Сектора истории медицины Акад. наук Армянской ССР).

Instruments médicaux anciens utilisés en Arménie. (Collection de la Section de l'histoire de la médecine de l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie).

740 ԱՄԵՆԿ ՄԻԻԹԱՐ ՀԵՐԱՅԻ ԲԺՁԿՈՊԵՏԻՆ
 «ՋԵՐՄԱՆՅ ՄԵԻԹԱՐՈՒԹԻՒՆ», ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ
 1184-1924

ՊԻՏԻ ԿԵՏԱՐԷ ՓԵՐԻՋԻ ՀԵՅ ԲԺՁԿԱԿԱՆ
 ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

18 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1924 ՎԻՆՊԵՏԲԹԻ ԳԻՇԵՐ
 ԺԵՄԸ 9ԻՆ

SOCIÉTÉS SAVANTESԻ ՍՐԵՆԵ ՍԷՋ
 RUE SERPENTE 28

ՀՈՎԱՆԱԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՎՍԵՄ. ՏԵԱՐ ԳԱՐՐԻԷԼ ԿՈՐԱՏՈՒՆԿԱՆԻ
 Կախարհաբան
 Մալարադարիս երիցագոյն հայ բժիշկներու
 ՏՈՒԹ. Գ. ՀԻՆԿԵԱՐԳԷՍԷՆՏԵՆԻ ԵՒ
 ՏՈՒԹ. Մ. ԿԷՄԷՆՏԵՆԻ

ԿԱՐԳՍՅՈՅՑ

Քաղան խօսք	ՏՈՒԹ. Մ. ԳԷՄԷՆՏԵՆ
Մխիթար Հերացի եւ իր գործը	ՏՈՒԹ. Վ. ԲՈՐԳՈՄՍԵԱՆ
Ջերմախտի միկրոսկոպ (պատկերներով)	ՏՈՒԹ. Գ. ԳՕԼՕԷՆԵԱՆ
Ջերմաչափը (չուարթ խօսք)	Պ. Ա. ԿՈՒՐԿԵԱՆ
Փակման խօսք	ՏԵԱՐ Գ. ԿՈՐԱՏՈՒՆԿԱՆ

ՄՈՒՏԻՐ ԵՂԱՏ Է

Տպ. «ԵՐՁՆԱՆՆԻ ՓԵՐԻՋԻ».

ՀՈՒՅԵԼՅԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ 1924 Թ.

Մխիթար Հերացու «Ջերմանց մխիթարություն» գրելու 740-ամյակի առթիվ:
 Մրազի ֓արիզի հայ բժիշկների ընկերության հանդիսավոր նիստի 1924 թ.
 հունվար ամսին:

ЮБИЛЕЙНЫЕ ТОРЖЕСТВА по поводу 740-летия появления труда Мхитара Гераци «Утешение при лихорадках». Программа торжественного заседания Общества армян-врачей Парижа в январе 1924 г.

CÉRÉMONIES JUBILAIRES (1924)

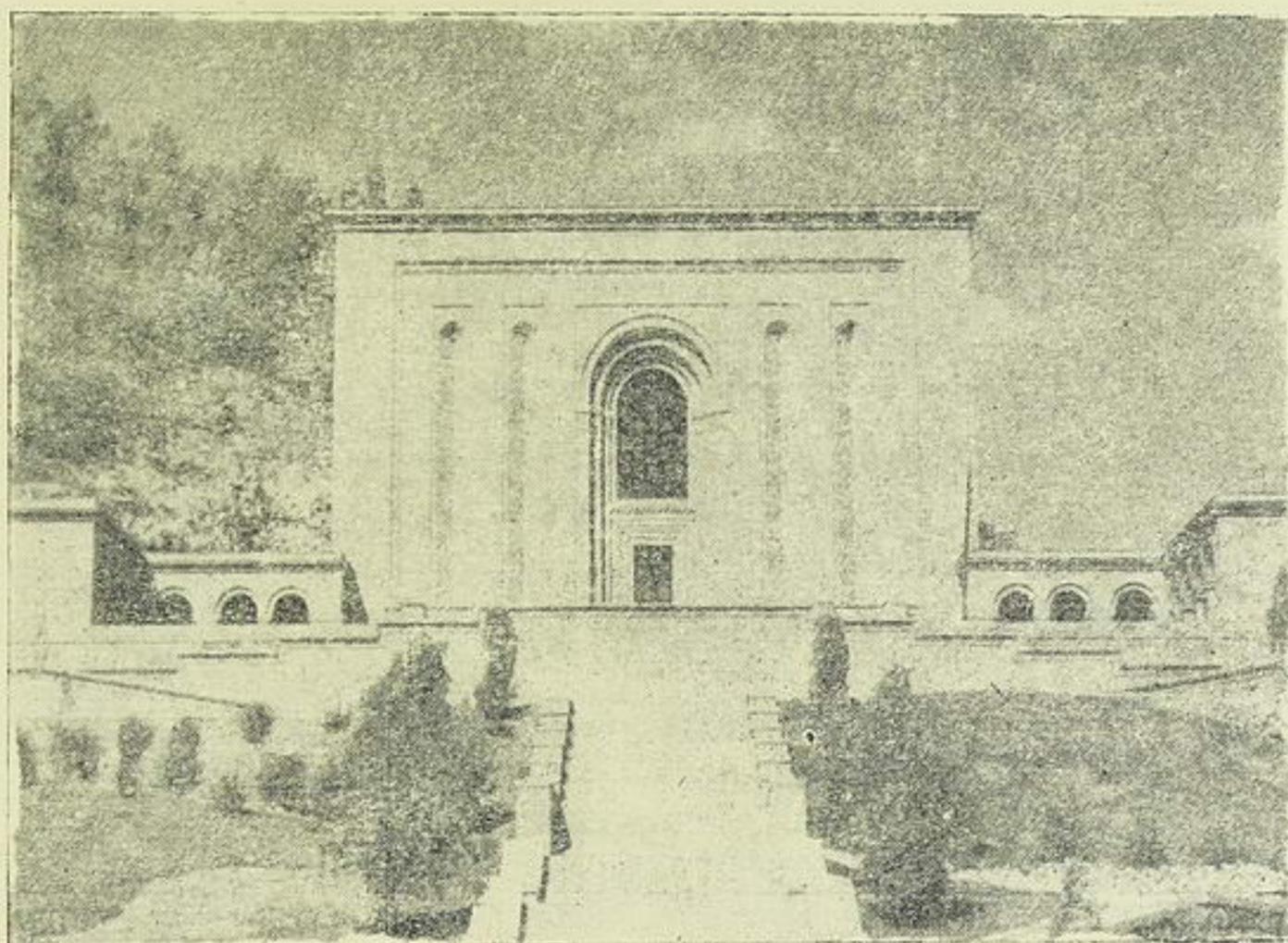
A l'occasion de la 740-ème anniversaire de la parution „Du Soulagement des Fièvres“ de Mekhitar Heratzi. Programme de la séance solennelle de la Société des médecins arméniens de Paris en Janvier 1924.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՆ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՊԱՀՄԱՆ
ԳՐԱԳԱՐԱՆՆԵՐԸ

(ըստ հրատարակված գրացուցակների)

	ձեռագրերի քանակը
1. Մատենադարան	853
2. Վիեննայի Մխիթարյանների միության գրադարան	62
3. Վենետիկի Մխիթարյանների միության գրադարան	64
4. Փարիզի Ազգային գրադարան	25
5. Տյուրինդենի համալսարանի գրադարան	12
6. Բրիտանական թանգարան	4
7. Հայկական ՍՍՌ Գիտ. ակադեմիայի րժ. պատմու- թյան սեկտորի գրադարան	8
8. Այլ գրադարաններ (Նրուսադեմի հայկ. վանքի, Վատիկանի, Թավրիզի և այլն)	18
9. Մասնավոր մարզկանց մոտ (հրատարակված տվյալներով)	28
	1074

Ընդամենը բժշկական ձեռագրերի քանակը

Հայկական ՍՍՌ հին ձեռագրերի Պետական գրադարան (Մատենադարան):

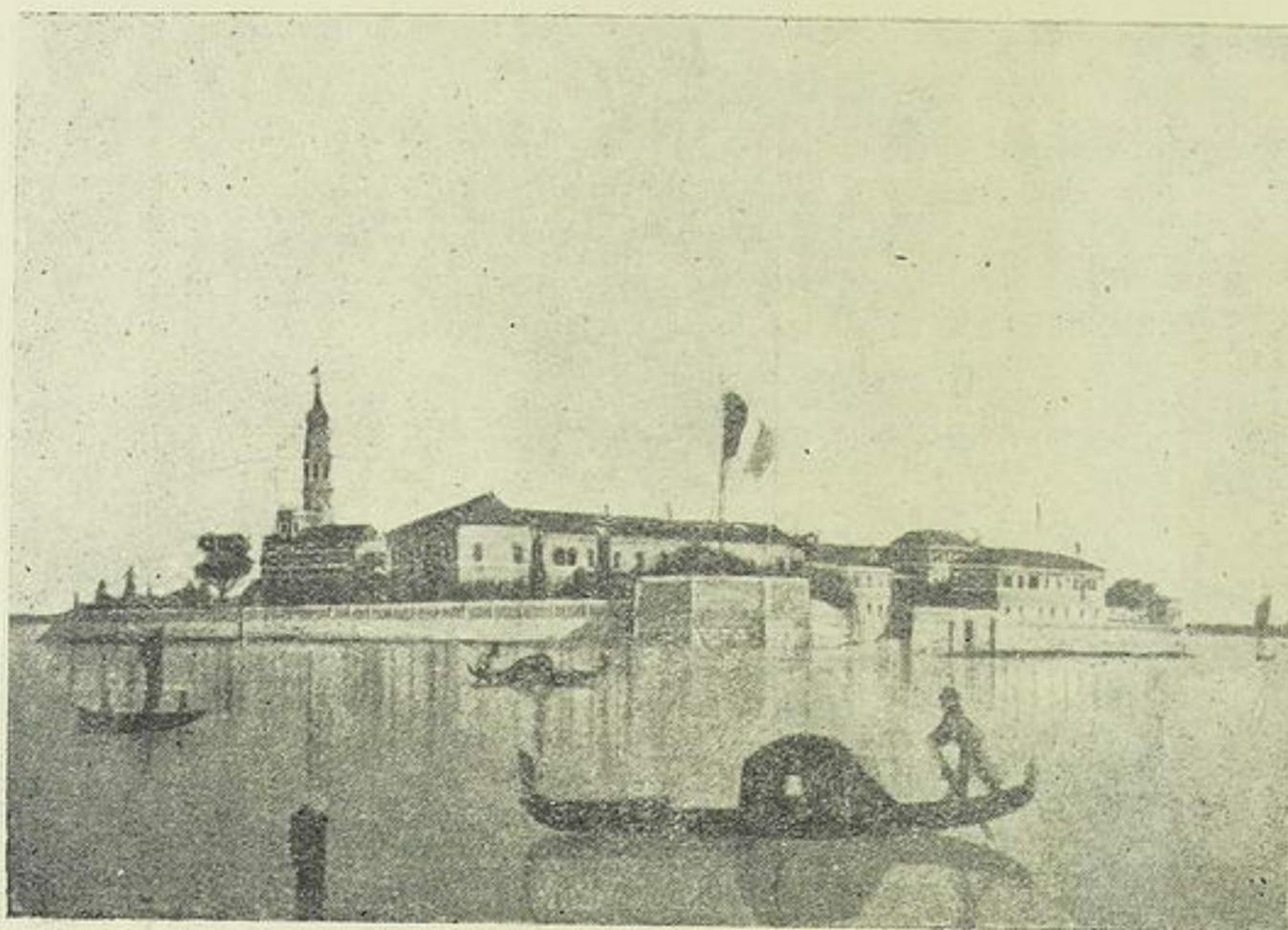
Государственная библиотека древних рукописей Армянской ССР
(Матенадаран).

La Bibliothèque nationale des manuscrits anciens de la RSS d'Arménie
(Maténadarane).

ХРАНИЛИЩА АРМЯНСКИХ ДРЕВНИХ МЕДИЦИНСКИХ
РУКОПИСЕЙ

(по опубликованным каталогам)

	Количество экземпляров
1. Госуд. центр. библиотека древних рукописей Армян. ССР (Матенадаран)	853
2. Библиотека Конгрегации Венских мхитаристов	62
3. Библиотека Конгрегации Венецианских мхитаристов	64
4. Парижская Национальная библиотека	25
5. Библиотека Тюбингенского университета	12
6. Британский музей	4
7. Библиотека Сектора истории медицины Акад. наук Армян. ССР	8
8. Прочие библиотеки (Иерусалимского армян. монастыря, Ватикана, Тавриза и пр.)	18
9. У частных лиц (по опубликованным данным)	28
Итого медицинских рукописей	1074

Վենետիկի Ս. Լազար կղզին, որտեղ գտնվում է Վենետիկի Մխիթարյան
միաբանությունը:

Остров С. Лазаря в Венеции. Местопребывание венецианской
конгрегации Мхитаристов.

L'île de St. Lazare à Venise, siège de la Congrégation Mékhitariste
de Venise.

LES MANUSCRITS MÉDICAUX ARMÉNIENS ANCIENS
(d'après les catalogues officiels)

	Nombre des manuscripts
1. Bibliothèque centrale des manuscrits anciens de la RSS d'Arménie	853
2. Bibliothèque de la Congrégation Mèkhitariste de Vienne	62
3. Bibliothèque de la Congrégation Mèkhitariste de Venise	64
4. Bibliothèque Nationale de Paris	25
5. Bibliothèque de l'Université de Tubingue	12
6. Musée Britannique	4
7. Bibliothèque de la Section de l'histoire de la médecine de l'Académie des Sciences de la RSS d'Arménie	8
8. Autres bibliothèques (Monastère arménien de Jérusalem, Vatican, Tabriz etc.)	18
9. Collections privées	28

Au total 1074

Վենետիկի Միխիթարյան միաբանության գրադարանը.
Բայրոնի առանձնասենյակը:

Библиотека венецианской конгрегации мхитаристов.
Кабинет Байрона.

La bibliothèque de la Congrégation Mèkhitariste à Venise.
Le cabinet de Byron.

Հիվանդանոցներ, ուրկանոցներ, անկելանոցներ և այլն
Հայաստանում հնուց մինչև միջնադարի վերջը

№ №	Գործելու տեղը	Բացման ժա- մանակը	Հիմնադրողը	Հիմնարկի տեսակը
1	Ուրարտական թագավորութան զանազան վայրերում	IX—VIII դ.դ. մեր թ. առաջ	Ուրարտական թագավոր Մենուա	Զանազան բժշկական և առողջապահական հիմնարկներ
2	Հեթանոսական տաճարներում	Մինչև III—IV դ.դ. մեր թ. առաջ	Անհայտ է	Ուրկանոցներ և անկելանոցներ
3	Արքեպիսկոպոսի կաթողիկոսության շրջանում, Գերջան քաղաքի մոտ	260 - 270 թթ.	Իշխանուհի Աղվիթա	Հիվանդանոց և ուրկանոց 35 հիվանդների համար
4	Փոքր Հայքում, Սեբաստիայում	IV դար	Անհայտ է	Հիվանդանոց չքավորների, հաշմանդամների և տկարների համար
5	Հայաստանի զանազան շրջաններում	365 թ. սկսած	Հոգևոր հայրապետ Ներսես Մեծն, եկեղեցական ժողովի որոշման հիման վրա	Ուրկանոցներ, հիվանդանոցներ, անկելանոցներ
6	Կեսարիա	365 թ.	Բյուզանդացիք	Հիվանդանոցային քաղաք, հոսպիտալ շենքերով, որբանոցներով, անկելանոցներով և այլն
7	Սյունիք	V դար	Իշխան Վասակ	Ուրկանոց
8	Բագրատունիների թագավորութան ժամանակաշրջանում	X դարի երկրորդ կեսը	Աշոտ Ողորմած թագավորը	Հիվանդանոցային հիմնարկներ
9	Բագրատունիների թագավորութան ժամանակաշրջանում	X դարի երկրորդ կեսը	Թագուհի Խոսրովանուշ	Հիվանդանոցներ, ապաստարաններ
10	Կիլիկիայի Հայաստանում	XII դար	Իշխան Թորոս	Հիվանդանոցներ, ապաստարաններ
11	Կիլիկիայի Հայաստանում	XII—XIII դդ.	Կիլիկիայի թագավոր Լևոն II	Ուրկանոց Հաճընի մոտ, հիվանդանոցներ, տկարանոց
12	Սիս քաղաքում	1241 թ.	Թագուհի Զարեհ	Հիվանդանոց
13	Հայկական Կիլիկիայում	1270—1289 թ.թ.	Կիլիկիայի թագավոր Լևոն III	Հիվանդանոցներ և ուրկանոցներ
14	Սուրբ Փոկաս եկեղեցում, Դարալագյազում	XII դարուց առաջ	Անհայտ է	Բալնեոլոգիական կայան մաշկի հիվանդներին բուժելու համար

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐ

Հայաստանից դուրս բացված, գաղութահայերի կարիքների համար

№	Գործելու տեղը	Բացման ժամանակը	Հիմնադրողը	Հիմնարկի տեսակը
1	Լվով (Լեհաստան)	1624 թ.	Տեղական Հայկական գաղութը	Տնտեսապես լավ կահավորված հիվանդանոց
2	Մադրաս (Հնդկաստան)	XVIII դար, փակվեց 1882 թ.	Բարեգործ Շ. Շահամիրյանը	Հիվանդանոց և աղքատանոց
3	Կ. Պոլիս	XVIII դար	Հայ կաթողիկոսների համայնքը	Հիվանդանոց
4	Կ. Պոլիս	1751 թ.	Տեղական հայ լուսավորչական համայնքը	Հիվանդանոց
5	Իզմիր	XVIII դարի վերջը, վերականգնված է 1801 թ.	Տեղական հայ գաղութը	Հիվանդանոց
6	Ալեքսանդրիա (Եգիպտոս)	1895—1899 թ.թ.	Բժ. Մ. Ժամկոչյան	Հիվանդանոց 24 մահճակալով գաղթականների կարիքների համար
7	Հալեպ (Սիրիա)	XIX դարի ութսունական թվականներում	Բժ. Ա. Ալթունյան	Օրինակելի հիվանդանոց
8	Կ. Պոլիս	1831 թ.	Հայ կաթողիկոսների համայնքը	Հիվանդանոց և անկեղանոց
9	Փարիզ	1922 թ.	Հայկ. կարմիր խաչի օգնության կոմիտե	Դիսպանսեր
10	Մալմոնիկ (Հունաստան)	1924 թ. (?)	Հայ բարեգործական ընդհանուր միություն	Ամբուլատորիա
11	Պիրեյ (Հունաստան)	1924	Հայ բարեգործական ընդհանուր միություն	Ամբուլատորիա
12	Աթենք (Հունաստան)	1924	Հայ բարեգործական ընդհանուր միություն	Ամբուլատորիա
13	Հալեպ (Սիրիա)	1924	Հայկ. կարմիր խաչի ընկերություն	Ամբուլատորիա

Վերջում նշված ամբուլատորիաներից մի բանխուստ տրվում էր նաև ստացիոնար բժշկական օգնություն:

ЛЕЧЕБНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ

больницы, лепрозории, приюты для немощных и пр.
в Армении с древних времен до конца XIV века

№№	Места функционирования	Время открытия	Основатель	Тип учреждения
1	В различных районах Урартийского царства	IX—VIII вв. до н. э.	Урартийский правитель Менуа	Различные медицинские и гигиенические учреждения
2	При языческих храмах	До III—IV вв. до н. э.	Неизвестно	Лепрозории и приюты для немощных
3	В районе родников Арбенут, близ г. Держан	260—270 гг. н. э.	Княгиня Агвида	Больница и лепрозорий на 35 больных
4	В Малой Армении, в г. Себастии	IV век	Неизвестно	Больница для бедных, калек и немощных
5	Различные районы Армении	с 365 г.	Патриарх Нерсес Великий на основании постановления церковного собора	Лепрозорий, больницы, приюты для немощных
6	г. Кесария	369 г.	Византийцы	Больничный городок с госпитальными помещениями, приютами для сирот, немощных и пр.
7	Сюнийская провинция	V век	Князь Васак	Лепрозорий
8	В районе государства Багратидов	Вторая половина X века	Правитель Ашот Милосердный	Больничные учреждения
9	В государстве Багратидов	Вторая половина X века	Царица Хосровануш	Больницы, приюты
10	Киликийская Армения	XII в.	Князь Торос	Приюты для лечения больных
11	Килийская Армения	XII—XIII вв.	Правитель Киликии Левон II	Лепрозорий близ Хаджина, больницы, дом для немощных
12	г. Сис	1241	Царица Забель	Больница
13	Киликийская Армения	1270—1289	Правитель Киликии Левон III	Больницы и лепрозории
14	Церковь св. Фоки в Даралагезе	До XIV в.	Неизвестно	Бальнеологическое заведение для лечения кожных болезней

ЛЕЧЕБНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ

открытые за пределами Армении (для нужд колонистов)

№№	Места функционирования	Время открытия	Основатель	Тип учреждения
1	Львов (Польша)	1624 г.	Местная армянская колония	Больница экономически довольно мощная
2	Мадрас (Индия)	XVIII в., закрылись в 1882 г.	Ш. Шахамирян (благотворитель)	Больницы и приют для бедных
3	Константинополь	XVIII в.	Местная армяно-католическая община	Больница
4	Константинополь	1751 г.	Местная армяно-грегорианская община	Больница
5	Измир	Конец XVIII в., в реставрированном виде в 1801 г.	Местная колония	Больница
6	Александрия (Египет)	1895—1899 г.	Врач М. Жамкочян	Больница на 24 койки для нужд беженцев
7	Алеппо (Сирия)	В восьмидесятых годах XIX столетия	Врач А. Алтунян	Образцовая больница
8	Константинополь	1831 г.	Армяно-католическая община	Больница и богадельня
9	Париж	1922 г.	Комитет помощи армян. Кр. Крест	Диспансер
10	Салоники (Греция)	1924 г. (?)	Армян. объединенное благотворительное общество	Диспансер
11	Пирей (Греция)	1924 г.	Армян. объединенное благотворительное общество	Амбулатория
12	Афины (Греция)	1924 г.	Армян. объединенное благотворительное общество	Амбулатория
13	Алеппо (Сирия)	1924 г.	Арм. Красный Крест	Амбулатория

При некоторых указанных амбулаториях подавалась больным также стационарная медицинская помощь.

ETABLISSEMENTS DE CURE

Hôpitaux, léproseries, hospices pour débiles etc. en Arménie des
temps les plus reculés jusqu'à la fin du XIV siècle

N ^o .N ^o	Lieu de fonctionnement	Epoque de fondation	Fondateur	Type de l'établissement
1	Dans diverses régions du royaume Ourartien	IX—VIII s. av. J. C.	Le roi ourartien Menua	Etablissements médi- caux et hygiéniques divers
2	Rattachés aux temples païens	IV—III s. av. J. C.	Inconnu	Léproseries et hospices pour débiles
3	Dans la région des sources d'Ar- benut près de la ville de Derdjan	260—270 ère chré- tienne	Princesse Agvida	Hôpital et léproserie pour 35 malades
4	En Arménie Mi- neure dans la ville de Sébastie	IV s.	Inconnu	Hôpital pour indi- gents, hospices pour invalides
5	Diverses régions d'Arménie	365	Patriarche Nerses le Grand sur décision du Concile oecuménique	Hôpitaux, léproseries
6	Césarée	369	Les byzantins	Cité-hopital avec nombreux bâtiments
7	Province Sunique	V s.	Prince Vassak	Léproserie
8	Dans la région de l'état des Bagratides	Deuxième moitié du X s.	Le roi Achot	Hôpitaux
9	Dans la région de l'état des Bagratides	Deuxième moitié du X s.	La reine Khosrovanouch	Hôpitaux, hospices
10	Arménie Cili- cienne	XII s.	Prince Toross	Hospices pour malades
11	Arménie Cili- cienne	XII — XIII s.	Léon II, roi d'Arménie Cilicienne	Léproserie près de Had- jin, hôpitaux, hospices pour débiles
12	Sis	1241	La reine Zabèle	Hôpital
13	Arménie Cilicienne	1270— 1289	Léon III	Hôpitaux et léproseries
14	Eglise St. Foka à Daralagioz	Jusqu'à XIV s.	Inconnu	Etablissement balnéolo- gique pour la cure des maladies cutanées

ETABLISSEMENTS DE CURE

Fondés à l'étranger à l'usage des membres des communautés

N ^o N ^o	Lieu de fonctionnement	Epoque de fondation	Fondateur	Type de l'établissement
1	Lvov (Pologne)	1624	Communauté locale arménienne	Hôpital assez important
2	Madras (Inde)	XVIII s. Liquidé en 1882	Ch. Chahamirian (bienfaiteur)	Hôpitaux et hospice pour indigents
3	Constantinople	XVIII s.	Communauté locale arménienne catholique	Hôpital
4	Constantinople	1751	Communauté locale arménienne grégorienne	Hôpital
5	Smyrne	Fin du XVIII s., restauré en 1801	Communauté locale	Hôpital
6	Alexandrie (Egypte)	1855-1859	Docteur M. Jamkotchian	Hôpital de 24 lits pour l'accueil des évadés
7	Alep (Syrie)	Dernier quart du XIX s.	Docteur A. Altounian	Hôpital modèle
8	Constantinople	1831	Communauté arménienne catholique	Hôpital et hospice pour débiles
9	Paris	1922	Comité d'entre-aide de la Croix Rouge arménienne	Dispensaire
10	Salonique (Grèce)	1924 (?)	Société générale de bienfaisance arménienne	Policlinique
11	Le Pirée (Grèce)	1924	Société générale de bienfaisance arménienne	Policlinique
12	Athènes (Grèce)	1924	Société générale de bienfaisance arménienne	Policlinique
13	Alep (Syrie)	1924	Croix Rouge Arménienne	Policlinique

Dans certaines des polycliniques sus-mentionnées étaient aussi organisées des services stationnaires.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐ

գիտական կամ գիտա-պոպուլյար, որոնք հրատարակվում էին կամ հրատարակվում են Հայաստանում (Երևանում): Նրանց ընդհանուր քիվը 12 է, որոնցից երեքը հրատարակվում էին ռուսերեն լեզվով:

АРМЯНСКИЕ МЕДИЦИНСКИЕ ЖУРНАЛЫ

научные или научно-популярные, издававшиеся или издающиеся в Армении (в Ереване). Общее число их — 12, из них три журнала издавались на русском языке.

REVUES MÉDICALES ARMÉNIENNES

Scientifiques ou scientifico-populaires éditées ou paraissant en Arménie (à Erevan). Nombre total—12, dont 3 en langue russe,

АРМЯНСКИЕ МЕДИЦИНСКИЕ
ЖУРНАЛЫ

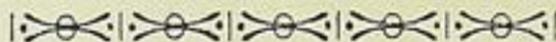
Научные и научно-популярные,
издававшиеся (или издающиеся)
за пределами Армении.

Тбилиси (Грузия)	3
Баку (Азербайджан)	1
Париж (Франция)	3
Алеппо (Сирия)	2
Бостон, Провиденс (Америка)	3
Константинополь (Турция) . .	15
Салоники (Греция)	1
Варна (Болгария)	1
Трапизон (Турция)	1
Александрия (Египет)	1

REVUES MÉDICALES
ARMÉNIENNES

Scientifiques et scientifico-populaires
éditées et paraissant en dehors des
frontières de l'Arménie.

Tbilissi (Georgie)	3
Baku (Azerbaïdjan)	1
Paris (France)	3
Alep (Syrie)	2
Boston, Providence (Amérique)	3
Constantinople (Turquie) . . .	15
Salonique (Grèce)	1
Varna (Bulgarie)	1
Trapison (Turquie)	1
Alexandrie (Égypte)	1

ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ (հիմնված է 1922 թ.): Կենտրոնական շենք:

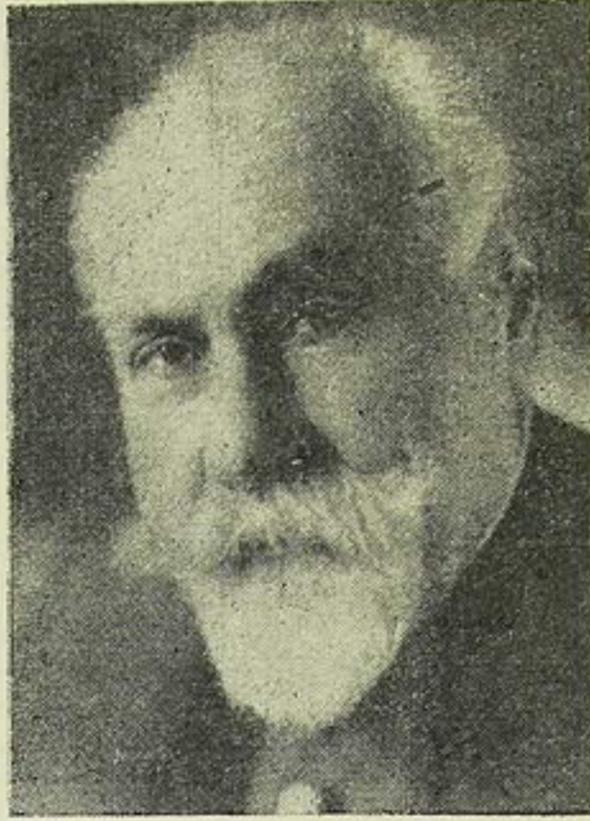
ЕРЕВАНСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ИНСТИТУТ (основан в 1922 г.).
Центральный корпус.

INSTITUT MÉDICAL D'EREVAN (fondé en 1922). Bâtiment principal.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱՅԻ ԲԺԻՇԿ
ԱԿԱԳԵՄԻԿՈՍՆԵՐ

ВРАЧИ АКАДЕМИКИ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

LES MÉDECINS MEMBRES DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE
LA RSS D'ARMÉNIE

Լ. Ա. Օրբելի
Л. А. Орбели
L. A. Orbeli

Ե. Մանվելյան
E. Манвелян
E. Manvelian

Լ. Ա. Հովհաննիսյան
Л. А. Оганесян
L. A. Ohanessian

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱՅԻ ԲԺԻՇԿ
ԱԿԱԳԵՄԻԿՈՍՆԵՐ

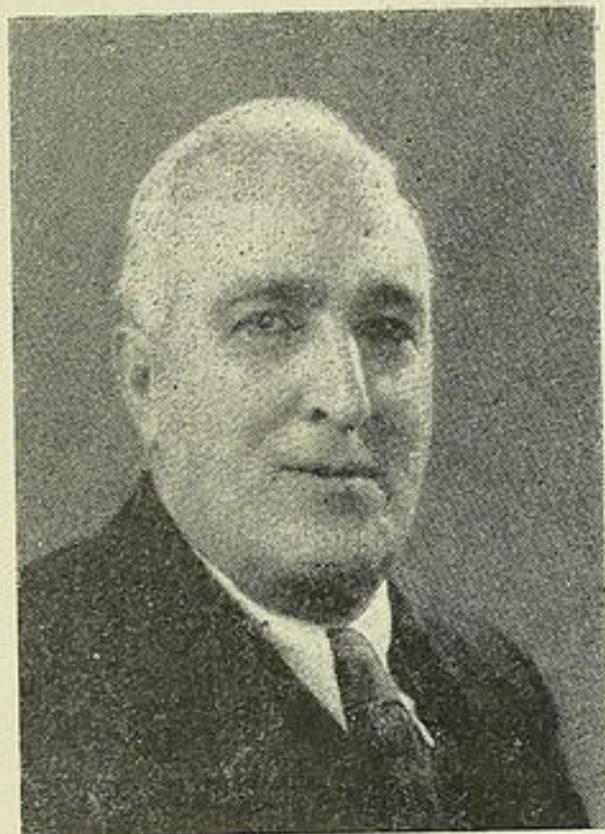
ВРАЧИ АКАДЕМИКИ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
LES MÉDECINS MEMBRES DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE
LA RSS D'ARMÉNIE

Խ. Ս. Կոշտոյանց
X. S. Коштоянц
Kh. S. Koshtoyantz

Է. Ն. Հասրադյան
Э. А. Асратян
E. N. Hasratian

Բ. Ա. Ֆանարդյան
В. А. Фанарджян
V. A. Fanardjian

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԲԺԻՇԿ
ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍՆԵՐ

ВРАЧИ АКАДЕМИКИ АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
LES MÉDECINS MEMBRES DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE
LA RSS D'ARMÉNIE

Ա. Լ. Մնջոյան
А. Л. Мнджоян
A. L. Mndjoyan

Հ. Խ. Բունիարյան
Г. Х. Буниатян
H. Ch. Vuniatian

Մ. Ա. Տեր-Չարապետյան
М. А. Тер-Карпетян
M. A. Ter-Karapetian

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԲԱՆՆԵՐ

ИСТОРИКИ АРМЯНСКОЙ МЕДИЦИНЫ

LES HISTORIENS DE LA MÉDECINE ARMÉNIENNE

Լիտար (1833—1904)

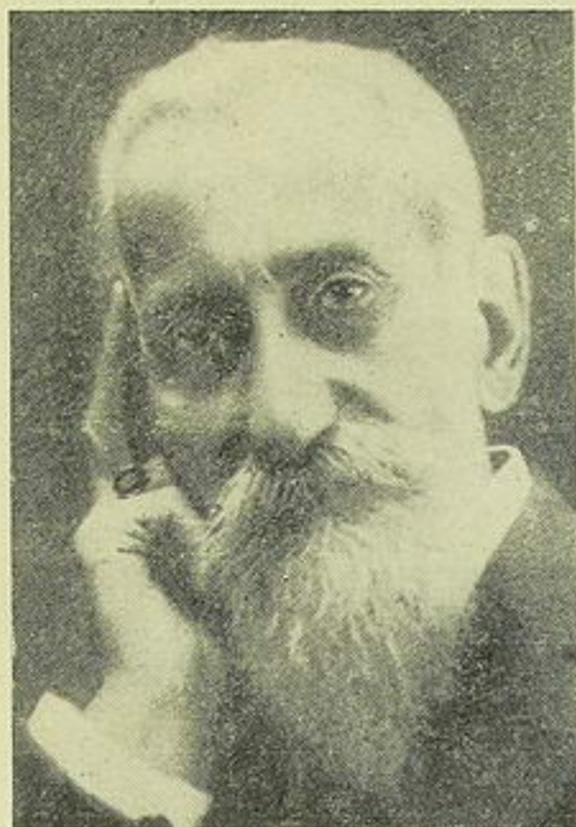
Литар (1833—1904)

Liétard (1833—1904)

Ա. Սուկրյան (1851—1882)

A. Сукриан (1851—1882)

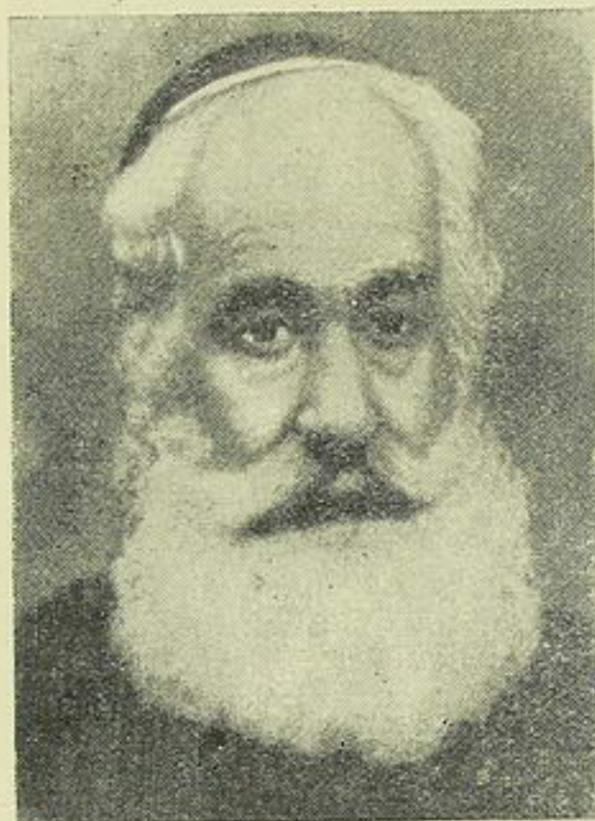
A. Soukrian (1851—1882)

Վ. Թորգոմյան (1858—1942)

V. Torghomian (1858—1942)

V. Torghomian (1858—1942)

Գ. Հովնանյան (19-րդ դ.)

G. Ovnanian (XIX c.)

G. Ovnanian (XIX c.)

Կ. Բասմաճյան (1864—1942)

K. Basmadjian (1864—1942)

K. Basmadjian (1864—1942)

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԲԱՆՆԵՐ
ИСТОРИКИ АРМЯНСКОЙ МЕДИЦИНЫ
LES HISTORIENS DE LA MÉDECINE ARMÉNIENNE

Լ. Հովհաննիսյան
Л. Оганесян
L. Ohanessian

Է. Ջայդել (1850—1922)
Э. Зейдель (1850—1922)
E. Seidel (1850—1922)

Գ. Հարությունյան (1894—1953)
Г. Арутюнян (1894—1953)
G. Haroutiunian (1894—1953)

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԲԱՆՆԵՐ

ИСТОРИКИ АРМЯНСКОЙ МЕДИЦИНЫ

LES HISTORIENS DE LA MÉDECINE ARMÉNIENNE

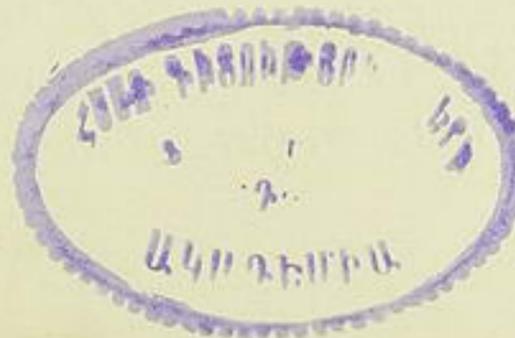
Օ. Սեպեժյան
O. Сепетчян
O. Sepetchian

Խ. Մելիք-Փարսադանյան
X. Мелик-Парсаданян
Kh. Melik-Parsadanyan

Ա. Կժոյան
A. Кцоян
A. Ktsoyan

Հրատ. խմբագիր՝ Զ. Լ. ԴՈՒՍԲՁՅԱՆ
Տեխն. խմբագիր՝ Գ. Ս. ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Նկարչական ձևավորումը՝ Գ. Ա. ԽՈՒԴԻԿՅԱՆԻ

ՎՖ 06991

Հրատ. 1605

Պատվեր 351

Տիրաժ 1000

Հանձնված է արտադրության 21/VIII 1958 թ.: Ստորադրված է տպագրության
12/IX 1958 թ.: Թուղթ 60×92: Տպագր. 12 մամ.:

Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, Երևան, Արուսյան 124

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0044991

ЦЕНА

A III
85